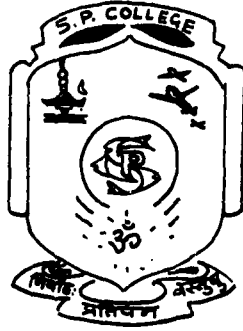

परशुरामाँरा

वर्ष अष्टेचालिसावें : अंक पहिला
ऑक्टोबर १९६३

संपादक
डॉ. श्री. र. काव

सर परशुरामभाऊ महाविद्यालय, पुणे २
परशुरामीय नियतकालिक

संपादक मंडळ

अध्यक्ष	प्राचार्य रा. रा. मालेगांवकर	
उपाध्यक्ष	उपप्राचार्य मा. कृ. परांजपे	
उपाध्यक्ष	उपप्राचार्य के. पं. मंगळवेढेकर	
संपादक	डॉ. श्री. र. कावळे	
सदस्य	प्रा. रा. म. गोखले	सामाजिक शास्त्र
	प्रा. य. वा. राजे	विज्ञान
	डॉ. सौ. अनुराधा पोतदार	मराठी
	प्रा. स. रा. केणी	हिंदी
	प्रा. कृ. श्री. अर्जुनवाडकर	संस्कृत
	प्रा. भ. ना. कुलकर्णी	इंग्रजी
विद्यार्थी प्रतिनिधि	राजा पळसुले, तृतीय वर्ष	साहित्य

परशुरामाय

पारस्वताचे गोड । तुम्हींचि लाविलें जी झाड ॥
आतां भवधानामृतें वाड । सिंपोनि कीजे ॥

वर्ष-अठ्ठेचाळिसावें : अंक पाहिला
ऑक्टोबर १९६३

संपादक
श्री. र. कावळे

सं पा द की य
अ ह वा ल
म रा ठी

एक - पंधरा
सोळा - वीस
१ - १८

□ माझी सुखाची कल्पना : मंदाकिनी केसकर □ विरंगुळा : सुधीर वासुदेव गोरे □ एक होता कावळा एक होती चिमणी - एक अभ्यास : अनिल कुलकर्णी व शशी भोंडे □ मार्तीतून : विजयकुमार कारेकर □ जानपदगीत : विश्वास नित्सुरे □ गणपत वाणी : एस्. डी. पंडित □ चौदा कविता : दत्ता तळेकर, शशी भोंडे, रवींद्र घवी, बाळ कारळे, सुहास, सु. वि. पारखी, विश्वास नित्सुरे, ज्ञा. बा. पाटील, अशोक र. पटवर्धन, म. गो. सोमण, एस्. डी. पंडित, अशोक जोशी, प्रकाश भाटवडेकर, वसंत तुकाराम शिंदे.

हिं दी

१९ - २५

□ देशकी भावात्मक एकता : राम वेळापुणे □ चित्रांकन : रजनी देशपांडे □ वतनकी मिट्टी : विजयकुमार पणिकर □ तीन कविताएँ : राम वेळापुणे, सुभाष नरहर पाटक.

सं स्कु त

२६ - ३२

□ न साम सर्वत्र करोति कार्यम् । : सुभा दत्तात्रय दण्डगे □ लेखविषयान्वेषणतत्परा अहम् : जयश्री लक्ष्मण कानिटकर □ संस्कृतं भारतस्यात्मा मूर्धा हिमगिरिस्तथा : धनञ्जय मुकुन्द बोरकर □ शान्त्युपायो युद्धमिति मुधा धूर्तप्रतारणा : अविनाश माधव साठये □ मुक्तकानि : अविनाश माधव साठये.

ई ग्र जी

३३ - ४०

□ To the young writers : Prof. B. N. Kulkarni □ Far from the nest : Sharad Baipathak □ My favourite corner on the College Premises : V. R. Deshpande □ In Praise of Robbery : V. S. Bhat □ "And... no more" : E. K. Thakur □ Jane Eyre : An Appreciation : Vidyagauri Malegaonkar.

सा मा जि क शा स्त्र

४१ - ४७

□ कृष्णा गोदावरी पाणीवांटप समस्या : ऐतिहासिक पार्श्वभूमि व महाराष्ट्राची भूमिका : मधुकर प्रभुदेसाई □ Child Psychology : Kunda Kale.

वि ज्ञा न

४७ - ५०

□ Part=Whole ? : B. B. Phadke □ Antibiotics : Shri. P. V. Kelkar.

संपादकीय

नवें 'परशुरामीय' संपादक मंडळ

यंदाच्या शैक्षणिक वर्षापासून आपल्या 'परशुरामीय' च्या संपादकमंडळाची पुनर्रचना करण्यांत आली आहे. नव्या 'परशुरामीय' संपादकमंडळाचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे आहे: अध्यक्ष— प्राचार्य रा. रा. मालेगांवकर, उपाध्यक्ष—उपप्राचार्य डॉ. मा. कृ. परांजपे, उपाध्यक्ष—उपप्राचार्य के. पं. मंगळवेढेकर, संपादक— डॉ. श्री. र. कावळे, सदस्य— प्रा. रा. म. गोखले, प्रा. य. बा. राजे, डॉ. सौ. अनुराधा पोतदार, प्रा. स. रा. केणी, प्रा. कृ. श्री. अर्जुनवाडकर, प्रा. भ. ना. कुलकर्णी व श्री. राजा पळसुळे, तृतीय वर्ष साहित्य (विद्यार्थी प्रतिनिधि).

गेलीं दोन शैक्षणिक वर्षे 'परशुरामीय' चे संपादक या नात्याने प्रा. रा. म. गोखले यांनी चांगले कार्य केले आहे. 'परशुरामीय' ची परंपरा व दर्जा वाढविण्याच्या दृष्टीने त्यांनी केलेले प्रयोग व सुधारणा विशेष महत्त्वाच्या आहेत. 'परशुरामीय' च्या संपादनाची सूत्रे गुरुवर्य प्रा. रा. म. गोखले यांच्याकडून हाती घेतांना त्यांनी केलेल्या कार्याबद्दल कृतज्ञतेची भावना व संपादनासारख्या जबाबदारीच्या कामांत त्यांचे मार्गदर्शन यापुढेही होत राहिल, अशी खात्री माझ्या मनांत वागत आहे. 'परशुरामीय' च्या साहित्य-विभागांत 'सामाजिक शास्त्र' या नव्याने सुरु करण्यांत आलेल्या विभागाचे भरणपोषण करण्याचे त्यांनी मान्य केले आहे याबद्दल मला फार आनंद वाटतो.

'परशुरामीय' च्या साहित्य-विभागांत मराठी, हिंदी, संस्कृत व इंग्रजी या चार भाषांखेरीज आपणखी दोन विभाग या अंकापासून सुरु करण्यांत येत आहेत. ते म्हणजे 'विज्ञान' व 'सामाजिक शास्त्र.' गेलीं कांहीं वर्षे 'विज्ञान' विभागाचे कार्य थंडावले होते. ते या अंकापासून पुनः सुरु होत आहे. 'सामाजिक शास्त्र' हा विभाग नव्यानेच सुरु होत आहे. हे दोन्ही विभाग ज्या ज्ञानशाखांचे प्रतिनिधित्व करतात त्यांना मौलिक महत्त्व असून या ज्ञानशाखांत विचारमंथन करणाऱ्या विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन मिळावे हा वरील दोन विभाग सुरु करण्यामागे हेतू आहे.

'परशुरामीय' च्या संपादकमंडळावर सदस्य म्हणून कार्य करण्याचे आनंदाने मान्य केल्याबद्दल मी प्रा. गोखले, प्रा. राजे, प्रा. डॉ. पोतदार, प्रा. केणी, प्रा. अर्जुनवाडकर व प्रा. भ. ना. कुलकर्णी या सर्वांचे व्यक्तिशः व प्राचार्यांच्या वतीने आभार मानतो. श्री. राजा पळसुळे, तृतीय वर्ष

दोन

साहित्य यांची विद्यार्थी-प्रतिनिधि म्हणून संपादक मंडळावर नियुक्ति झाल्याबद्दल त्यांना हार्दिक धन्यवाद !

प्राचार्य हुल्याळकर सेवानिवृत्तीपूर्वीच्या रजेवर

दि. १ एप्रिल १९६३ रोजी प्राचार्य श्री. गो हुल्याळकर यांनी प्राचार्यपदाची सूत्रे उपप्राचार्य रा. रा. मालेगांवकर यांच्या हाती दिली. दि. १५ जून १९६३ पासून प्राचार्य हुल्याळकर सेवानिवृत्तीपूर्वीच्या रजेवर गेले आहेत.

फेब्रुवारी १९६० पासून गेलीं तीन वर्षे प्राचार्य हुल्याळकर यांनी आपल्या महाविद्यालयाची धुरा यशस्वीपणे वाहिली. आपल्या अंगच्या विविध गुणांनी व कर्तृत्वाने त्यांनी स. प. महाविद्यालयाच्या थोर परंपरेत व उज्वल कीर्तीत भर घातली. ही सर्वांस आनंद देणारी व संस्थेची प्रतिष्ठा वाढविणारी गोष्ट आहे.

प्राचार्य हुल्याळकर हे आपल्याच महाविद्यालयांतून तत्त्वज्ञान हा ऐच्छिक विषय घेऊन १९३४ साली बी. ए. झाले. लंडन विद्यापीठाची एम. ए. ही पदवी संपादन करून त्यांनी ॲरिस्टॉटलचे तत्त्वज्ञान, सामाजिक तत्त्वज्ञान इ. विषयांत विशेष प्राविण्य मिळविले. १९३९ साली त्यांची आपल्या महाविद्यालयांत तत्त्वज्ञानाचे अध्यापक म्हणून नेमणूक झाली. दोन तीन वर्षांतच ते तर्कशास्त्र व तत्त्वज्ञानाचे विद्यार्थीप्रिय प्राध्यापक म्हणून सर्वपरिचित झाले. १९४३ साली ते शिक्षण प्रसारक मंडळीचे आजीव सभासद झाले. १९४४ ते १९४७ पर्यंत ते आपल्या 'परशुरामीय'चे संपादक होते. त्यानंतर कांहीं महिने ग्रंथालय-प्रमुख म्हणून त्यांनी काम केले. १९४८ ते ५१ हीं तीन वर्षे शिक्षण प्रसारक मंडळीचे चिटणीस म्हणून काम केल्यानंतर ते आपल्या महाविद्यालयाचे नऊ वर्षे उपप्राचार्य होते. आपल्या महाविद्यालयाच्या एका माजी विद्यार्थ्यांस त्याच महाविद्यालयाचे प्राचार्य होण्याचा बहुमान प्राचार्य हुल्याळकरांच्या बाबतीत प्रथमच मिळाला.

प्राचार्यपदी असतांना प्राचार्य हुल्याळकर यांनी विद्यार्थीहितसंबंधक मंडळ, वसतिगृह समिति, प्राध्यापक वादसभा, प्राध्यापक ग्रंथचर्चा मंडळ, प्राध्यापक-विद्यार्थी संपर्क वेळा, प्राध्यापक ग्रंथ निवडीची योजना इत्यादि अनेक नवे उपक्रम व योजना सुरु करून महाविद्यालयाच्या शैक्षणिक जीवनांत अधिक चैतन्य निर्माण केले व शैक्षणिक विकासाची दिशा स्वतः सर्वे वाबतीत उत्साहाने भाग

परशुरामीय

घेऊन व मागदर्शन करून दाखवून दिली.

वक्ते, शिक्षक, ग्रंथकार, शिक्षणतज्ज्ञ, प्रशासक, एन्. सी. सी. अधिकारी, सार्वजनिक कार्यकर्ते इ. अनेक वाजुंनी संपन्न असलेल्या आपल्या व्यक्तिमत्वाचा परिणाम त्यांनी महाविद्यालयाच्या कार्यपद्धतीवर व सहकारी मित्रांच्या शैक्षणिक दृष्टिकोनावर प्रभावीपणे घडविलेला आहे. आपले महाविद्यालय व शिक्षण प्रसारक मंडळी यांच्या विकासासाठी ते सतत हिरीरीने व जिद्दाळ्याने कार्य करीत आले आहेत. या व्यतिरिक्त पूना फिलॉसॉफी युनियन, मुंबई विद्यापीठ, पुणे विद्यापीठ, कर्नाटक विद्यापीठ, रोटरी क्लब, पुणे; इंडियन कौन्सिल फॉर कल्चरल रिलेशन्स, भारतीय तत्त्वज्ञान परिषद, इंटरनेशनल फेलोशिप इ. अनेक संस्थांशी विविध नात्यांनी त्यांचा दीर्घकाळ संबंध आलेला आहे. त्यांचे अनेक विद्यार्थी महाराष्ट्रातील महाविद्यालयांतून व विद्यापीठांतून प्राध्यापक म्हणून आज कार्य करीत आहेत. १९५८-५९ साली व्हिजिटिंग स्कॉलर-टीचर म्हणून ते अमेरिकेतील सुप्रसिद्ध अशा येल विद्यापीठात होते. आपल्या अमेरिकेतील वास्तव्यात त्यांनी स. प. महाविद्यालयाचा अनेक संस्थांशी ऋणानुबंध जोडलेला आहे.

आपल्या रजेच्या आणि सेवानिवृत्तीच्या काळात प्राचार्य हुल्याळकर यांना उत्तम आरोग्य लाभवे व शैक्षणिक, सामाजिक क्षेत्रांत त्यांच्या हातून असेच अधिक कार्य व्हावे हीच आमची मनोमन इच्छा आहे.

उपप्राचार्य मालेगांवकर यांनी प्राचार्यपदाची सूत्रे हाती घेतली

दि. १ एप्रिल १९६३ रोजी उपप्राचार्य रा. रा. मालेगांवकर यांनी प्राचार्य हुल्याळकर यांच्याकडून प्राचार्यपदाची सूत्रे हाती घेतली.

प्राचार्य मालेगांवकर हे मूळचे भोर संस्थानातील वेत्याची पेठ तालुक्यांतले. त्यांचा जन्म १९१७ साली झाला. त्यांचे शालेय शिक्षण सोलापूर येथील नार्थकोर्ट हायस्कूलमधून झाले. त्यांचे महाविद्यालयीन शिक्षण मुख्यतः अहमदाबादच्या गुजरात कॉलेजमध्ये झाले. प्रा. शंकर गणेश देशपांडे यांच्याकडे ते शिकले, सरकारी शिष्यवृत्ति मिळविली व इंग्रजीचे लॉर्ड रे पारितोषिकहि मिळविले. १९३९ साली फर्ग्युसन कॉलेजमधून इंग्रजी हा मुख्य विषय घेऊन ते एम्. ए. झाले.

फर्ग्युसन कॉलेजात १९४१ ते ४३ ही दोन वर्षे त्यांनी इंग्रजीचे ट्यूटर म्हणून काम केले. १९४३ मध्ये त्यांनी आपल्या महाविद्यालयांत इंग्रजीचे व्याख्याते म्हणून काम करण्यास आरंभ केला. गेली वीस वर्षे ते आपल्या महाविद्या-

लयांत इंग्रजीचे अध्यापन करीत आहेत. एक सहृदय व अभिजात शिक्षक म्हणून त्यांची विद्यार्थावगात ख्याति असून विद्यार्थिमित्रांचे उत्स्फूर्त प्रेम त्यांना अखंडपणे मिळत राहिले आहे.

१९४७ मध्ये प्राचार्य मालेगांवकर शिक्षण प्रसारक मंडळीचे आजीव सभासद झाले. १९५१ ते ५७ ही सहा वर्षे ते शिक्षण प्रसारक मंडळीचे चिटणीस होते. १९५८-५९ या वर्षी उपप्राचार्य हुल्याळकर अमेरिकेस असतांना त्यांनी हंगामी उपप्राचार्य म्हणून काम केले. १९६० मध्ये उपप्राचार्य हुल्याळकर यांची प्राचार्यपदी नेमणूक झाली तेव्हा प्रा. मालेगांवकर उपप्राचार्य झाले. गेली तीन वर्षे ते या जागेवर होते. प्राचार्य मालेगांवकर यांनी कांहीं वर्षे जिमखाना विभागाचे कार्याध्यक्ष म्हणूनहि काम केले आहे.

प्राचार्य मालेगांवकर हे पुणे विद्यापीठाच्या कोर्टाचे सभासद असून पुणे विद्यापीठाच्या आर्ट्स फॅकल्टीतर्फे विद्यापीठाच्या कार्यकारी मंडळावर ते नुकतेच निवडून आले आहेत. याबद्दल त्यांचे मनःपूर्वक अभिनंदन!

प्राचार्य मालेगांवकर यांच्या नेतृत्वाने स. प. महाविद्यालयाची शैक्षणिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या प्रगति होत राहिल व त्याच्या आजवरच्या प्रतिष्ठेत भरच पडेल असा विश्वास वाटतो.

प्राध्यापक के. पं. मंगळवेढेकर उपप्राचार्य झाले

शिक्षण प्रसारक मंडळीच्या सोलापूर येथील हरिभाई देवकरण प्रशाळेचे कर्तव्यगार मुख्याध्यापक प्रा. के. पं. मंगळवेढेकर यांची आपल्या महाविद्यालयांत यंदा इंग्रजीचे प्राध्यापक म्हणून बदली झालेली असून दि. १ एप्रिल १९६३ पासून आपल्या महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य म्हणून त्यांची नेमणूक झाली आहे. मुलींच्या वसतिगृहाचे रेक्टर म्हणूनहि ते काम पाहू लागले आहेत.

प्रा. मंगळवेढेकर हे आपल्याच महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी असून ते १९४० साली इंग्रजी हा ऐच्छिक विषय घेऊन बी. ए. झाले. १९४०-४१ यावर्षी ते आपल्या महाविद्यालयांत फेलो होते. १९४२ साली इंग्रजी हा प्रधान विषय घेऊन ते एम्. ए. व १९४७ साली बी. टी. झाले. त्याच वर्षी त्यांची इंग्रजीचे प्राध्यापक म्हणून आपल्या महाविद्यालयांत नेमणूक झाली. थोड्याच अवधीत त्यांनी इंग्रजीचे एक कुशल प्राध्यापक म्हणून लौकिक संपादन केला.

१९४८ साली प्रा. मंगळवेढेकर शिक्षण प्रसारक मंडळीचे आजीव सभासद झाले. १९५१ ते ५४ ही तीन वर्षे ग्रंथालय-प्रमुख म्हणून ते काम पाहात होते. १९५४ मध्ये

सोलापूरच्या ह. दे. प्रशाळेचे मुख्याध्यापक म्हणून त्यांची बदली झाली. गेली नऊ वर्षे ते मुख्याध्यापक म्हणून काम करीत होते. या कालवर्षांत एक कर्तव्यगार प्रशासक व माध्यमिक शिक्षण क्षेत्रांतील एक निश्चिंत कार्यकर्ता म्हणून त्यांनी कीर्ति मिळविली. ह. दे. प्रशाळेच्या सर्वांगीण विकासासाठी त्यांनी केलेली कामगिरी भूषणावह आहे.

आतां प्रा. मंगळवेढेकर आपल्या महाविद्यालयांत परत आले आहेत. मी त्यांचे मनःपूर्वक स्वागत करतां. माध्यमिक शिक्षण क्षेत्रांत प्रा. मंगळवेढेकर यांनी संपादन केलेल्या बहुमोल अनुभवाचा उच्च शिक्षण क्षेत्रांतील नवे प्रयोग व पुनर्घटना याबाबतीत महाविद्यालयाला चांगलाच लाभ होईल.

शैक्षणिक वर्षारंभ :

प्राचार्य मालेगांवकर यांचे विद्यार्थ्यांना आवाहन

या वर्षाचा शैक्षणिक वर्षारंभ गुरुवार दि. २० जून १९६३ रोजी झाला. शैक्षणिक वर्षाच्या उद्घाटनाच्या आपल्या इंग्रजी व्याख्यानांत प्राचार्य मालेगांवकर यांनी विद्यार्थ्यांसमोर पुढील मार्गदर्शक विचार मांडले:

“महाविद्यालयीन अध्यापन हे शालेय अध्यापनाहून अनेक बाबतींत निराळे असते. त्याचे हे निराळेपण नीट लक्षांत घेऊन विद्यार्थ्यांनी नव्या वातावरणाशी समरस झाले पाहिजे. महाविद्यालयीन जीवनासंबंधीच्या चुकीच्या समजुतींना मुळीच थारा देऊ नये. पूर्वग्रह आणि खुळ्ळट कल्पना फेकून देऊन मोकळ्या मनाने विद्यार्थ्यांनी प्रत्येक दिवशी ज्ञानाची नवी क्षितिजे शोधली पाहिजेत. सत्य आणि शहाणपण हीच त्यांची दैवते बनली पाहिजेत ! त्यांच्या शोधांत त्याने आनन्दयात्री झाले पाहिजे ! !

विद्यार्थ्यांनी प्राध्यापक व ग्रंथ यांच्या सहवासाचा जास्तीत जास्त लाभ घ्यावा. त्यांनी चारित्र्यसंपन्न, प्रामाणिक, जबाबदार, कष्टाळू व स्वावलंबी व्हावे. आपल्या सर्वांगीण विकासासाठी महाविद्यालयांत उपलब्ध असलेल्या सर्व साधनांचा योग्य उपयोग करून घ्यावा, समजुतीत खोली यावी, दृष्टि व्यापक व्हावी, सत्तेच्या सामर्थ्याच्या मोहानी क्षीण न होता अंतरंग ज्ञानतेजाने शुद्ध करावे.”

या वर्षाच्या महाविद्यालयीन कार्यक्रमांत टळकपणे नवीन असणाऱ्या दोन गोष्टी म्हणजे **सधतीच्या एन्. सी. सी. शिक्षणाची योजना व युद्धाभ्यास** (मिळिटरी स्टडीज) या विषयाचा द्वितीयवर्ष साहित्य अभ्यास-क्रमामध्ये अंतर्भाव होय.

सधतीची एन्. सी. सी. शिक्षण योजना

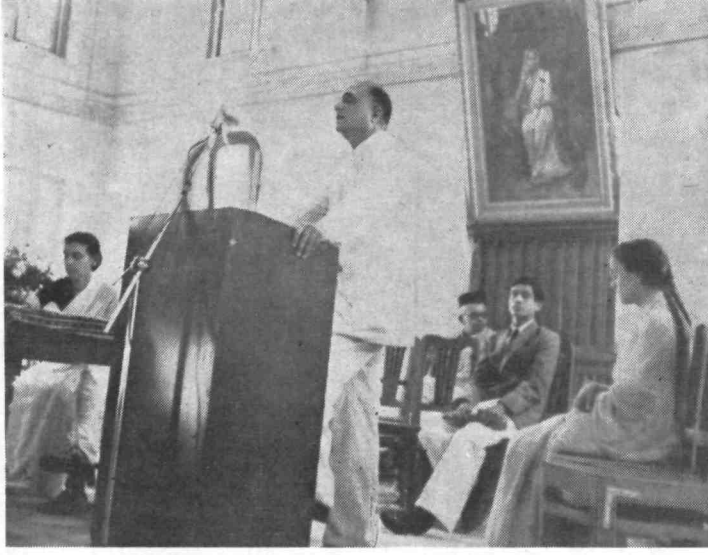
चिनी आक्रमणाच्या संदर्भात महाविद्यालयांतील सुट्ट

विद्यार्थ्यांना एन्. सी. सी. शिक्षण सक्तीचे करण्याचा निर्णय भारत सरकारने घेतला. देशभर एन्. सी. सी. रायफल्सची वाढ करण्याच्या योजना आंखण्यांत आल्या. आपल्या महाविद्यालयांत एन्. सी. सी. रायफल्सच्या पांच नवीन कंपन्या उभारण्यांत याव्यात असा आदेश आला. या कंपन्यांसाठी अधिकारी मिळावेत म्हणून प्रा. पां. श्री. घारे, प्रा. प्र. अ. भागवतवार, प्रा. कृ. रा. कुलकर्णी, प्रा. पा. ना. कुलकर्णी व श्री. भ. रा. जोशी यांना कमिशनपूर्व शिक्षणासाठी एन्. सी. सी. ऑफिसर्स ट्रेनिंग कॅम्प, सांता-क्रुझ, मुंबई, येथे पाठविण्यांत आले. त्यांनी एप्रिल ते जून या तीन महिन्यांत आपला शिक्षणक्रम यशस्वी रीतीने पूर्ण केला व त्यांस २९ जून १९६३ पासून सेकंड लेफ्टनंट म्हणून एन्. सी. सी. कमिशन मिळाले.

या पांच वजुनी एक अशा एन्. सी. सी. रायफल्सच्या एकूण सहा कंपन्यांसाठी स्टोअर-गणवेशभांडार-करण्यासाठी मुलांच्या वसतिगृहांतील शि. प्र. मंडळीचे तळघर मोकळे करवून घेण्यांत आले. तसेंच तळघराच्या दुसऱ्या भागांत सुमारे १८० रायफलींसाठी भक्कम शस्त्रागार बनवून देण्यांत आले. तसेंच एन्. सी. सी. सीनियर डिव्हिजन व एन्. सी. सी. रायफल्सच्या मुलामुलींच्या मिळून सात कंपन्या यांच्या ऑफिससाठी वर्ग क्र. २२ मोकळा करून देण्यांत आला.

एन्. सी. सी. सीनियर डिव्हिजनमधील विविध शाखांत-पायदल, आर्मर्ड स्काड्रन, सिग्नल, नौदल, वायुदल-विद्यार्थ्यांना ऐच्छिक प्रवेश ठेवण्यांत आलेला आहे. वैद्यकीय-दृष्ट्या पात्र ठरणार्या इतर सर्व विद्यार्थ्यांनी एन्. सी. सी. रायफल्समध्ये दाखल झालेच पाहिजे असा आदेश सुरुवातीस देण्यांत आला. प्राचार्यांनी आपल्या सुरुवातीच्या भाषणांत विद्यार्थ्यांच्या देशप्रेमाला आवाहन करून विद्यार्थी स्वखुशीने एन्. सी. सी. रायफल्समध्ये दाखल होतील अशी आशा व्यक्त केली. सर्व विद्यार्थ्यांची वैद्यकीय तपासणी पूर्ण होण्यास बराच विलंब लागल्याने एन्. सी. सी. रायफल्स कंपन्यांची उभारणी नीटपणे होऊ शकली नाही. पदवी तृतीय वर्षातील विद्यार्थ्यांना ही योजना सक्तीची नाही, असा खुलासा विद्यापीठाकडून ऑगस्ट अखेर आला. नोकरी करण्याच्या विद्यार्थ्यांवरहि एन्. सी. सी. शिक्षणाची सक्ती नसावी असा निर्णय विद्यापीठाने घेतल्याचे समजते. यामुळे मूळच्या योजनेत सारखे फेरबदल होऊन एन्. सी. सी. शिक्षणांत व्यत्यय आले.

११ सप्टेंबर १९६३ रोजी एन्. सी. सी. शिक्षण योजनेत पुढीलप्रमाणे विद्यार्थीसंख्या आहे.

लो. टिळक पुण्यतिथीस झालेल्या वादसभेच्या उद्घाटन समारंभप्रसंगी प्राचार्य रा. रा. मालेगांवकर प्रास्ताविक भाषण करीत असतांना

लो. टिळक पुण्यतिथीस दि. १ ऑगस्ट १९६३ रोजी वादसभेच्या उद्घाटन समारंभप्रसंगी सन्मान्य पाहुणे श्री. रावसाहेब पटवर्धन भाषण करीत असतांना

प्राचार्य श्री. गो. हुल्याळकर
सेवानिवृत्तीपूर्वीच्या रजेवर

पटावरील एकूण विद्यार्थी संख्या	२६२३	पदवी तृतीय वर्षात असल्यामुळे सुटलेले विद्यार्थी—	२४०
त्यांचेकी विद्यार्थिनी संख्या—	११०५	वैद्यकीय दृष्ट्या अपात्र ठरलेले विद्यार्थी—	१३६
पुरुष विद्यार्थी संख्या—	१५१८	एन्. सी. सी. शिक्षण घेणारे एकूण पुरुष विद्यार्थी	११२४
विविध कारणांसाठी सूट दिलेले विद्यार्थी—	१८	त्यांची विभागणी पुढीलप्रमाणे आहे:	

	NCCR.	Infantry	Armd sqn.	Signal	A/wing	Naval
P. D. Arts.	167	3	9	1	4	—
F. Y. B. A.	79	36	10	2	1	—
S. Y. B. A.	62	29	1	1	1	—
T. Y. B. A.	—	7	4	—	—	—
P. D. Sc.	285	2	22	1	1	13
F. Y. B.Sc.	176	91	15	1	6	14
S. Y. B.sc.	63	6	5	—	1	1
T. Y. B.sc.	—	1	1	—	—	2
Total	832	175	67	6	14	30
	=1124					

महाविद्यालयांतील एन्. सी. सी. रायफल्स गर्ल्स कंपनीमध्ये २०० विद्यार्थिनी असून गर्ल्स एन्. सी. सी. ग्रूपमध्ये दोन विद्यार्थिनी दाखल झाल्या आहेत.

नियंत्रणाच्या सोयीसाठी प्रत्येक वर्गातील विद्यार्थी एन्. सी. सी. रायफल्सच्या एकाच कंपनीत दाखल करून घेण्याचे धोरण अवलंबिले आहे. त्याची विभागणी:

P. D. Arts.	No. 2/62	Maha.	NCCR	—	151
F. Y. & S. Y. B. A.	Ne. 1/62	Maha.	NCCR	—	105
P. D. Sc.	No. 6/62	Maha.	NCCR	—	182
P. D. Sc. & F.Y. B.Sc.	No. 5/62	Maha.	NCCR	—	166
F. Y.B.Sc. & S.Y. B.Sc.	No. 4/62	Maha.	NCCR	—	175
Employed Students from all classes	No. 3/62	Maha.	NCCR.	—	53
Total					832

एन्. सी. सी. शिक्षणाच्या सोयीसाठी दररोज सायंकाळी ५ वाजता सर्व विद्यार्थी मोकळे व्हावेत म्हणून कॉलेजची वेळ १५ मिनिटे अगोदर केली. त्यामुळे सध्या कॉलेज सकाळी ७.१५ ते सायंकाळी ५ पर्यंत भरविण्यांत येते. एन्. सी. सी. रायफल्सच्या परेडस् विभागशाः सातही दिवस घेण्याची व्यवस्था केली आहे. त्यामुळे शैक्षणिक वेळापत्रकांत फारसा बदल न करतां एन्. सी. सी. शिक्षणाची योजना चाळू ठेवणे सुकर झाले आहे. तसेच असलेल्या साधनसामग्रीत इन्स्ट्रुक्टर्सकडून जास्तीत जास्त चांगले शिक्षण मिळण्याची सोय झाली आहे. एन्. सी. सी. रायफल्स कंपन्यांसाठी लौकरच पुरेशी शस्त्रे, गणवेश व शिक्षण साधने मिळून त्यांचे कार्य सुरळीत चालू होईल अशी आशा आहे.

लष्करी शिक्षणाचा हा महान् देशव्यापी प्रयत्न सुफल

होवो अशी इच्छा व्यक्त करून या योजनेस सुयश चिंतितो.

युद्धाभ्यास (मिलिटरी स्टडीज)

पुणे विद्यापीठाने या वर्षापासून बी. ए. परीक्षेच्या अभ्यासक्रमांत 'युद्धाभ्यास' हा एक नवीन विषय समाविष्ट केला आहे. बी. ए. ला अर्थशास्त्र हा मुख्य (विशेष) विषय घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना दुसऱ्यावर्षी युद्धाभ्यास हा विषय संलग्न किंवा समधिक म्हणून घेण्याची आपल्या महाविद्यालयांतील विद्यार्थ्यांना परवानगी देण्यांत आली. या विषयाचे महत्त्व, त्यांत समाविष्ट केलेल्या दोन पेपरांचे स्वरूप व व्याप्ति इत्यादींविषयी पुणे विद्यापीठातील या विषयाचे प्राध्यापक मेजर जनरल य. श्री. परांजपे यांनी द्वितीय वर्षातील अर्थशास्त्राच्या विद्यार्थ्यांना मुद्दाम

ऑक्टोबर १९६३

प. सं...२

पांच

एक परिचयपर व्याख्यान दिले, व जिज्ञासु विद्यार्थ्यांबरोबर चर्चा केली. त्याचा इष्ट परिणाम होऊन द्वितीयवर्ष-साहित्य या वर्गातील सोळा विद्यार्थ्यांनी युद्धाभ्यास या विषयासाठी आपली नावे यावर्षी नोंदविली आहेत. त्यांत काहीं विद्यार्थिनीही आहेत. पुढील वर्षी अधिक संख्येने विद्यार्थी या विषयाकडे वळतील अशी आशा आहे.

प्राध्यापक वर्ग : राजीनामे, नेमणुका, रजा

डॉ. वि. य. राजोपाध्ये, पदार्थविज्ञान विभाग यांनी १ जुलै १९६३ पासून आपल्या सेवेचा राजीनामा दिला व ते खरगपूर येथील इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी येथे संशोधन कार्यासाठी गेले आहेत. आपल्या महाविद्यालयाच्या सेवेत असतांना १९५६ साली डॉ. राजोपाध्ये यांना पदार्थविज्ञानाच्या संशोधनात्मक अभ्यासासाठी ब्रिटनला ब्रिस्टल विद्यापीठांत जाण्याची सुसंधि प्राप्त झाली होती. खरगपूर येथील संशोधन संस्थेत डॉ. राजोपाध्ये यांच्या संशोधनाभिरुचीस अधिक व्यापक असे क्षेत्र लाभेल अशी आशा आहे.

नवीन नेमणुका :

यंदाच्या वर्षी निरनिराळ्या विभागांत पुढीलप्रमाणे नेमणुका करण्यांत आल्या. **व्याख्याते**—१. श्री. डॉ. आर्. भारद्वाज, एम्. ए., साहित्यरत्न; हिंदी विभाग. २. श्री. सी. जी. देशपांडे, एम्. ए., एलएल्. बी.; मानसशास्त्र विभाग. ३. श्री. एस्. एस्. पंडित, एम्. एस्सी.; पदार्थविज्ञान विभाग. ४. डॉ. व्ही. के. मांडके, एम्. एस्सी. पीएच्. डी.; पदार्थविज्ञान विभाग. श्रीमती चित्र-रेखा खेर, एम्. ए. यांची संस्कृत विभागांत **ट्यूटर-कम्-लेक्चरर** म्हणून नेमणूक झाली.

ट्यूटर्स : १ श्री. के. व्ही. बोरकर, गणित विभाग. २ श्री. जी. एम्. दामले, जर्मन विभाग. ३ श्री. एस्. जी. मराठे, संख्याशास्त्र विभाग. ४ श्रीमती शीला दवडगाव, अर्थशास्त्र विभाग. ५ श्री. आर्. डब्ल्यू. धोंगडे व ६. श्रीमती मोहना वडेयार, इंग्रजी विभाग.

डॉ. शं. रं. देशपांडे, वनस्पतिशास्त्र विभाग यांनी १ सप्टेंबर १९६३ पासून दोन वर्षांची रजा घेतली असून ते पुणे विद्यापीठाच्या वनस्पतिशास्त्रविभागांत पदव्युत्तर अध्यापन व संशोधनासाठी गेले आहेत. डॉ. देशपांडे हे प्राथमिक शाळेपासून शि. प्र. मंडळीचे विद्यार्थी असून ते आपल्या महाविद्यालयांत गेली २८ वर्षे काम करीत आहेत. गेल्याच वर्षी त्यांच्या पॅलिओबॉटनी या विषयांतील संशोधनाबद्दल पुणे विद्यापीठाने त्यांना पीएच्. डी.

ही पदवी दिली. डॉ. देशपांडे यांनी महाविद्यालयाच्या एन्. सी. सी. विभागांतही अधिकारी म्हणून उत्तम कार्य केले आहे. डॉ. देशपांडे यांच्या पुणे विद्यापीठातील नव्या कार्यांत मी सुयश चिंतितों.

प्रा. अरविन्द गंगाधर मंगरूळकर हे यंदाच्या शैक्षणिक वर्षी ज्ञानेश्वरीच्या भाषाशास्त्रीय चिकित्सक अभ्यासाकरिता एक वर्षभर रजेवर आहेत. आपल्या रजेच्या मुदतीतहि प्रा. मंगरूळकर पुणे विद्यापीठांतील आपले एम्. ए. चे अध्यापन करीत आहेत.

प्राध्यापकांचे ग्रंथलेखनादि कार्य

१५ फेब्रुवारी १९६३ नंतरच्या काळांत आपल्या महाविद्यालयांतील प्राध्यापकांनी पुढील ग्रंथलेखनादि कार्य केले आहे.

डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे यांचे 'पराधीन सरस्वती' व 'वैयक्तिक आणि सामाजिक' हे दोन निबंधसंग्रह प्रसिद्ध झाले. 'समाजवादी समाजरचना' या विषयावर त्यांची लेखमाला मे १९६३ पासून सुरु झालेली असून या मालेतील लेख 'वसंत' मासिकांत क्रमशः प्रसिद्ध होत आहेत. डिसेंबर १९६२ मध्ये वडोदें वाड्मय परिषदेच्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष म्हणून त्यांची निवड झाली होती. 'ग्रंथसत्ता' या विषयावर डॉक्टरसाहेबांनी अध्यक्षीय भाषण केले. डॉ. सहस्रबुद्धे यांचा हा जो बहुमान झाला त्याबद्दल आम्हांस अत्यंत आनंद व अभिमान वाटतो.

डॉ. दि. ब. केरूर यांचे पुढील विषयावर इंग्रजी व मराठी लेख प्रसिद्ध झाले आहेत : इंग्रजी-- 1 European Economic Community -- Southern Economist, Bangalore. 2. Planning and Federal Finance in India--Journal of the University of Poona, Humanities Section. 3. Defence with Economic Stability--Maharatta Annual, 1963. 4. Power looms-An Integral Limb of Textile Industry--Financial Express. मराठी--१. सुवर्ण नियंत्रण योजना--केसरी, चित्रमयजगत्. २. संरक्षणाचा अर्थसंकल्प--चित्रमयजगत्. ३. संरक्षणाची अर्थनीति--नवें जग. डॉ. केरूर १९६३ सालच्या वसंत व्याख्यानमालेच्या ज्ञानसत्राचे एक चिटणीस होते.

प्रा. रं. ना. गायधनी यांची ७ ऑगस्ट १९६३ रोजी दुसऱ्या महाराष्ट्र बटालियन एन्. सी. सी. चे सेकंड-इन्-कमांड म्हणून नियुक्ति झाली. गेल्या वीस वर्षांत स. प. महाविद्यालयांतील प्राध्यापकास मिळणारा हा पहिलाच बहुमान आहे. प्रा. गायधनी यांच्या 'प्राचीन भारताचा

सांस्कृतिक इतिहास' या ग्रंथाची पांचवी आवृत्ति प्रसिद्ध झाली. आकाशवाणीवरील 'गृहिणी' कार्यक्रमांत त्यांचे 'स्त्रियांसाठी एन्. सी. सी. शिक्षण' या विषयावर भाषण झाले.

प्रा. रा. ना. गद्रे: लेख-- कै. भाऊ शास्त्री लेले यांचे पुण्यस्मरण- केसरी १५ जुलै १९६३. भाषण-- कै. भाऊ शास्त्री लेले चरित्र आणि वाङ्मय-- आकाशवाणी पुणे केन्द्र १३ जुलै १९६३. व्याख्यान-- 'गणेश महिमा'-- कर्मवीर भाऊराव पाटील विद्यालय, पुणे २९ ऑगस्ट १९६३.

प्रा. य. बा. राजे यांच्या 'वनस्पतिशास्त्र प्रवेश' या पदवीपूर्व परीक्षेच्या अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेल्या पुस्तकास पुणे विद्यापीठाने एक हजार रुपयांचे अनुदान दिले आहे. प्रा. राजे यांच्या 'Lower Biology-Vol-II - Botany: A Text Book for F. Y. B. Sc.' या पुस्तकाची सुधारून वाढविलेली दुसरी आवृत्ति प्रसिद्ध झाली.

प्रा. भीमराव कुलकर्णी यांनी कै. आण्णासाहेब किलोस्कर यांच्या 'सौभद्र' नाटकाचे संपादन केले. १० एप्रिल १९६३ रोजी डॉ. केतकर स्मृतिदिनानिमित्त महाराष्ट्र साहित्य परिषदेत 'डॉ. केतकरांच्या कांदवऱ्या' या विषयावर त्यांचे व्याख्यान झाले. पुणे विद्यापीठ बहिःशाल मंडळातफे मंगळवेढे व सोलापूर येथे 'स्वामी विवेकानन्द' या विषयावर त्यांनी व्याख्यान दिले. नगर महाविद्यालयांत डॉ. हिवाळे आंतरमहाविद्यालयीन वक्तृत्वस्पर्धेचे परीक्षक म्हणून प्रा. भीमराव कुलकर्णी यांनी काम केले.

डॉ. लीला द. गोळे यांची पुणे विद्यापीठाच्या तत्त्वज्ञान अभ्यास-- मंडळावर तीन वर्षांकरितां अवरोध निवड झाली. वादसभेतफे 'मानवी प्रगति अध्यात्मवादामुळेच होईल' या विषयावर वक्तृत्वस्पर्धेसाठी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शनपर असे त्यांनी व्याख्यान दिले.

प्रा. कृ. श्री. अर्जुनवाडकर यांनी टिळक विद्यापीठांत दि. २६ ऑगस्ट १९६३ रोजी 'संस्कृत काव्यमीमांसेविषयी कांहीं प्रश्न आणि आक्षेप' या विषयावर व्याख्यान दिले.

सौ. शकुन्तला कटककर यांचे आकाशवाणीच्या पुणे केन्द्रावरून 'गृहिणी' या सदरांत दि. १५ एप्रिल १९६३ रोजी 'सौन्दर्यवर्धक व्यायाम' या विषयावर भाषण झाले.

प्रा. स. रा. केणी यांची पुणे विद्यापीठाच्या हिंदी-अभ्यासमंडळावर तीन वर्षांकरितां निवड झाली.

डॉ. श्री. र. कावळे यांची पुणे विद्यापीठाच्या तत्त्वज्ञान

अभ्यासमंडळावर पुढील तीन वर्षांकरितां अवरोध निवड झाली. 'Traditional Values in Modern Indian life' या विषयाची युनेस्कोच्या ईस्ट-वेस्ट प्रॉजेक्टच्या संदर्भात चर्चा करण्यासाठी इंडिया इंटरनॅशनल सेंटरने आयोजित केलेल्या पश्चिम भारतांतील विद्यापीठ प्रतिनिधींच्या पुणे विद्यापीठांत दि. ७-८- सप्टेंबर १९६३ रोजी झालेल्या सेमिनारमध्ये डॉ. कावळे यांनी भाग घेतला. 'On being reasonable' या विषयावर व्याख्यान देऊन त्यांनी दि. ५ सप्टेंबर ६३ रोजी वाडिया महा-विद्यालयांतील तत्त्वज्ञानमंडळाचे उद्घाटन केले. पूना फिलॉसफी यूनिवर्सिटी मध्ये दि. १९ सप्टेंबर ६३ रोजी 'Freedom and Reason' या ग्रंथांतील प्रमेयांची त्यांनी चर्चा केली.

डॉ. के. ना. वाटवे : आपल्या महाविद्यालयाचे मराठीचे निवृत्त प्राध्यापक डॉ. के. ना. वाटवे यांनी लिहिलेल्या व आपल्या ग्रंथालयास प्रेमपूर्वक अर्पण केलेल्या 'संस्कृत नाट्य सौंदर्य' या ग्रंथास पुढील चार पारितोषिके मिळाली आहेत : १९६२ मधील उत्तम ग्रंथ म्हणून मुंबई विद्यापीठाचे दादोबा पांडुरंग तख्तेकर पारितोषिक, महाराष्ट्र सरकारचे टीकाविषयक ग्रंथाला मिळणारे द्वितीय श्रेणीचे पारितोषिक, इचलकरंजी ग्रंथोत्तेजक पारितोषिक व भोर येथील शंकरजी नारायण पारितोषिक. गेल्या वर्षी डॉ. वाटवे यांनी 'संस्कृत साहित्यांतील हिमालय' व 'संस्कृत कवि-कथा' ही दोन पुस्तके लिहिली. गुरुवर्य डॉ. वाटवे यांच्या यशस्वी व्यासंगपूर्ण ग्रंथलेखनाबद्दल त्यांचे मनःपूर्वक अभिनंदन.

विद्यापीठ परीक्षांतील विद्यार्थ्यांचे यश

मार्च-एप्रिल १९६३ मध्ये झालेल्या पुणे विद्यापीठाच्या निरनिराळ्या परीक्षांत आपल्या महाविद्यालयांतील विद्यार्थ्यांनी मिळविलेल्या यशाची कल्पना परिशिष्ट क्र. १ वरून येईल. परिशिष्ट क्र. २ मध्ये विद्यापीठ परीक्षांत ज्या विद्यार्थ्यांनी पारितोषिके व शिष्यवृत्त्या मिळविल्या त्यांची नावे दिली आहेत. परिशिष्ट क्र. ३ मध्ये विद्यापीठ परीक्षांत प्रथमश्रेणी व विशेष प्राविण्य मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांची नावे दिली आहेत.

उत्तीर्ण झालेल्या सर्वच विद्यार्थ्यांचे व विशेषतः प्रथम-श्रेणी, विशेष प्राविण्य, पारितोषिके, शिष्यवृत्त्या मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे मी हार्दिक अभिनंदन करतो. **प्रमिला लाटकर** यांनी बी. ए. परीक्षेत **प्रथमश्रेणीत प्रथम क्रमांक** मिळविल्याबद्दल त्यांचे मी स्वतंत्रपणे अभिनंदन करतो व

या पुढील परीक्षेतहि त्यांना असेच सुयश लाभवे असे इच्छतां.

नाट्यमंडळाची स्थापना

आपल्या कलामंडळाचें कार्य यंदापासून स्थगित करण्यांत आलें; व त्याऐवजीं नाट्यमंडळ या नांवाची संस्था स्थापन करण्यांत आली आहे. नाट्यमंडळाच्या कार्यकारिणीच्या निवडणुका न घेतां, तीन प्राध्यापक व आठ विद्यार्थी या कार्यासाठीं नेमण्यांत आले. कार्यकारिणीचें स्वरूप पुढीलप्रमाणें आहे :

कार्याध्यक्ष-प्रा. शं. रा. देसायपांडे, सभासद-प्रा. प्र. रां. भुपटकर व प्रा. भी. व. कुलकर्णी. विद्यार्थी प्रतिनिधी: आशाळता जोशी, माणिक लुकतुके, सुमन राहाळकर, के. व्ही. वापट, इ. एल्. चव्हाण, सुरेश गरसोळे, डी. के. गोळे व खेनट.

नाट्यमंडळानें वर्षांतून दोन कार्यक्रम करावयाचे आहेत. पहिल्या सत्रांत एकांकिका व दुसऱ्या सत्रांत एक संपूर्ण मराठी नाटक बसविण्यांत येईल. याशिवाय महाविद्यालयाबाहेरील निरनिराळ्या सांस्कृतिक संस्थांशीं नाट्यमंडळाचा संबंध राहिल. नाट्यमंडळाच्या कार्यासाठीं लागणारा खर्च महाविद्यालय करणार असून त्याचे कार्यक्रम प्रवेशमूल्य ठेवून केले जातील.

नाट्यमंडळाचें कार्य

रोटरी क्लब, पुणें या संस्थेनें यंदा महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची एक 'युवक समिति' स्थापन केली आहे. त्या समितीवर आपल्या महाविद्यालयाचे प्रतिनिधि म्हणून काम करण्यासाठीं सुरेश गरसोळे, द्वि. व. साहित्य यांना नियुक्त करण्यांत आलें आहे.

महाराष्ट्रीय कलेपासक, पुणें या संस्थेनें 'पुरुषोत्तम करंडक' आंतरमहाविद्यालयीन एकांकिका स्पर्धा ऑगस्ट १९६३ मध्ये आयोजित केल्या होत्या. त्यांत आपल्या महाविद्यालयाच्या संघानें प्रा. पद्माकर डावरे यांची 'कुणी गोविंद ध्या...' ही विनोदी एकांकिका सादर करून दुसऱ्या क्रमांकाचें पारितोषिक मिळविलें. हें पारितोषिक रोख ५१ रुपयांचें असून त्यासोबत नाट्यनैपुण्याबद्दल एक प्रशस्तिपत्रकहि आहे. हें सुयश संपादन केल्याबद्दल नाटिकेंत भाग घेणाऱ्या पुढील कलाकारांचें मी मनःपूर्वक अभिनंदन करतो.

गोविंद ... सुरेश गरसोळे

गोपाळ ... विनायक कुलकर्णी

सरदार ... मोहन आगाशे

आठ

पुलीस इन्स्पेक्टर ... दिलीप तक

वंदना ... रोहिणी साठे

प्रतिभा ... जया जोगळेकर

दुबे सुरेश बसाळे

अण्णा ... धनंजय गोळे

सुमति ... वंदना वेलवलकर

दिग्दर्शन सुरेश गरसोळे यांचें होतें.

प्रोग्रेसिव्ह ड्रॅमॅटिक असोसिएशननें आयोजित केलेल्या नाट्यवाचन स्पर्धेत पुढील विद्यार्थी कलाकारांना वैयक्तिक नैपुण्याबद्दल प्रशस्तिपत्रकें मिळालीं आहेत : सुरेश गरसोळे, शैलजा भाटे, मीना पुराणिक व झेलम दातार.

दिनविशेष

लोकमान्य टिळक पुण्यतिथिदिन

लोकमान्य टिळक पुण्यतिथिदिनाच्या निमित्तानें दि. १ ऑगस्ट ६३ रोजी लोकमान्य टिळक स्मारक ग्रंथालय व वादसभा यांच्या नव्या शैक्षणिक वर्षाच्या कार्याचें उद्घाटन श्री.रावसाहेब पटवर्धन यांच्या शुभ हस्तें झालें. सभारंभाचे अध्यक्ष प्राचार्य रा. रा. मालेगांवकर यांनीं आपल्या प्रास्ताविक भाषणांत लो. टि. स्मा. ग्रंथालयाचा इतिहास व स्वरूप सांगून सन्माननीय पाहुणे श्री. रावसाहेब पटवर्धन यांचा 'समाजवादी विश्वशांतीचे पूजक' या शब्दांत गौरव केला.

वादसभेचे कार्यवाह श्री. अशोक जोशी यांनीं गतवर्षाच्या कार्याचा आढावा व चालू वर्षाच्या संकल्पित कार्याची माहिती दिली.

श्री. रावसाहेब पटवर्धन यांनीं आपल्या उद्घाटनपर भाषणांत चिनी आक्रमणाच्या समस्येचें गंभीर स्वरूप विद्यार्थ्यांनीं नीट अभ्यासपूर्वक समजावून घेणें हें त्यांचें कर्तव्य आहे असें सांगून देशापुढील या विकट समस्येचें त्यांनीं आपल्या दृष्टिकोनांतून विश्लेषण केलें. ते म्हणाले, "जगाच्या इतिहासांत लोकशाही नियोजनाचा प्रयोग भारतांतच प्रथम होत असून त्याचें जग कौतुक करीत आहे. कोणत्याहि राष्ट्रीय चळवळीपेक्षां आपली चळवळ नवमान-वतावाद प्रत्यक्ष कार्यवाहींत आणीत असल्यामुळें ती सर्वश्रेष्ठ होय. ही चळवळ स्वयंपाकघरापासून तो रणांगणापर्यंत पसरून लोकशाहीचें रक्षण केलें पाहिजे. लोकशाहीच्या भवितव्याचा अखेरचा सामना भारतांत होणार असल्यानें प्रत्येक जण कांहींहि काम करीत असला तरी त्यानें मनानें युद्धाचा सैनिक व्हायला पाहिजे."

या सभारंभाच्या वेळीं बी. ए. ला पहिल्या वर्गांत सर्वप्रथम आलेल्या प्रमिला लाटकर यांचा सत्कार करण्यांत आला.

परशुरामीय

तसेच अमेरिकन फील्ड सर्व्हिसने आयोजित केलेल्या एक वर्षाच्या सांस्कृतिक देवघेवीच्या कार्यक्रमासाठी पुण्यातील इंडिया फौंडेशनतर्फे आपल्या महाविद्यालयातील सुमन जोशी, कुमुद गोडबोले, शशिकला परांजपे व सुभाष पाध्ये यांची निवड झाल्याबद्दल या प्रसंगी त्या सर्वांचे अभिनंदन करून त्यांना प्रेमाचा निरोप देण्यांत आला. सुभाष पाध्ये यांनी या अभिनंदनावद्दल कृतज्ञता व्यक्त केली. हे विद्यार्थी अमेरिकन कुटुंबांत एक वर्ष वास्तव्य करून तेथील शाळेत शिक्षण घेणार आहेत.

वादसभेच्या कायाध्यक्ष प्रा. सौ. कुमुद पोरे यांनी आभारप्रदर्शन केले.

स्वातंत्र्य दिन

दि. १५ ऑगस्ट ६३ रोजी प्रतिवर्षाप्रमाणे स्वातंत्र्यदिन साजरा करण्यांत आला. त्यादिवशी सकाळी साडेसात वाजतां क्रीडांगणावर ध्वजवंदनाचा कार्यक्रम आयोजित करण्यांत आला होता. या कार्यक्रमासाठी थोर शिक्षणतज्ज्ञ समाज सेवक पुण्याचे महापौर गुरुवर्य बाबुराव जगताप यांना उपस्थित राहून विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करण्याची विनंती करण्यांत आली होती. गुरुवर्य बाबुराव जगताप यांच्या हस्ते ध्वजारोहण झाल्यानंतर सर्वांनी स्वातंत्र्यरक्षणाची प्रतिज्ञा घेतली. आपल्या मार्गदर्शनपर भाषणांत गुरुवर्य जगताप यांनी असे सांगितले की गंभीर आक्रमण व अंतर्गत फुटीरपणा यांपासून आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्याचे रक्षण करण्यासाठी आपण घटनेत नमूद केलेली मूल्ये व तत्वे प्रत्यक्षांत आणण्यासाठी प्रयत्नांची पराकाष्ठा केली पाहिजे.

हुतात्मा वसंत दाते स्मृतिदिन

दि. १० सप्टेंबर १९६३ रोजी श्री. ना. ग. गोरे यांच्या अध्यक्षतेने हुतात्मा वसंत दाते स्मृतिदिन साजरा करण्यांत आला. त्यावेळी श्री. काशिद यांना मुख्याध्यक्ष पारितोषिक व श्री. वानतोडकर यांना नेमजाजीचे पारितोषिक देण्यांत आले. श्री. काशिद यांनी आपले पारितोषिक संरक्षण निधीस अर्पण केले.

उद्घाटनाच्या निमित्ताने थोरांच्या भेटी

दि. २७ जुलै १९६३ रोजी तुलसीजयंतीच्या दिवशी हिंदी वर्गसंघटनेचे उद्घाटन श्री. काकासाहेब गाडगीळ यांच्या हस्ते झाले. दि. १८ जुलै ६३ रोजी सुप्रसिद्ध विनोदी लेखक प्रा. चि. वि. जोशी यांच्या हस्ते मराठी वाङ्मय मंडळाचे उद्घाटन झाले. त्यावेळी

प्रा. जोशी यांनी 'हास्य : उद्गम व विकास' या विषयावर व्याख्यान दिले. दि. २५ जुलै १९६३ रोजी मराठीतील प्रसिद्ध विचारवंत व समीक्षक प्रा. श्री. के. क्षीरसागर यांच्या हस्ते तत्त्वज्ञान मंडळाचे उद्घाटन झाले. 'स्वामी विवेकानंद व भगिनी निवेदिता' या विषयावर प्रा. क्षीरसागर यांनी व्याख्यान दिले. इतिहासचर्चा-मंडळाची या वर्षी नव्यानेच स्थापना करण्यांत आली. इतिहासचर्चा-मंडळाचे उद्घाटन दि. ३ ऑगस्ट ६३ रोजी प्राध्यापक डॉ. चोक्सी यांच्या हस्ते झाले. महाराष्ट्र शासनाच्या पाटबंधारे व वीज विभागाचे विशेष अधिकारी श्री. बा. शं आपटे यांच्या हस्ते दि. २० ऑगस्ट ६३ रोजी नियोजनचर्चा-मंडळाचे उद्घाटन झाले. आपल्या भाषणांत श्री. आपटे यांनी कृष्णागोदावरीपाणीवाटप-समस्येविषयी खास नकाशाच्या आधारे विस्तृत विवेचन केले.

विस्कॉन्सिन विद्यापीठाचे प्राध्यापक व्हिक्टर बार्नो यांची भेट

अमेरिकेतील प्रसिद्ध अशा विस्कॉन्सिन विद्यापीठातील मानवशास्त्राचे प्राध्यापक डॉ. बार्नो यांनी दि. १३ सप्टेंबर ६३ रोजी आपल्या महाविद्यालयास भेट दिली व द्वितीय वर्ष साहित्याच्या मानसशास्त्राच्या विद्यार्थ्यांचा आंतरसांस्कृतिक अभ्यासाकरिता त्यांनी योजलेल्या प्रयोगांत प्रयोगविषय म्हणून उपयोग केला. प्रयोगानंतर त्यांनी विद्यार्थ्यांशी चर्चा केली. यावेळी पुणे विद्यापीठाच्या प्रायोगिक मानसशास्त्राचे विभाग-प्रमुख प्रा. वा. कृ. कोटूरकर मुद्दाम उपस्थित राहिले होते.

प्रा. रा. ना. गद्रे यांनी ठेवलेले 'अन्नपूर्णा-नारायण पारितोषिक'

आपल्या महाविद्यालयातील संस्कृताचे प्राध्यापक रा. ना. गद्रे यांनी आपल्या कै. ती. मातापित्यांच्या स्मरणार्थ त्यांच्या नावे आपल्या महाविद्यालयांत यदा-पासून 'अन्नपूर्णा-नारायण पारितोषिक' या नावाचे रुपये पंचवीसचे पारितोषिक ठेवले आहे. संस्कृत (विशेष), मराठी (संलग्न) व तत्त्वज्ञान (समधिक) हे विषय घेऊन स. प. महाविद्यालयांतून बी. ए. च्या परीक्षेस वसणान्या विद्यार्थ्यांत सर्वांत अधिक गुण मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांस हे पारितोषिक दिले जाईल. १९६३ सालचे पारितोषिक शालिनी रत्नाकर सराफ यांना देण्यांत आले आहे.

प्रा. गद्रे यांनी ठेविलेले वरील पारितोषिक टराविक

मुदतीसाठी असून त्यांचा आपल्या महाविद्यालयांतील काल संपेपर्यंतच तें चालू राहाणार आहे. प्रा. गद्रे यांनी हें पारितोषिक ठेवून विद्यार्थ्यांना उत्तेजन तर दिलें आहेच; परंतु आपल्या सहकारी मंडळीपुढेंहि शिक्षणोत्तेजक उपक्रमाचें उच्च उदाहरण ठेवलें आहे. आपलें महाविद्यालय व विद्यार्थी प्रा. गद्रे यांच्या 'अन्नपूर्णा नारायण पारितोषिका' वदल ऋणी राहातील.

शिक्षणासाठी अमेरिकेस प्रयाण

अमेरिकन फील्ड सर्व्हिस तर्फे सांस्कृतिक देवघेवीच्या व आंतरराष्ट्रीय सहजीवनाच्या कार्यक्रमासाठी इंडिया फौंडेशनने तीन हजार विद्यार्थ्यांमधून अखिल भारतामधून पंच्याहत्तर विद्यार्थ्यांची चालू वर्षासाठी निवड केली. या निवडलेल्या विद्यार्थ्यांत आपल्या महाविद्यालयांतील चार विद्यार्थी आहेत. त्यांची नावे: **सुभाष पाध्ये, सुमन जोशी, कुमुद गोडबोले व शशिकला परांजपे**. गेल्या वर्षी आपल्या महाविद्यालयांतील तीन विद्यार्थ्यांची निवड झाली होती. यंदा निवडलेले विद्यार्थी एक वर्षभर अमेरिकन कुटुंबांत राहाणार असून अमेरिकन माध्यमिक शाळांत शेवटच्या वर्षाचा अभ्यासक्रम पूर्ण करतील. या सर्व विद्यार्थ्यांचें मी मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. गेल्यावर्षी जाऊन एक वर्षभर राहून आलेल्या **सुभाष देव, विजया साठे, प्रकाश रत्नपारखी** या विद्यार्थ्यांनी वादसभेंत सांगितलेले आपले अनुभव लक्षांत घेतां इंग्रजी श्लेषे, अभिनव अभ्यास पद्धति व व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास इ. बाबतींत यंदा गेलेल्या विद्यार्थ्यांनाहि चांगला लाभ होईल असा विश्वास वाटतो.

इंडिया फौंडेशनची मार्गदर्शक व्याख्यानमाला

अमेरिकन फील्ड सर्व्हिसच्या आंतरराष्ट्रीय सहजीवनाच्या कार्यक्रमासाठी निवडलेल्या पंच्याहत्तर भारतीय विद्यार्थ्यांसाठी इंडिया फौंडेशनने दि. १९ ऑगस्ट ते २८ ऑगस्टपर्यंत पुण्यांत एक मार्गदर्शक व्याख्यानमाला आयोजित केली होती. या व्याख्यानमालेत आपल्या महाविद्यालयांतील पुढील प्राध्यापकांची व्याख्याने झालीं.

डॉ. दि. व. केरूर - Indian Village-A Socio-economic View.

प्रा. रं. ना. गायधनी - Main Currents in Indian History.

प्रा. द. वा. रानडे - Tagore's Poetry and its influence.

प्रा. सौ. कुमुद पोरे - India's Five Year Plans.

डॉ. लीला गोळे - Hinduism: its influence on Indian Life.

डॉ. श्री. र. कावळे - Social Attitudes and Religious Overtones in India.

माजी विद्यार्थ्यांचें अभिनंदनीय यश

श्री. शरच्चंद्र काळे : आपल्या महाविद्यालयाचे एक नामवंत माजी विद्यार्थी श्री. शरच्चंद्र काळे हे आय. ए. एस्. परीक्षा सहाव्या क्रमांकांने उत्तीर्ण झाले. सध्या ते प्रशासकीय प्रशिक्षणासाठी मसुरील गेले आहेत.

श्री. श्रीकृष्ण सवदी व कु. नीला बर्वे : स्वामी विवेकानंद जन्मशताब्दि निमित्त पुणे विद्यापीठानें आयोजित केलेल्या निबंधस्पर्धेत श्री. श्रीकृष्ण सवदी, गेल्यावर्षाचे 'परशुरामीय' संपादक मंडळांतील विद्यार्थी प्रतिनिधि यांच्या इंग्रजी निबंधाला रु. १५० चें पहिल्या क्रमांकाचें पारितोषिक मिळालें. कु. नीला बर्वे, सध्या ज्यूनियर एम्. ए. यांच्या मराठी निबंधाला रु. १०० चें दुसरें पारितोषिक मिळालें.

श्री. हिमांशु नवांगुळ, श्री. के. एम्. साठे, कु. चित्ररेखा खेर : श्री हिमांशु नवांगुळ हे एम्. एस्सी. परीक्षेत प्रथमश्रेणीत सर्वप्रथम आले. श्री. के. एम्. साठे हे ग्लास टेक्नॉलॉजी हा विषय घेऊन एम्. एस्सी. परीक्षा प्रथमश्रेणीत उत्तीर्ण झाले. कु. चित्ररेखा खेर यांनी संस्कृत विषय घेऊन एम्. ए. च्या परीक्षेत प्रथमश्रेणी मिळविली. त्या सध्या आपल्या महाविद्यालयांत संस्कृत विभागांत ट्यूटर-कम्-लेक्चरर आहेत.

श्री. आनंद भावे, श्री. शरद् जोशी, श्री. निंबाळकर यांना लष्करांत इमर्जन्सी कमिशन मिळालें. श्री. **सुभाष देशपांडे** यांची सैनिकी शिक्षणासाठी निवड झाली असून ते डफरिनला रवाना झाले.

विविध क्षेत्रांत यश मिळविणाऱ्या या सर्व माजी विद्यार्थ्यांचें मनःपूर्वक अभिनन्दन !

परशुरामीय निबंध स्पर्धा

या वर्षीच्या 'परशुरामीय' च्या पहिल्या अंकासाठी एक खुली निबंध-स्पर्धा आयोजित केली होती. चार भाषांत निबंधांचे विषय पुढीलप्रमाणें होते : मराठी—माझी सुखाची कल्पना. हिंदी—देशकी भावात्मक एकता. संस्कृत—“ न साम सर्वत्र करोति कार्यम् । ”. इंग्रजी—My favourite corner on the college premises. प्रत्येक भाषेतील सर्वोत्कृष्ट निबंधास रुपये दहाचें पारितोषिक ठेवलें होतें. स्पर्धेसाठी मराठी २५, हिंदी ९, संस्कृत ६ व इंग्रजी ४ असे एकूण ४४ निबंध आले होते. आलेल्या निबंधांचे

परीक्षण प्रा. सौ. लीला अर्जुनवाडकर (मराठी निबंध), प्रा. प्र. रा. भुपटकर (हिंदी निबंध), प्रा. रा. ना. गद्रे (संस्कृत निबंध) व प्रा. के. पं. मंगळवेढेकर (इंग्रजी निबंध) या सहकारी मित्रांनी माझ्या विनंतीस मान देऊन तत्परतेने केल्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे. सर्वोत्कृष्ट ठरलेले निबंध या अंकाच्या साहित्य विभागांत प्रसिद्ध होत आहेत. स्पष्टतः यशस्वी झालेले विद्यार्थी :

मन्दाकिनी केसकर, वि. व. साहित्य - मराठी निबंध

राम वेळापुणे, तृ. व. साहित्य - हिंदी निबंध

सुधा दंडगे, तृ. व. साहित्य - संस्कृत निबंध

व्ही. आर्. देशपांडे, तृ. व. साहित्य - इंग्रजी निबंध

निबंध-स्पष्टतेत यशस्वी विद्यार्थ्यांचे हार्दिक अभि-

नन्दन ! आलेल्या संस्कृत निबंधांत अविनाश साठये, यांचाही निबंध उल्लेखनीय आहे असे परीक्षक प्रा. गद्रे यांनी कळविले आहे.

पुणे विद्यापीठाने स्थापलेला

'युनिव्हर्सिटी एम्प्लॉयमेंट ब्युरो'

पदवी परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यानंतर अनेक पदवीधरांपुढे रोजगारीचा प्रश्न उभा राहतो, तर कांहीं पदवीधरांना उच्च शिक्षणाबाबत उपलब्ध असलेल्या सोयी आणि संधि ह्यांबाबतची निश्चित माहिती आणि मार्गदर्शन मिळू शकत नाही. ह्या अडचणी दूर करण्याच्या दृष्टीने ह्या मंडळाची (ब्युरोची) स्थापना करण्यांत आलेली आहे. ह्या मंडळाच्या कार्याची माहिती विद्यार्थ्यांना मिळावी ह्या दृष्टीने हा मजकूर प्रसिद्ध करण्यांत येत आहे.

Functions of The Employment Bureau:

(1) To select apprentices for practical training both technical and non-technical in firms and industrial concerns; (2) to recommend to the firms names of suitable candidates for appointment when requested; (3) to remain generally in touch with employers; (4) to collect statistics regarding possible openings and supplying information to graduates and undergraduates regarding the careers open to them; (5) to advise students preparing for various competitive examinations, to supply them with particulars of such examinations and if necessary to organise their training and to organise from time to time courses of lectures by competent persons; (6) to advise the Executive Council generally on all matters connected with employment.

ऑक्टोबर १९६३

माजी विद्यार्थिनी सौ. लीला खिस्ते यांची ग्रंथरूप देणगी

आपल्या माजी विद्यार्थिनी सौ. लीला खिस्ते (पूर्वाश्रमीच्या लीला जोशी, पंढरपूर) यांनी विद्यार्थिनी असतांना खरीदलेली तत्त्वज्ञान व मानसशास्त्र या विषयांवरील सुमारे दीडशे रुपये किंमतीचीं नऊ पुस्तके आपल्या ग्रंथालयास देणगी म्हणून दिली आहेत. सौ. लीला खिस्ते यांच्या स्नेहपूर्ण देणगीबद्दल धन्यवाद !

महामहोपाध्याय द. वा. पोतदार यांची रशियास भेट

आपल्या महाविद्यालयाचे मराठीचे निवृत्त प्राध्यापक, शि. प्र. मंडळीच्या नियामक मंडळाचे अध्यक्ष व पुणे विद्यापीठाचे उपकुलगुरु महामहोपाध्याय दत्तो वामन पोतदार यांची रशियास सांस्कृतिक देवघेवीसाठी जाणाऱ्या भारतीय विद्यापीठांच्या उपकुलगुरूंच्या शिष्टमंडळाचे नेते म्हणून भारत सरकारने नियुक्ति केली असून ऑक्टोबर ६३ च्या पहिल्या आठवड्यांत हें शिष्टमंडळ मॉस्कोकडे जाण्यास निघत आहे. भारतसरकारने महामहोपाध्याय पोतदार यांचा हा जो बहुमान केला आहे त्याबद्दल सर्वासच आनंद आणि अभिमान वाटेल.

महामहोपाध्यायांची ही रशिया-भेट अनेक दृष्टींनी महत्त्वाची आहे हें उघड आहे. भारतीय संस्कृतीच्या व मनाच्या सर्व मूलभूत प्रेरणांचे ते रशियन मित्रांना प्रत्यक्ष दर्शन घडवतील यांत संशय नाही. महामहोपाध्याय पोतदार यांचा सर्व प्रवास सुखाचा होवो व नवसमाज-निर्मितीचा प्रयोग करणाऱ्या एका आघाडीवरील देशाचे आवश्यक ते सर्व अवलोकन करण्याची त्यांना संधि मिळो हीच आमची शुभेच्छा.

आभारप्रदर्शन

ह्या अंकाची तयारी चालू असतांना वेळोवेळी प्राचार्य मालेगांवकर यांनी बहुमोल मार्गदर्शन केले. संपादक मंडळावरील सर्व सदस्यांनी आपुलकीने, हौसेने, तत्परतेने सहकार्य केले. सक्तीच्या एन. सी. सी. शिक्षण योजने-विषयी प्रा. रं. ना. गायधनी यांनी तपशीलवार माहिती पुरविली. मुद्रितें तपासण्याच्या कामांत संपादकमंडळातील सर्व सहकारी मित्र व प्रा. बर्वे आणि प्रा. राईलकर यांची फार मदत झाली. मुद्रणाच्या बाबतीत अनेक मित्रांनी उपयुक्त सूचना केल्या. मुद्रणाचे काम ' आनंद मुद्रणालया 'चे श्री. यशवंतराव जोशी यांनी नेहमीच्या सफाईने वेळेवर पूर्ण केले. यासर्वांचा मी फार आभारी आहे.

श्री. र. कावळे, संपादक

अकरा

परिशिष्ट क्रमांक १

१९६३ मधील विद्यापीठ परीक्षांचे निकाल

परीक्षेचे नांव	प्रथम अंणी वि. प्रा.	प्रथम अंणी	द्वितीय अंणी	पास अंणी	एकूण उत्तीर्ण	अनुत्तीर्ण	एकूण	महाविद्या-लयाची	टक्केवारी विद्यापीठाची
पदवी पूर्व साहित्य	—	६	१५१	२२१	३७८	२३४	६१२	६१०६६	५०.६७
पदवी पूर्व शास्त्र	—	६४	१७६	१०२ १८७ } ५३	३४२	२७६	६१८	५५०३	५०.६७
पदवी प्रथम वर्ष साहित्य (बी. ए. पार्टवन्)	—	—	एडीपीटी → ११६	६८	२०१	१८०	३८१	४७०७	४४.४
व्यवसायपूर्व परीक्षा	—	२१	—	२४१	२४१	—	२४१	—	—
पदवी द्वितीय वर्ष साहित्य	—	—	—	११९	११९	—	११९	—	—
पदवी द्वितीय वर्ष शास्त्र	—	—	—	११९	११९	—	११९	—	—
पदवी तृतीय वर्ष साहित्य (फक्त)	—	५	८६	५१	१४२	५२	१९४	७३.१९	६१.७४
पदवी तृतीय वर्ष शास्त्र (फक्त)	—	१	—	—	९	२	११	८१.८	६२.२
पदवी प्रथमाद्वितीयतृतीय वर्ष साहित्य	—	—	—	१	१	२६	१७	५०.८८	४०.४७
पदवी प्रथमाद्वितीयतृतीय वर्ष शास्त्र	—	—	—	१	१	११	१२	८.३	५.००
पदवी प्रथमातृतीय वर्ष साहित्य	—	—	—	७	७	१२	१९	३६.८४	२०.९८
पदवी प्रथमा तृतीय वर्ष शास्त्र	—	—	२	—	२	—	२१	०.१	४१.६
पदवी द्वितीयतृतीय वर्ष साहित्य (विशेष)	—	—	७	१५	२२	६०	८२	२६.८२	२२.१२
पदवी द्वितीयतृतीय वर्ष साहित्य (जनरल)	—	—	—	—	—	२	२	०	२३.४२
पदवी द्वितीयतृतीय वर्ष शास्त्र	१	१५	३७	३६	८९	५०	१३९	६४	४२.९

२५५३

परिशिष्ट क्रमांक २

विद्यापीठ परीक्षांत विद्यार्थ्यांनी मिळविलेली पारितोषिके व शिष्यवृत्त्या

परीक्षेचे नांव	पारितोषिक अंगर शिष्यवृत्तीचे नांव व तपशाल	मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे-विद्यार्थिनीचे नांव
पदवीपूर्व (साहित्य, शास्त्र व्यापार) परीक्षा	विष्णु दाजी साने संस्कृत पारितोषिक नारायणराव नगरकर शिष्यवृत्ती	कु. जयश्री लक्ष्मण कानिटकर हीस विभागून मिळाले. कु. जयश्री लक्ष्मण कानिटकर हीस विभागून मिळाली.
पदवी प्रथम वर्ष साहित्य	रंगल पराजपे गणित शिष्यवृत्ती	कु. सुधा श्रीधर जोगळेकर
पदवी प्रथम वर्ष शास्त्र (व्यवसायपूर्व)	डॉ. (श्रीमति) यमुनाबाई अय्यंकर शिष्यवृत्ती डॉ. केशव वामन जोशी शिष्यवृत्ती जी. आर. जोशी रसायन विषय पारितोषिक	श्री. संजय वासुदेव कोल्हटकर श्री. संजय वासुदेव कोल्हटकर श्री. केशव गोपाळ देशपांडे
बी.ए.	श्री. गणेश अनंत गोडबोले पारितोषिक प्रोफेसर डी. डब्ल्यू. कैरकर गणित पारितोषिक प्राचार्य र. दा. करमकर पारितोषिक	कु. प्रमिला सदाशिव लाटकर कु. प्रमिला सदाशिव लाटकर कु. सौदामिनी बहुलकर

परिशिष्ट क्रमांक ३

विद्यापीठ परीक्षांतील प्रथम श्रेणीचे मानकरी पदवीपूर्व साहित्य प्रथम श्रेणी

- (१) विजया जी. थत्ते.
- (२) विलास एस्. भट.
- (३) जयश्री एस्. कानिटकर.
- (४) प्रज्ञा यू. वडगांवकर.
- (५) रोहिणी एन्. जोशी.
- (६) एस्. डी. तांबे.

पदवी पूर्व शास्त्र प्रथम श्रेणी

- (१) ज्योत्सना पी. अखंदेकर.
- (२) एस्. व्ही. बर्वे.
- (३) एस्. जी. दामले.
- (४) सुकन्या जी. दाते.
- (५) एम्. एम्. देवधर.
- (६) एस्. एस्. देशपांडे.
- (७) शोभा. वायू. जावडेकर.
- (८) बी. आर्. खरात.
- (९) पी. बी. कुलकर्णी.
- (१०) सुमन आर्. पाटणकर.
- (११) एल्. एस्. प्रभुमिराशी.
- (१२) वसुंधरा एम्. ठाकूर.
- (१३) व्ही. बी. अधिकारी.
- (१४) एस्. बी. बेहरे.
- (१५) एम्. ए. भंडिवाड.
- (१६) जी. ए. भट.
- (१७) एस्. एन्. भाटवडेकर.
- (१८) ए. व्ही. भेंडे.
- (१९) जी. एस्. भोगले.
- (२०) राजेश्वरी डी. चांदोरकर.
- (२१) अलका जी. देवधर.
- (२२) रजनी एस्. देशमुख.
- (२३) एस्. व्ही. देशमुख.
- (२४) एस्. डी. देशमुख.
- (२५) एस. एस. देशपांडे.
- (२६) व्ही. के. गर्दे.
- (२७) के. एस्. घोटणकर.
- (२८) कुमुद वायू. गोडबोले.
- (२९) एस्. बी. गोखले.
- (३०) नलिनी व्ही. हरिप.

- (३१) पी. पी. जोशी.
- (३२) डी. डी. कानिटकर.
- (३३) यू. आर्. कारखानीस.
- (३४) सुमन पी. कवठेकर.
- (३५) एम्. एन्. केंदळे.
- (३६) वायू. आर्. कुलकर्णी.
- (३७) लतिका एन्. मांडके.
- (३८) डब्ल्यू. एन्. पानवलकर.
- (३९) शालिनी पी. प्रधान.
- (४०) बी. एल्. साठे.
- (४१) डी. व्ही. साठे.
- (४२) व्ही. बी. श्रोत्रिय.
- (४३) व्ही. वायू. थिटे.
- (४४) एस्. डी. वाघोलीकर.
- (४५) व्ही. एम्. घोडके.
- (४६) व्ही. आर्. जगताप.
- (४७) बी. डी. केदार.
- (४८) ए. एस्. कुलकर्णी.
- (४९) एन्. जी. नवले.
- (५०) व्ही. एन्. पालकर.
- (५१) उषा बी. बापट.
- (५२) एस्. ए. घोसलकर.
- (५३) एम्. बी. झंवर.
- (५४) एम्. एस्. कुलकर्णी.
- (५५) बी. व्ही. कोल्हटकर.
- (५६) एम्. आर्. कोपरकर.
- (५७) ए. डी. पारगांवकर.
- (५८) सुधा ए. सहस्त्रबुद्धे.
- (५९) विद्या व्ही. वेलणकर.
- (६०) सुनंदा जी. बर्वे.
- (६१) एम्. एस्. बेन्द्रे.
- (६२) डी. आर्. परांजपे.
- (६३) सरला पी. वैद्य.
- (६४) एस. एस. कुलकर्णी.

पदवी प्रथमवर्ष शास्त्र (व्यवसाय पूर्व)

प्रथम श्रेणी

- (१) एस्. व्ही. अकोलकर.
- (२) व्ही. एन्. अरगडे.
- (३) पी. जी. बापट

- (४) पी. व्ही. भागवत.
- (५) ए. जे. दांडेकर.
- (६) के. जी. देशपांडे.
- (७) एस्. एस्. गद्रे.
- (८) एन्. डी. जोग.
- (९) व्ही. के. जोशी.
- (१०) एस्. व्ही. काळे.
- (११) एस्. आर्. केळकर.
- (१२) आर्. डी. क्षीरसागर.
- (१३) आर्. व्ही. लिमये.
- (१४) ए. एम्. लुनावत.
- (१५) व्ही. डी. पंडित.
- (१६) ए. के. पाटेकर.
- (१७) एस्. जी. पुरोहित.
- (१८) एस्. एम्. सरवटे.
- (१९) जी. एन्. तांबे.
- (२०) व्ही. एम्. वाघ.
- (२१) एस्. व्ही. कोल्हटकर.

बी. ए. प्रथम श्रेणी

- (१) सौदामिनी डी. बहुलीकर.
- (२) मंदा. जी. छत्रे.
- (३) प्रतिभा पी. साने.

- (४) प्रमिला एस्. लोटकर.
- (५) शोभना एस्. तुळपुळे.

बी. एस्सी. विशेष प्राविण्य

- (१) ए. एस्. भावे.

बी. एस्सी. प्रथमश्रेणी

- (१) आर्. एस्. चौधरी.
- (२) एस्. व्ही. गोखले.
- (३) डी. ए. भागवत.
- (४) ए. के. किर्तने.
- (५) एस्. बी. मनोहर.
- (६) जी. एन्. नातू.
- (७) एम्. एन्. पुरोहित.
- (८) मीना एस्. जोशी.
- (९) वासंती आर्. चापेकर.
- (१०) कुंदा. पी. चाफळकर.
- (११) एस्. एच्. रानडे.
- (१२) आशा जी. काळे.
- (१३) सुलभा एस्. देवधर.
- (१४) आर्. डी. जोशी.
- (१५) के. टी. काशिद.
- (१६) एस्. डी. साठ्ये.

कै. श्री. विष्णु शिवराम भिडे

श्रद्धांजलि

आपल्या महाविद्यालयाच्या पदार्थविज्ञानविभागांतील प्रयोग शिक्षक श्री. विष्णु शिवराम भिडे यांचे दि. ७ जुलै ६३ रोजी मुठेच्या पुरांत पोहण्यासाठी उडी टाकल्यानंतर दुःखद देहावसान झाले, हे कळविण्यास अत्यंत वाईट वाटते. कै. भिडे हे आपल्या महाविद्यालयातून १९६० साली बी. एस्सी. झाले. विद्यार्थी असल्यापासून ते वक्तृत्व, खेळ इ. मध्ये अग्रेसर होते. त्यांच्या स्वभावांत विलक्षण आत्मविश्वास व धाडस होते. मॅरथॉन शर्यतीत भाग घेऊन यशस्वी होण्याची त्यांची मनीषा होती. गेल्या दोन वर्षांत आपल्या अध्यापन कौशल्याने ते विद्यार्थिप्रिय झाले होते. गरजू विद्यार्थ्यांना ते आर्थिक साहाय्यही करीत असत. त्यांच्या निधनामुळे एक नामवंत कार्यकर्ता हरपला.

कै. भिडे यांच्या कुटुंबियांच्या दुःखांत आम्ही सह-भागी आहोत.

ईश्वर मृतात्म्यास सद्गति देवो !!!

अहवाल

मुलांचे वसतिगृह

वसतिगृहांत प्रवेश मिळविण्यासाठी १ जूनपासूनच अर्ज घेण्यास सुरुवात झाली. गुणवत्तेवरूनच वसतिगृहांत प्रवेश देण्याचे धोरण यंदा ठेविलेले होते. पदवीपूर्व शास्त्र वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी किमान ५९ टक्के गुण, पदवीपूर्व साहित्यासाठी ५३ टक्के गुण असणारांना प्रवेश दिला. प्रथमवर्षातील जुन्या विद्यार्थ्यांसाठी मागील विद्यापीठाच्या परीक्षेत उत्तीर्ण असल्यासच प्रवेश दिला. नव्या विद्यार्थ्यांना किमान ५५ टक्के गुण असल्यास प्रवेश दिला. द्वितीय व तृतीय वर्षांच्या विद्यार्थ्यांच्या बाबतीतहि हेंच धोरण सामान्यपणे अवलंबिले. या धोरणामुळे सुमारे १०८ विद्यार्थ्यांना प्रवेश नाकारावा लागला. प्रविष्ट केलेल्या विद्यार्थ्यांची वर्गवारी पुढीलप्रमाणे आहे.

वर्ग	जुने	नवे	एकूण
पदवीपूर्व साहित्य	—	९	९
” शास्त्र	—	८४	८४
पदवी प्र. व. साहित्य	३	१	४
” शास्त्र	४८	१९	६७
द्वि. वर्ष साहित्य	३	३	६
” शास्त्र	८	४	१२
तृ. वर्ष साहित्य	१०	३	१३
” शास्त्र	४	८	१२
एकूण	७६	१३१	२०७

विद्यार्थ्यांची जिल्हावार वर्गवारी

पुणे	नासिक	नगर	धुळे	जळगांव	ठाणे	मुंबई
२८	२७	१४	८	१३	९	४
कुलाबा	रत्नागिरी	सोलापूर	सातारा	सांगली	कोल्हापूर	
७	१३	२४	१९	९	५	
बेळगांव	गोवा	कारवार	विजापूर	उ. कॅनरा	औरंगाबाद	
७	१	१	२	१	१	
उस्मानाबाद	बीड	गुलबर्गा	बुलढाणा	अकोला	गुजराथ	
४	१	१	२	२	२	
उत्तर भारत	= एकूण					
२	= २०७					

पालकांच्या उत्पन्नानुसार वर्गवारी

रु. १२०० खालील	रु. १२००-२०००
५३	४६

सोळा

रु. २१००-३०००	रु. ३१००-४०००	रु. ४१००-५०००
३८	२०	२३
रु. ५१००-६०००	रु. ६१००-७०००	रु. ७१००-८०००
७	६	२
रु. ८१००-९०००	रु. ९१००-१००००	
२	६	
रु. १०,००० चे वर	एकूण	
४	= २०७	

पालकांच्या व्यवसायानुसार वर्गवारी

शेती	वकिली	डॉक्टर	वैद्य	प्रा. शिक्षक
६४	११	७	२	४
माध्यमिक शिक्षक	किराणा व्यापार	धान्य व्यापार		
९	८	३		
जनरल व्यापार	सराफी	निमसरकारी नोकरी		
१३	२	३२		
खासगी नोकरी	लष्करी नोकरी	पेन्शनर		
५	२	११		
स्वतंत्र व्यवसाय	सरकारी नोकरी-चतुर्थश्रेणी तृतीयश्रेणी			
२	४	१०		
द्वितीयश्रेणी	वरिष्ठ	घरकाम	एकूण	
५	८	५	= २०७	
ग्रामीण भाग विद्यार्थी	शहरी भाग विद्यार्थी			
१४१	६६			

सक्तीच्या एन्. सी. सी. योजनेत वसतिगृहांतील १७७ विद्यार्थी दाखल झाले आहेत. पांच विद्यार्थ्यांना शारीरिक अपात्रतेमुळे सूट मिळाली. तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांना ही योजना लागू नसल्याने ते वगळले गेले.

गेल्या वार्षिक परीक्षेच्या निकालाची टक्केवारी

पदवीपूर्व साहित्य	५०%	पदवीपूर्व शास्त्र	७०%
प्र. व. ”	५०%	प्र. व. ”	६८%
द्वि. व. ”	३९%	द्वि. व. ”	४६%
तृ. व. ”	६४%	तृ. व. ”	७५%

पदवीपूर्वशास्त्र व पदवीप्रथमवर्ष शास्त्र या परीक्षांमध्ये प्रत्येकी ७ विद्यार्थ्यांना प्रथमश्रेणी मिळाली आहे.

वैद्यकीय — विद्यापीठ योजनेनुसार सर्व विद्यार्थ्यांची वैद्यकीय तपासणी दि. ८, ९ व १० जुलै १९६३ रोजी करण्यांत आली. एकूण २०१ विद्यार्थी तपासणीसाठी उपस्थित होते.

या तपासणीत पुढील दोष आढळले.

नेत्रविकार — २७ विद्यार्थी

परशुरामीय

नाक, कान, घसा - ११ विद्यार्थी

दंतविकार - १४ विद्यार्थी

६ विद्यार्थ्यांना विशेष तपासणीसाठी सर्जनकडे पाठविण्यांत आले, तर १६ विद्यार्थ्यांना कन्सल्टिंग फिजीशियनकडे पाठवावे लागले. या तपासणीच्या अनुषंगाने जरूरती उपाययोजना विद्यार्थ्यांकडून करवून घेण्यांत येत आहे.

यावर्षी सन्माननीय वैद्यकीय सहाय्यार म्हणून डॉ. म. रा. फडके, एम्. बी. बी. एस्. त्यांना नेमण्यांत आले आहे. दर सोमवारी सकाळी ते वसतिगृहास भेट देतात व स्वच्छता व विद्यार्थ्यांचे आरोग्य यांची तपासणी करून सहा देतात.

दि. १३ जुलै रोजी वसतिगृहातर्फे सर्व विद्यार्थ्यांना TAB&C Vaccine टोचण्यांत आले.

दूधयोजना: मागील वर्षाप्रमाणेच ही योजना चालू आहे. सध्या ९० विद्यार्थी या योजनेचा फायदा घेतात. दररोज सुमारे २० लीटर दूध विद्यार्थ्यांना वाटले जाते.

गृहपेढी— गृहपेढीची योजना यशस्वीपणे चालू आहे. १०४ विद्यार्थ्यांनी गृहपेढीत खाती उघडली आहेत. ३१ ऑगस्ट १९६३ अखेर गृहपेढीत २५८१२=३३ जमा झाले व त्याच मुदतीत ७१५ वेळां रकमा काढण्यांत आल्या. एकूण उचल रु. २३८२६=७३ झाली आहे. महाराष्ट्र टाईम्सच्या २३ जुलैच्या अंकांत या योजनेची गौरवपूर्ण माहिती प्रसिद्ध झाली आहे.

भोजन व्यवस्था— गतवर्षाप्रमाणेच भोजन व्यवस्था कॉन्ट्रॅक्ट पद्धतीने करण्यांत आली आहे. निरनिराळ्या क्लबमध्जे जेवणारांची वर्गवारी पुढीलप्रमाणे आहे.

महात्मा क्लब - ६३ विद्यार्थी.

विजय क्लब - ५६ ,,

आयडियल क्लब - ४४ ,,

लोकमान्य क्लब - २८ ,,

१९१

१६ विद्यार्थ्यांना ग्राहेर परवानगी दिली आहे. अन्नाच्या दर्जाबद्दल वेळोवेळी तपासणीकरून कॉन्ट्रॅक्टरला सूचना दिल्या आहेत.

सहकारी कॅटीन— कॅटीनचे काम १ जुलैपासून सुरू करण्यांत आले. साखरेसाठी सरकारी परवाना मिळण्यास चार आठवडे लागल्याने कॅटीनचे काम जोरांत होऊ शकले नाही. आता साखरपुरवठा भरपूर होतो त्यामुळे विद्यार्थ्यांची कमी खर्चात सेवा करता येते. ३१ ऑगस्टअखेर एकूण विक्री रु. ७६३=११ व एकूण खर्च रु. ७३८=५६ झाला आहे. सर्वश्री. साने, सप्रे व रिझवानी हे या सहामाहीसाठी कार्यवाह म्हणून निवडले गेले.

विद्यार्थी संसद्— संसदेच्या निवडणुका दि. ७ जुलैस

पूर्ण झाल्या. विविध विभागाचे पुढील प्रतिनिधी निवडले गेले : सर्वश्री रमेश देवधर, सुभाष खरे, रमेश विराळकर, विजय कुळकर्णी, विलास कुळकर्णी, धनंजय फुटाणे, अनिल जोशी, सुरेश सप्रे, बाजीराव शिंदे, प्रभाकर वणकुद्रे, श्रीनिवास दावके. श्री. सदानंद झंजारराव हे जनरल सेक्रेटरी म्हणून बहुमताने निवडून आले. संसदेच्या आजपावेतो चार सभा झाल्या. वसतिगृहांतील विद्यार्थ्यांच्या अडचणी, नवीन उपक्रम व उत्सवसमारंभ यासंबंधी विचार होऊन निर्णय घेण्यांत आले.

समारंभ

दि. २७ जून १९६३ रोजी रात्री ९ वाजता वसतिगृहांतील सर्व विद्यार्थ्यांची प्राचार्य मालेगांवकर यांच्या अध्यक्षतेने सभा घेण्यांत आली. सर्व विद्यार्थ्यांचे नवीन वर्षासाठी स्वागत करून मा. रेक्टर यांनी विद्यार्थ्यांना वसतिगृहासंबंधी माहिती सांगितली. वसतिगृहांत विद्यार्थ्यांनी कसे राहावे व वागावे याचे नियम समजावून सांगितले. प्राचार्यांनी आपल्या भाषणांत विद्यार्थ्यांनी वसतिगृहांत राहण्याची संधि मिळाली याचा अभिमान वाळवून तेथील जीवनाचा आपल्या विकासासाठी जास्तीत जास्त उपयोग करून घ्यावा व स्वतःच्या व कॉलेजच्या यशांत भर घालावी असे आवाहान केले.

दि. १५ ऑगस्ट रोजी स्वातंत्र्यदिन गंभीरपणे पाळण्यांत आला. सकाळी ध्वजवंदनाचा कार्यक्रम झाला.

दि. २३ ऑगस्ट रोजी गणेशोत्सव मोठ्या उत्साहाने साजरा करण्यांत आला. सकाळी ९ वाजता लेझीम वाद्यांच्या गजरांत मिरवणुकीने श्रीचे आगमन झाले. श्रीची प्रतिष्ठापना व आरती झाल्यावर व्हॉलीबॉलचे सामने झाले. दुपारी १२॥ वाजता विद्यार्थ्यांचे सामुदायिक भोजन झाले. सायंकाळी ५॥ वाजता विविध मनोरंजनाचे कार्यक्रम झाले. श्री. अविनाश जोशी यांचा नायलॉन रेडिओचा बहारदार कार्यक्रम चांगलाच गाजला. दि. २४ ऑगस्टला सायंकाळी ७ वाजता श्रीचे समारंभापूर्वक विसर्जन करण्यांत आले. रविवार दि. २५ ऑगस्ट रोजी सायंकाळी ७ वाजता 'लाखाची गोष्ट' हा चित्रपट देवी रमाबाई सभागृहांत दाखविण्यांत आला.

वसतिगृहाचे दोन माजी विद्यार्थी श्री. रणजीत वसंत लिमये व श्री. सुभाष बाळकृष्ण पाध्ये यांची इंडिया फौंडेशनतर्फे अमेरिकेतील शिक्षणासाठी निवड झाली आहे. दोघेही विद्यार्थी अमेरिकन कुटुंबांत एक-वर्षभर राहाणार आहेत. या निवडीबद्दल उभयतांचे अभिनंदन व शुभेच्छापूर्वक निरोप देण्याचा कार्यक्रम शुक्रवार

दि. २३/११/६३ रोजी मा. प्राचार्य मालेगांकर यांच्या अध्यक्षतेने करण्यांत आला.

दि. २१ ऑगस्ट रोजी रात्री ९ वाजता प्राचार्य मालेगांकर यांनी वसतिगृहास भेट दिली. प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या खोलींत त्याची गांठ घेऊन त्याचा अभ्यास व अडचणी यांची त्यांनी विचारपूस केली.

नवीन योजना—वसतिगृहांतील विद्यार्थ्यांच्या सायकली ठेवण्यासाठी एका बंदिस्त दुचाकी तळाची योजना कार्यान्वित झाली असून या सत्राअखेर ती पूर्ण होईल.

माजी विद्यार्थी— श्री आनंद भावे (बी. ए.) यांची इमर्जन्सी कमिशनसाठी निवड झाली आहे. श्रीकांत बडवे हे बी. एड्. होऊन पंढरपूरच्या लोकमान्य हायस्कूलत नोकरीस लागले. श्री. रवींद्र कुळकर्णी यांनी हार्वर्ड विद्यापीठांत पहिल्या वर्षी पहिला वर्ग मिळविला आहे. त्यांच्याबद्दल त्यांच्या प्राध्यापकांनी गौरवोद्गार काढले आहेत.

सुपरिंटेंडेंट—श्री. श्रीकृष्ण सवदी यांची पुनर्नियुक्ती करण्यांत आली. तसेंच श्री. अविनाश श्रीपाद भावे (B. Sc. I Class with distinction) यांची चालू वर्षी नवीन नेमणूक करण्यांत आली.

श्री. आर्. पी. वैशांपायन यांची क्लर्क-कम्-इलेक्ट्रिशियन म्हणून नेमणूक करण्यांत आली. तसेंच रात्रपाळी रखवालदार म्हणून श्री. समरथसिंग हरगोविंदसिंग यांची नेमणूक करण्यांत आली.

प्रा. रं. ना. गायधनी

रेक्टर, मुलांचे वसतीगृह

ग्रंथालय वार्ता

पहिल्या सत्रांत विशेष उल्लेखनीय अशा ज्या गोष्टी घडल्या त्यांची नोंद पुढे केली आहे :

गरजू विद्यार्थ्यांसाठी विशेष योजना.

गरीब व गरजू विद्यार्थ्यांसाठी ग्रंथालयाने या वर्षी गेल्यावर्षीची योजना पुढे चालू ठेवली. या योजनेनुसार विद्यार्थी व प्राध्यापक यांच्याकडून देणगी म्हणून मिळालेली व इतर पाठ्यपुस्तके व संदर्भ पुस्तके वर उल्लेखिलेल्या प्रकारच्या विद्यार्थ्यांना वर्षभर वापरण्यासाठी देण्यांत येणार आहेत. या वर्षी एकूण २५ विद्यार्थ्यांना एकंदर ५३ पुस्तके वर्षभर वापरण्यासाठी म्हणून दिली आहेत.

अनुकरणीय उपक्रम

पुढील विद्यार्थ्यांनी आपल्याजवळील पुस्तके वरील

अठरा

योजनेसाठी देणगी म्हणून दिली आहेत हे येथे नमूद करितांना अतिशय आनंद वाटतो :

(१) कुमारी नीला सोनटक्के - ५ पुस्तके

(२) कुमारी रोहिणी भागवत— ५ पुस्तके

(३) कुमारी सुलभा जोशी— ३ पुस्तके

इतर विद्यार्थ्यांनीहि या विद्यार्थींनीचे अनुकरण करण्याजोगं आहे. आपल्या गरीब व गरजू सहाध्यायांना सहाय्य करण्याचे फार मोठे श्रेय यायोगे मिळेल. त्यांनी जर आपल्याजवळील पाठ्यपुस्तके व संदर्भ पुस्तके परीक्षा झाल्यावर त्यांचे काम संपल्यावर, ग्रंथालयास 'पुस्तकपेढी' साठी देणगी म्हणून दिली तर त्यांचा मोठ्या आनंदाने स्वीकार केला जाईल.

ग्रंथालयास देणगी

खालील व्यक्तींनी आपल्याजवळील महत्त्वाची पुस्तके ग्रंथालयास देणगी म्हणून दिली आहेत—

(१) प्राचार्य एस्. जी. हुत्याळकर— १५ पुस्तके

(२) प्रा. सौ. कविता नरवणे— १ पुस्तक

(३) सौ. लीला खिस्ते— ९ पुस्तके

ग्रंथालय सर्वांचे आभारी आहे.

रोटरी क्लबकडील पुस्तके

पुण्यातील 'रोटरी क्लब'ने आपल्या पुस्तकपेढीच्या योजनेअन्वये ग्रंथालयास एक हजार रुपये किंमतीच्या अमूल्य अशा पाठ्यपुस्तकांची व संदर्भपुस्तकांची देणगी दिली आहे. ग्रंथालय या संस्थेचे ऋणी आहे.

रोटरीक्लबकडून आलेली ही पुस्तके प्रामुख्याने विद्यार्थ्यांनाच वाचण्यासाठी देण्यांत यावयाची आहेत.

पुणे विद्यापीठाची दोन हजार रुपयांची देणगी

आपल्या कॉलेजमधील पदव्युत्तर प्राध्यापकांकरिता पुस्तके खरेदी करण्यासाठी पुणे विद्यापीठाने दोन हजार रुपयांची देणगी दिली आहे. पदव्युत्तर शिक्षणाच्या दृष्टीने उपयुक्त असलेली पुस्तके खरेदी करण्यासाठीच ही रक्कम संपूर्णपणे खर्च केली जाणार आहे. या योजनेनुसार प्रत्येक प्राध्यापकास सुमारे १०० रुपयांची पुस्तके विकत घेता येतील. ग्रंथालय पुणे विद्यापीठाचेही ऋणी आहे.

नवी नियत कालिके

ग्रंथालयाने पुढील नियतकालिके नव्याने सुरू केली आहेत :

परशुरामीय

- (1) Indian Journal of Philosophy.
- (2) Journal of Psychological Researches.
- (3) International Social Science Journal.
- (4) Population Review.
- (5) Eastern Economist केवल वार्षिक अंक.
- (6) Indian Finance केवल वार्षिक अंक.
- (7) माणूस
- (8) मार्मिक

ग्रंथालयपरिषदेचे केंद्र

Indian Association of Special Libraries & Information Centres या संस्थेचे वार्षिक अधिवेशन या वर्षी २१-१०-६३ ते २४-१०-६३ या काळांत आपल्या कॉलेजमध्ये भरणार आहे.

अभ्यासिका

नेहमीप्रमाणे यंदाहि अभ्यासिका (स्टडीरूम) रविवारी व सुटीच्या दिवशी उघडी ठेवण्यांत येत आहे. हळूहळू वाटणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या संख्येवरून विद्यार्थ्यांनी या उपयुक्त योजनेचे चांगले स्वागत कसे केले आहे हे दिसून येते. सुटीच्या दिवशी अभ्यासिकेत येणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या सोयीसाठी सायकलखोर्हा उघडा ठेवण्याची व्यवस्था करण्यांत आली आहे.

ग्रंथालयांत व अभ्यासिकेत येणाऱ्या वाचकांची रोजची सरासरी उपस्थिति पुढीलप्रमाणे :

मुख्य ग्रंथालय -- २८१.

अभ्यासिका (सुटीच्या दिवशी-) २९३.

-- ,, -- (कामाच्या दिवशी) ४१६.

रा. ना. खासनीस.

ग्रंथपाल

डॉ. श्री. र. कावळे-

ग्रंथालयप्रमुख

—X—

डॉ. सहस्रबुद्धे षष्ठ्यब्दिपूर्ति सत्कार योजना

डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे यांना दिनांक १० जून १९६४ रोजी ६० वर्षे पुरी होत आहेत. गेली तीन तसे त्यांनी नूतन मराठी प्रशाला व सर परशुरामभाऊ कॉलेज येथे शिक्षणदानाचे महत्वाचे कार्य केले. विद्यार्थी-वर्गात शिस्त व ज्ञानाभिरुचि निर्माण करण्यासाठी त्यांनी तळमळीने व वैचारिक निष्ठेने कार्य केले आहे व आपल्या वैचारिक व प्रभावी वक्तृत्वाने त्यांनी वेळोवेळी समाजाला मार्गदर्शन करून उपकृत केले आहे. राजकीय, सामाजिक व वाङ्मयसमीक्षणात्मक असे त्यांचे चौफेर व व्यासंगी लेखन सर्वपरिचितच आहे. या सर्वामुळे प्रेरित होऊन त्यांच्या विद्यार्थ्यांनी, मित्रांनी व चाहात्यांनी त्यांच्या सत्काराची खालील योजना आखलेली आहे.

(१) पुढच्या वर्षी त्यांचा षष्ठ्यब्दिपूर्ति समारंभ साजरा करावा व त्यांना आदरांजलि वाहावी.

(२) या निमित्ताने देणग्या जमवून शैक्षणिक क्षेत्रांत डॉ. सहस्रबुद्धे शिष्यवृत्तीची योजना करावी.

(३) निरनिराळ्या विद्वानांचे व चाहात्यांचे व्यासंग-पूर्ण-लेख मिळवून 'सहस्रबुद्धे गौरव-ग्रंथ' प्रसिद्ध करावा.

ही योजना कार्यवाहीत आणण्यासाठी डॉ. सहस्रबुद्धे सत्कार समितीची स्थापना करण्यांत आली आहे. डॉ. सहस्रबुद्धे यांचे असंख्य विद्यार्थी व चाहाते या कार्याचे महत्त्व लक्षांत घेऊन या कार्याला साद देतील अशी आशा आहे. देणग्या खालील पत्त्यावर स्वीकारण्याची व्यवस्था केली आहे.

श्री. गं. शं. साठे, चिटणीस, डॉ. सहस्रबुद्धे सत्कार समिति, स. प. कॉलेज ग्रंथालय, पुणे २.

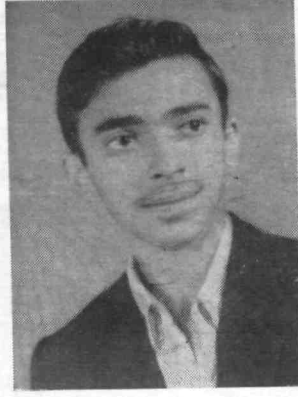
रा. रा. मालेगांवकर

अध्यक्ष

डॉ. सहस्रबुद्धे सत्कार समिति

विलास भट
पदवीपूर्व साहित्य प्रथमश्रेणी

एस्. डी. तांबे
पदवीपूर्व साहित्य प्रथमश्रेणी

रोहिणी जोशी
पदवीपूर्व साहित्य प्रथमश्रेणी

जयश्री कानिटकर
पदवीपूर्व साहित्य प्रथमश्रेणी

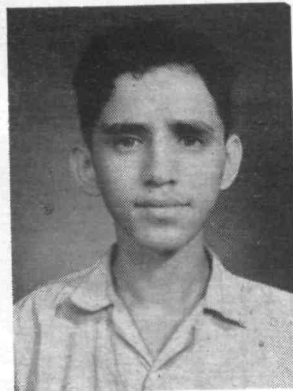
प्रज्ञा वडगांवकर
पदवीपूर्व साहित्य प्रथमश्रेणी

विजया थत्ते
पदवीपूर्व साहित्य प्रथमश्रेणी

सुमन कवठेकर
पदवीपूर्व शास्त्र प्रथमश्रेणी
(विशेष प्राविण्य)

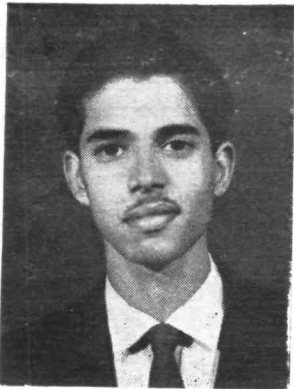
संजय कौल्हटकर
प्री-प्रोफेशनल बी ग्रुप प्रथमश्रेणी

सुधा जोगळेकर
प्रथम वर्ष साहित्य
रॅंग्लर परांजपे गणित शिष्यवृत्ति

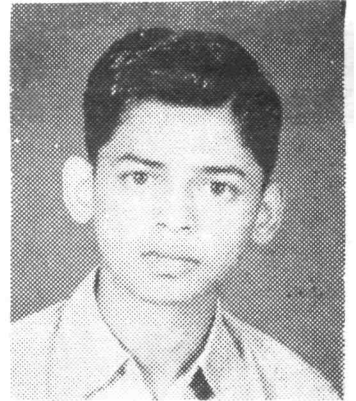
मराठी वाङ्मय मंडळांत भाषण करीत असतांना श्री. के. नारायण काळे
अध्यक्षस्थानी डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे

सुभाष पाध्ये
अमेरिकन फील्ड सर्व्हिसतर्फे
अमेरिकेस प्रयाण

सुमन जोशी
अमेरिकन फील्ड सर्व्हिसतर्फे
अमेरिकेस प्रयाण

सुभाष देशपांडे
प्रथम वर्षशास्त्र ए ग्रुप
सैनिकी शिक्षणासाठी
डफारिनला रवाना

लाटांनो, वाहात राहा !

✽

(टेनिसनच्या ' ब्रेक, ब्रेक, ब्रेक ' वर आधारित)

लाटांनो, वाहात राहा,
निश्चल खडकांवर खळाळत राहा !
आणि त्या खळखळाटांतुन
माझ्या शब्दांना सूर मिळाला
तर होइन तृप्त मी . .

हा वाळूवर रंगलेला
लहान मुलांचा मुग्ध खेळ,
खेळामधून ओसंडणारे
एकतान मोकळे सूर;
ती धक्कावर विसावती बोट,
आणि त्यांतुन उमटणारी,
खलाशांची मुक्त लकेर;
मी मात्र अबोल आहे !

दूर देशीं झेपावणाऱ्या
डुलत्या शिडांचा
आलिशान प्रवास
सोबतीला निळे आकाश;
आज सुने, मुकें आकाश
आज जवळ कोणी नाही,
साथीलाहि सूर नाही
तरी लाटांनो, वाहात राहा !

कठीण खडकांवर थडकत रहा
सांगा एकच
सांगा मला
भूतकालांत हरवलेंलें
निधान माझ्या सर्वस्वाचें
पुन्हा कधीं लाभेल का ?
पुन्हा परत येईल का ?

म. गो. सोमण,
प्रथम वर्ष साहित्य

✽ ✽

ऑक्टोबर १९६३

समर आणि स्वप्न

✽

गोळीबार थांबलेला... धूर वितले आभाळांत
स्तब्ध धरणी जाहली जसें स्मशानही शांत
भूमीवर, देह शूर, फाटलेले अस्ताव्यस्त
कणहतात कोणी कोणा जिवाजिवांचा आकांत

दमलेला देह माझा विसाव्याला आसावला
दीन घोट पाणी पिता जीव वेडा शान्त झाला
दूर कोठें पानांआडुन पक्षी गोड गुंजतात
निववितें हृदयाला मंजुळ तें त्यांचे गीत

विसरून भवतालीं घोर युद्ध चाललेलें .
दूर दूर मन माझे माझ्या घरट्यांत आलें
किलबिल करणारीं बाळें माझीं इवलालीं
मला पाहून आनंदी झाली माझी घरवाली
घराबाहेर धांवली आणि हर्षानें म्हणाली
'देवा ! देवा !! माझे प्राण आणलेस रे माघारी'
सान्या झाडांपानांफुलां हर्ष सांगण्यां नाचली
आपुल्याच अंतराशीं बोलतांना लाजलेली

नवें वाटणारें जग माझ्या नव्या लोचनांनीं
पाहिलें मीं एकटक आणि उन्मादलों मनीं
तोंच धडाड धुडुम तोफा गर्जल्या शत्रूच्या
दांत ओठां दंशले अन् सुठी वळल्या हाताच्या

एस्. डी. पंडित, तृतीय वर्ष शास्त्र

✽ ✽

करणी

पेरली बाभूळ उगवले कांटे
दोष नसे कांही बाभळीचा
खोचिली ती कोय आंबा येई गोड
उपकार नसे रोपट्याचा
जन्मांतून ज्याच्या त्याची ही करणी
करवीता कर्ता पाठीं लावी ॥

अशोक जोशी, प्रथम वर्ष साहित्य

✽ ✽

१७

स्वप्न

आज रात्र रंगणार आहे,
रंगता रंगता भंगणार आहे !

कारण...

बाजीराव नसतां, मस्तानी फक्त उरणार
आहे !...

पुन्हां एकदां काळोख्या रात्रीं,
अचानक ! होय दिवे अचानक लागतील !
त्या दिव्यांच्या प्रकाशांत,
मस्तानीचीं पैरणं वाजतां वाजतां
थांबतील ! ..

नमूदां तटाकी, काळ्या भूमींत,
वीर बाजीराव चिर निद्रा घेत आहे !
वेडी मस्तानी क्षितिजाचा वेध घेत,
त्याची वाट पाहात आहे !...

पहाट लवकर होणार आहे,
दिवाणी मस्तानी ! होय दिवाणी मस्तानी
रात्र पहाटेंत मिसळतांना,
अवकाशांत विरून जाणार आहे !...

वेड्या शनिवारवाड्या पहा एकदा भविष्यांत,
ऊठ जागा हो ! हे तर सारें स्वप्न आहे !
पण संपलेल्या या स्वप्नाला सत्याचा गंध आहे

प्रकाश भाटवडेकर,

प्रथम वर्ष साहित्य

तुझा आठव जाईना

किती दिसांनी आज
आले पागोळ्यांचे सूर
कृष्ण ढर्गी सौदामिनि
वेडी ढाळते कां नीर ?

वर्षा राणीच्या सार्थीत
किती नाचवले मना
धुंदावला अगुरेणु
तुझा आठव जाईना

वसंत तुकाराम शिंदे,

तृतीय वर्ष साहित्य

* देशकी भावात्मक एकता

राम वेळापुणे,
तृतीय वर्ष साहित्य

देश या राष्ट्र की अपनी मर्यादाएँ होती हैं। एक विशेष भूमिखंड को 'राष्ट्र' संज्ञा प्राप्त है। उसकी अपनी भौगोलिक सीमाएँ निश्चित होती हैं। उस के पीछे एक ऐतिहासिक प्राचीन परंपरा भी होती है। सभ्यता तथा जीवन-पद्धति की अपनी प्रणाली अपनायी जाती है। उसके लिए धार्मिक अनुष्ठान भी प्राप्त होता है। राष्ट्र एक 'समूह' है, उसके अनेक अवयव हैं। वह मूर्त तथा अमूर्त दोनों का मिलन-बिंदु है।

भारतीय संस्कृति के अनुसार 'राष्ट्र' को 'राष्ट्रपुरुष' माना जाता है। अर्थात् वह बिना पौरुष के कैसे संभव है? धर्मार्थकाममोक्ष को हम पौरुष मानते हैं। सामर्थ्य एक भौतिक वस्तु अवश्य है। शरीरावयवों की निरोगता, सशक्तता, कार्यप्रवणता, तथा तत्परता पर ही शरीर निर्भर होता है। एकाध अवयव भी यदि ढिलाई करे तो शरीर-व्यापारमें बाधाएँ निर्माण होती हैं। उसका स्वास्थ्य चिन्त्य होता है। एवं च शरीर की सुदृढ़ता मानसिक आरोग्यपर अधिकतः अवलंबित है। आजकल का समय तो "मनोयुग" कहलाता है। मानव के हर व्यवहार में उसकी मूल प्रेरणाएँ ही काम करती रहती हैं। उत्तम शरीर का लक्षण सशक्त आरोग्य संपन्न मानस है। धर्मसाधना में शरीर का स्थान आद्य माना गया है। अतः "राष्ट्रपुरुष" की देह को यदि सशक्त, सुदृढ़, सुनियंत्रित, सुनियमित, सुसंबद्ध तथा आरोग्यसंपन्न बनाना हो तो अनिवार्य रूप से उसकी मानसिक स्थिति भी उत्तम प्रकृति की चाहिए। उत्तम स्वास्थ्य-मानसिक तथा शारीरिक-के साथ साथ उत्तम नैतिक-आध्यात्मिक बल की भी जरूरत होती है।

* ['परशुरामीय' हिन्दी निबंध स्पर्धाका सर्वोत्कृष्ट निबंध। इस स्पर्धाका परीक्षण प्रा. मुपटकरजीने किया। श्री. राम वेळापुणेजीका हार्दिक अभिनंदन।]

धार्मिकता यह बल प्रदान करती है। अतः राष्ट्र-जीवन आध्यात्मिक, शारीरिक, मानसिक तथा धार्मिक सामर्थ्योंके स्तंभोपर आधारित होता है।

एकता का होना जीवनके लिए अत्यावश्यक है। जीवनके सभी मूल सिद्धान्तों तथा मूल्यों का समावेश एकतामें होता है। विशेषतः आज के अणविक युग में तो 'एकता' ही एक महान संबल है। बिना इसका दामन पकड़े हमें आज जीना भी दूभर हो गया है। एकता दो अंगोंमें हो सकती है—एक भौतिक (शारीरिक, ऐहिक) और दो आध्यात्मिक (मानसिक, आधिभौतिक)। भौतिक एकता से आध्यात्मिक एकता अधिक सक्षम और प्रभावी होती है। भौतिक एकता गोचर, साकार और विनाशी होती है और आध्यात्मिक एकता वैचारिक, अगोचर, अमूर्त और अविनाशी होती है। वह मानसिक प्रक्रिया है। इसका स्वरूप तथा परिणाम स्थायी होता है। संयोगवश यदि राष्ट्रकी भौतिक एकता का नाश हो तो संकटकालमें वह राष्ट्र केवल आध्यात्मिक एकता के बलपर टिक सकता है, जिंदा रह पाता है। इसके प्रमाण इतिहासमें बीसो हैं। किन्तु बिना भावनात्मक एकताके राष्ट्र कदापि सर्वोपरिपूर्ण उन्नतावस्था प्राप्त नहीं कर सकता। उसका उत्थान अपूर्ण होता है। उसकी भौतिक समृद्धि कितनी भी क्यों न प्रगत-उन्नत हो-वह सुखी नहीं हो सकता। अतः राष्ट्र-जीवनमें भावनात्मक एकता का स्थान श्रेष्ठ है।

राष्ट्रपुरुषके मस्तिष्क का संतुलन ये मानसिक विकार करते हैं। मानसिक स्वास्थ्य का संबल लेकर ही राष्ट्र का कर्म चलता है। विचारों की एकता आचारों के मूल में होती है। आचार जीवन की सुनिश्चित कार्यप्रणाली होती है, पर्यायतः विचार जीवन का मुख्यांग है। वह चरित्रका गठन है। चरित्र का स्थान राष्ट्र-जीवन में उच्च है। मानवीय गुणोंसे संबंधित चरित्र तथा शील का संवर्धन करना और चिरंतन मानवी जीवनके सर्वजनीन मूल्यों की

रक्षा एवं प्रसार करना आज अत्यावश्यक है। दो महा-समरों के परिणामों से आँखें बिलकुल खुल गई हैं। किन्तु जबतक मानवी हृदयका एक भी भाग सत्ता तथा आक्रमक, साम्राज्य-विस्तारकी चंगेज़खानी हिंसात्मक प्रवृत्ति लिये है, तबतक वे आँखें संतोषकी साँस नहीं ले पातीं। हाय रे मानव की दुर्बलता ! दुर्दैव !! मानव ही मानव का शत्रु बन जबतक खड़ा है, जगत्में न कभी शांति आएगी, न हम सुख से जी पाएँगे। न चाहते हुए भी हमें युद्ध करना पड़ेगा और यदि न करें तो भी उसके दूरगामी परिणामोंसे हम बच नहीं पाएँगे।

राष्ट्रीय भावनात्मक एकता का मूल्य तथा महत्त्व आज हम भली भाँति समझ चुके हैं। हम तो यह भी मानते हैं कि भला हुआ चीनने आक्रमण किया और हम जान पाये कि हम गलत राह पर थे-गुमराह हो रहे थे। हम आसमानमें भ्रमण कर रहे थे। हमारे कदम ज़मीनसे छूट गये थे। केवल आदर्श को ही यथार्थ मानकर चल रहे थे। हमारा आंतरिक वातावरण भी संवर्षमय हो गया था। पक्ष-संघटना, जल-वितरण, भाषावार प्रान्तरचना प्रभृति बातों को लेकर बीसों आफतें इस राष्ट्रपुरुषपर आ पड़ी थीं। यह डर पैदा हुआ था कि कहीं उसके टुकड़े टुकड़े न हो जाएँ। आपसी झगड़ोंसे हम ऊब गये थे। शासक 'राष्ट्रीय एकता समिति'-नैशनल इंटीग्रेशन कमिटी-द्वारा मार्ग-शोध कर रहे थे। किन्तु जो काम चीनी आक्रमण की वार्ताने केवल चंद घंटोंमें किया, उस काम के लिए NIC कई बरस लगा लेती। विचार-विनिमय और सैंकड़ों सभाएँ बुलाती। ऐसी अनहोनी घटना भारत के इतिहास में पहली ही हुई है। इस एकता की कहानी हम गर्व से गाएँगे। हमारी आनेवाली पीढ़ियाँ इस से स्फूर्ति पाएँगी। चालीस पैंतालिस करोड़ गलोंसे एक ही आवाज़ बुलंद हो बाहर आ रही थी-“ वयं पञ्चाधिकं शतम् ! ” भारतीय एकता साकार हो उठी थी। दुनिया की आँखें चक्काचौंध हुई थीं।

यह एकता यकायक आकाश से आ नहीं टपकी। यह एक सांस्कृतिक परिपाक है। भारत की विशाल पुरातन संस्कृति जगत् की अन्य संस्कृतियों से भिन्न अपनी विशेषता रखती हुई आयी है। यह संस्कृति मानो सुधा पीकर आयी है। इसकी आँखोंके सामने कई पाश्चात्य तथा पौराणिक संस्कृतियों का उदय और विकास और अस्त हुआ है। भारतीय संस्कृति कोई बाहरी वस्तु नहीं है। वह इसी मिट्टीमें जन्मी है, पली है, और समृद्ध हुई है। समन्वय और सामंजस्य की प्रणालियों से वह आजके रूपको आयी है। उसकी आत्मा कभी बदल नहीं जाएगी।

देह और उसके वस्त्र-भूषण चाहे कितनी ही बार कपों न बदलें उसकी भारतीयता अनश्वर है। सहस्रों वर्षोंसे यह संस्कृति-सरिता का प्रवाह बहता आया है। इसके तटपर कतिपय देशी तथा विदेशी पांथस्थ आकर अपनी प्यास बुझाकर गये हैं। सबको जीवन अर्पण करते हुए, कल्याणकी कामनाएँ देते हुए वह अविरत रूप से बहती रहती है। शक, हूण, बर्बर, मुगल, युरोपीय गौरकाय आदि लोगों ने इसका रूप बदलना चाहा और बेचारे इसको बनाने की बनिस्वत स्वयं बने, लीन हुए। यही है भारतीय एकात्मकता का रूप !

भारत एक विभिन्नताओंका चित्र-विचित्र चिड़ियाघर है। यहाँ सब कुछ है। भौगोलिक विभिन्नताएँ इसकी अपनी विशेषताएँ हैं। ऐतिहासिक घटनाओं की नाना रूपात्मक विधियाँ इसके कंकड़ोंपर लिखी हैं। यहाँ अनेक प्रांत हैं। हर प्रांतकी अपनी संस्कृति है। बीसों भाषाएँ हैं और उनकी सैंकड़ों उपभाषाएँ हैं। सब बोली जाती हैं। प्रत्येक प्रांत का भूगोल-इतिहास एक दूसरेसे भिन्न है। पक्ष उप-पक्षोंका एक संमेलन है। प्रत्येक की अपनी अपनी सांस्कृतिक भिन्नता है। पारंपरिक पद्धतियाँ और जीवनकी विभिन्न प्रणालियाँ भी हैं। इनके आराध्यों में भी अनेकता है-इनके देवता हैं तैंतीस करोड़ ! कितना वैचित्र्य ! फिर भी ये सब एक हैं। भारत इन पंछियोंका वृक्ष है। 'भारती' इन को जोड़नेवाली कड़ी है। वह बंधुत्व की रक्षा है। भारतीय संस्कृति इस की आत्मा है। धर्म इस का प्राण है। 'सत्यमेव जयते' इस का आदर्श है। गीता इसका तत्त्वज्ञान है, जीवन है, जीवन का महाकाव्य है। यही हमारी एकता का रहस्य है कि हम एक होकर भी अनेक हैं। अनेक होकर भी एक हैं। यहाँ विविधता का अन्य नाम एकता है। हमारा बाहरी स्वरूप अवश्य भिन्न है। इस भिन्नता पर हम गर्व करते हैं, किन्तु अंतर में झॉककर देखोगे तो केवल एकता का प्रतीक 'भारत' ही दिखाई देगा।

राष्ट्रीय भावनात्मक एकता उस राष्ट्र के सांस्कृतिक परिणामोंका फल है। राष्ट्र और उसके जनगण इनमें एक अटूट संबंध हुआ करता है। उनका नाता मातापुत्र का होता है। ममत्व की भावना राष्ट्र-भक्ति का आदि कारण है। बिना ममता के कोई कार्य अभिरुचि-संपन्नतासे नहीं होता। उस कार्य में पूरा सहयोग नहीं दिया जाता। “ यह राष्ट्र मेरा है। ” यही भावना आजीवन उरमें रहने से ही राष्ट्रीय एकता की भावना प्रज्वलित होती है। राष्ट्र और जनगण दोनों अद्वैत हैं। दोनों एक ही हैं।

राष्ट्रप्रेम राष्ट्रीय एकता को 'सिमेंट काँक्रीट' कर देता

है। राष्ट्र-स्नेहसे जनता में आत्मीयता निर्माण होती है। विशुद्ध प्रेम सदैव निःस्वार्थ ही हुआ करता है—राष्ट्र के लिए तो ऐसे ही प्रेम की आवश्यकता होती है। जो प्रेम आत्म-समर्पण नहीं जानता वह प्रेम ही नहीं। ऐसे प्रेम का स्थान राष्ट्रीय एकता में महत्वपूर्ण है। प्रेम ही एकता की जननी है। राष्ट्र-प्रेम सिखाया नहीं जाता, वह जन्मजात प्रेरणा होती है। जनगण मानते हैं—“जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी।” जो देह राष्ट्र-प्रेम से विभोर हो उन्मत्त नहीं होती, वह मिट्टी खाये। राष्ट्र की हर वस्तु उसके लिए गर्व-स्थान हो। स्वाभिमान, स्वत्व, स्वदेशीय, स्वधर्मप्रेम, स्वराष्ट्रहित, स्वभाषानिष्ठा, स्वसंस्कृतिश्रद्धा ये एकता के ही अन्य पहलू हैं। केवल आंतरिक भावनात्मक एकता अधूरी है। अन्तर्वाह्यतः पूर्ण “राष्ट्रीय” होना भी आवश्यक है। अपना पूरा आचरण, रहन-सहन, बोलना-चालना, उठना-बैठना, खेलना-कूदना, खाना-पीना, ओढ़ना-पहनना आदि कर्मों में राष्ट्रीयत्व की झलक चाहिए। जीवन के पूरे अंग राष्ट्र के प्रतीक बनने चाहिए। हर सँस राष्ट्रीय हवामें पलनी चाहिए। हर काम राष्ट्र के लिए हो—राष्ट्रीय हो तभी हम पूर्णतः राष्ट्रीय एकता जो प्राप्त कर पाएँगे।

राष्ट्रीय एकता के लिए समता भी चाहिये। जनता में शासक के प्रति पूर्ण आत्मीयता की भावना हो। शासक उसके लिए आत्मीय हो। संतोष और समाधान हो। शासन-यंत्रणा जनगण की भौतिक आवश्यकताएँ परिपूर्ण करने के लिए समर्थ हो। यदि उसमें शासक के प्रति अविश्वास और असंतोषकी भावनाएँ होगी तो वे राष्ट्रीय एकता के लिए अवश्य बाधाएँ पहुँचाएँगी। अतः शासक अपने कर्तव्यसे कदापि पराङ्मुख न हो। अपितु जनकल्याण के लिए सदैव दत्तचित्त रहें। भौतिक आवश्यकता-आँकी पूर्ति एकता के आधारमें प्रमुख स्थान रखती है। राष्ट्रकी आन्तरिकव्यवस्था में किसी प्रकार की त्रुटि हानि पहुँचाती है। द्वैतता एकता का महान शत्रु है। भेदिया लंका-नाश करता है। शासक अपनी ओरसे किसी प्रकार की हानि जनगणको न पहुँचाये। उसको विश्वासमें ले, संकटके समय उसे किसी प्रकार अंधकारमें न रखे।

आपसी सहकारसे चले और शासक स्वयं हानि या कष्ट सहन करे।

समता और संगठन, सहकार्य और परित्याग, एकता के लिए अधिक सहायक होते हैं। निःस्वार्थता से एकता को दृढ़त्व आता है। समता की महत्ता गाते हुए ऋग्वेद-कार लिखते हैं—

“समानी व आकृतिः समाना हृदयानि वः।
समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ॥”

ऋ. १०-१९१-४

अर्थात्—तुम्हारा कर्म समान हो। हृदय और मन भी समान हो। एक मति होकर सब प्रकारसे सुसंगठित हो!

एकता उत्पन्न करने के लिए भौतिक साधन अधिक सहयोग देते हैं। जनगणके मन में उसे निर्माण करना अवश्य पड़ता है। निवेदन के साधन Means of Communication इस्तेमाल करनेसे एकता दृढ़ता पाती है। जनगणमनमें पैठकर एकता की मूल भावना को जागृत कर उसे परिसीमातक पहुँचा सकते हैं। विज्ञान के कारण ऐसे साधनोंमें सौकर्य और सुलभता आयी हैं। आकाशवाणी, दूरध्वनि, चित्रवाणी, चलचित्रवाणी, समाचारपत्र, मासिक-पत्रिकाएँ अधिक महत्त्वपूर्ण साधन हैं। शिल्प, रंग तथा संगीत प्रभृति कलाएँ एकता की उच्चता अलंकृत करती हैं। विशेषतः समाचारपत्र आजका सर्वोत्तम, सर्वाधिक, सार्वजनीन साधन है। वह सहजप्राप्त, सुलभ और अधिक विस्तृत साधन है। साहित्यकार का स्थान एकता निर्माणमें सर्वप्रथम है। उनका उत्तरदायित्व अधिक सुस्पष्ट करते हुए पद्मश्री महादेवीजी लिखती हैं—“हमारे राष्ट्र के उन्नत शुभ्र मस्तक पर जब संघर्ष की नील-लोहित आग्नेय घटाएँ छा गयीं, तब देश के चेतना-केंद्रने आसन्न संकटकी तीव्रानुभूति देशके कोने-कोनेमें पहुँचा दी। धरती की आत्मा के शिल्पी होने के कारण साहित्यकारो और चित्तकोपर विशेष दायित्व आ जाना स्वाभाविक ही था। इतिहासने अनेक बार प्रमाणित किया है कि जो मानव-समूह अपनी धरती से जिस सीमातक तादात्म्य कर सका है, वह उसी सीमातक अपनी धरतीपर अपराजेय रहा है।”

हाथमें तूलिका है, मनमें प्रेरणा है, कलाकी पुकार है। एक चित्र बनाया चाहता हूँ। मेरी चित्रकला आज गुरुका उत्तर-दायित्व समाप्त कर गुरु-दक्षिणा माँग रही है। मैं चित्रकार हूँ, और फिर भी आज चित्र बनानेकी समस्यामें हूँ। आज मनकी उमंग है, हृदयकी पुकार है तभी मैं चित्र बनाने बैठा हूँ। भुजा तल्प है, सामग्री प्रस्तुत है लेकिन दिमाग चक्करमें है। सबसे बड़ी अड़चन, बाधाओंकी बाधा मेरे मनमें ऊधम मचा रही है। मैं विषय चाहता हूँ। प्रथितयश चित्रकार हूँ। मेरी चित्रकला प्रतिफलित होकर कीर्तिसुमेरुके अत्युच्च नहीं, लेकिन उच्च शिखरपर मुझे बिठा चुकी है। मेरा भव्य तथा सुन्दर गेह, मेरा वैभव मेरी चित्रकलाके प्रतिदान हैं। मैं तृप्त हूँ, परिपूर्णता पा चुका हूँ। जीवनकी आवश्यकताएँ पूर्ण करनेकी सब चीजें मेरे पास हैं। जीवनकी यथार्थ परिपूर्णता मैं पा चुका हूँ।

मैं भुक्तभोगी नहीं लेकिन भोगनेवाला हूँ। मेरी कला मेरी सफलताका बोझ समूहले बैठी है। और वही कला आज अपने उत्तरदायित्वकी दक्षिणा माँग रही है। देनेवाला दाता है, उदार है, किन्तु देनेकेलिये कुछ है ही नहीं। मन्दिर है, पुजारी है, किन्तु मूर्तिका अभाव है। कौनसा विषय चुन लूँ जिससे मेरी कला नहीं तो कमसे कम मेरा मन परितृप्त हो सके।

आजतक चित्र बनाता आ रहा हूँ। बने बिगाड़े चित्र मेरीही उँगलियाँ भूतकालमें चित्रित कर चुकी हैं। मैं आज कलाकी उपासना नहीं, साधनकी उपासना नहीं, साध्यकी उपासना करना चाहता हूँ। जीवनकी सबसे बड़ी भूल आज मेरे सम्मुख विकट नृत्य कर रही है। साधनकी उपासना आज साध्यकेलिये प्रेरित कर रही है। साध्य किसको बनाऊँ? मेरी चित्रकलाका उपहार किसको दे दूँ? आकाशकी शुभ्रधवल पृष्ठभूमिपर अङ्कित पक्षियोंके चित्र, सरिताकी लहरोंके साथ खेलनेवाली वृक्षवलियोंके चित्र.... सब कुछ बन चुका है। एक बार बना चुका हूँ, अब फिर असमर्थ हूँ। यह असमर्थता आज मेरा भूषण है।

भूतकाल पुकार रहा है, भविष्य अभिलाषी है, वर्तमान तो सदाका साथी है। मैं भविष्यकी कमनीयतामें अपनेको खोना नहीं चाहता, वर्तमान चित्रित करनेका तो साहसही नहीं। भूतकालमें असंख्य घटनाएँ हो चुकी हैं। एकसे एक श्रेष्ठ, आदर्श चित्र बन चुके हैं। मैं क्या करूँ? मेरी

असहायता आज मेरी कलाने मुझे दिखा दी है। हाय रे भाग्य! जब कि जीवनकी सफलतामें अपनेको यथातुष्ट मानकर चलनेका संकल्प था, कलादेवता गुरुदक्षिणा माँगने आयी। आयी तो आयी, मुझे नीचा दिखानेकी इच्छा लेकर आयी! कलादेवते, कलात्मकते, तुम्हें उपहार चाहिये? मैं देना चाहता हूँ...केवल दे नहीं सकता। आशीर्वादकी आवश्यकता है, आश्रासनकी नहीं। तुम आजही उत्तर-दायित्व त्याग रही हो, मैं आजही आशीर्वादका इच्छुक हूँ। मैं असमर्थ हूँ। तुम रूठ जाओगी? रूठना तुम्हारा स्वभाव नहीं, किन्तु मुझे रोना पड़ेगा। सर्वस्वका बलिदान देकर भी तुम्हारी यह एक, केवल एक, इच्छा मैं पूरी नहीं कर सकता। क्या अजीब घटना है। आज दाता रो रहा है दातृत्वपर कि देनेकेलिये यथायोग्य चीज़ही नहीं और इच्छुक हूँस रहा है कि क्या माँगा जो...। आखिर... आखिर मुझे लज्जितही होना पड़ेगा। कृतघ्नता का बोझ वहन करना पड़ेगा।

देवताओंके चित्र, कृष्णराजकी लीलाएँ, रामचंद्रजीकी वनयात्रा कोई भी मुझे यथेष्ट परितृप्त नहीं कर सकते। प्रकृतिकी सुन्दरता, वसन्तकी मधुरता, शिशिरका कारुण्य मैं कुछ भी नहीं चित्रित कर सकता। यह सब हो चुका है। मेरे मानसकी तृप्ति इनके सहारे असम्भव है। सुन्दरियोंके सौन्दर्यप्रकार...एक जूटन, जो रीतिकालीन कवि, आजके उत्तम चित्रकार बना चुके हैं। मैं ऐसे विषय नहीं चाहता। शृंगार नहीं, रौद्र नहीं, वात्सल्य नहीं, मैं किसी भी रसका स्वीकार नहीं कर सकता। मेरे हृदयकी भूख है, मुझे मिटानी है। सब रसोंका आलाप संलप चाहिये।

पितृ-हृदयकी कामना मैं साकार कर चुका हूँ। मेरे माँकी एक आस थी कि मैं चित्रकार बनूँ। पिताजी भी मुझे एक सफल चित्रकारके रूपमें देखना चाहते थे। मेरी उच्च आकांक्षाके ये दोही प्रेरक थे। आज उनकाही अभाव है। उन्हींको चित्रित करूँ? नहीं! भूतकालके प्रेरक प्रेरक ही रहेंगे। माताका आशीर्वाद आशीर्वादी रहेगा। मृत्युशय्यापर मेरी सफलताके सन्देशमें तड़पती हुई माँ! आजीवन मेरी कलासाधनाके प्रेरक पिताजी! क्षमस्व! आपकाही वंशज हूँ। आपकी कीर्ति इस तरह बढ़ करना नहीं चाहता। आज स्थितिही ऐसी है। किसीके अश्रु, किसीका हास्य मुझे आकर्षित नहीं कर सकता।

आज कलादेवता मुझसे कुछ माँग रहा है। मैं देना चाहता हूँ, देनेकी मेरी इच्छा है। लेकिन क्षमता नहीं है। आज तुमही एक देवता हो कि कुछ माँग रहे हो और मैं कृतज्ञताकी महत्ता जानकरही तुम्हें कुछ देना चाहता हूँ। वरना तुम्हें दक्षिणा देते हुए...। एक देवता मेरा भी था। मेरे हृदयका देवता! मैं उसका भक्त नहीं था, वह मेरा उपासक न था। वह मेरी प्रेरणा थी, मैं उसे हृदयसे चाहता था। उसने भी कुछ माँगा था। कले, केवल तेरीही उपासनाकेलिए मैं उसे कुछ दे न सका।

मेरे हृदय देवता! अपने सर्वस्वका त्याग करके मेरे ममत्वके, अपनत्वके अभिलाषी थे। मुझसे मेरा आत्मोपत्व मेरा प्यार माँग रहे थे। मैं कायल था, इच्छुक था, लेकिन असमर्थ न था। मेरी कायरता प्रबल ठहरी। मेरी चित्रकला युवावस्थामें थी। कीर्ति-सुमेरू दूर था। मुझे देना था, मैं दे न सका। एक साथ दोनोंकी

उपासना मेरे विचारमें असंभव थी। गयी, वह दूर चली गयी। रोड़े अटकाना, अश्रुदान उसका धर्म न था। मेरी कलाकी प्रेरणा अपने आत्मदानसे उसने सिद्ध की। उसी प्रेरणाके बलपर मैं कले, तुम्हारी साधना कर चुका हूँ। उसे न दे सका अपने हृदयका प्यार...कसक मनकी है, वेदना हृदयकी है तो फिर....

तो फिर जीत उसीकी है। तुम्हारी हार है। मोना लिखाका चित्रण करनेवाले लिओनार्डोजी! आप चाहे प्रेमिक हों चाहे न हों, आप मेरे आदर्श हैं। मेरे प्यारकी याचना करनेवाले, मेरी कलात्मकता निखर उठानेवाले मेरे हृदयदेवताही मेरे चित्राङ्कनका विषय बन सकते हैं। मेरे हृदयका मूक रुदन आज उसीके चित्रणमें व्यक्त होगा। कलात्मकते, तुम्हें चाहे संतोष हो, न हो। मैं मस्तीमें हूँ, प्रेम-पागल हूँ। अपूर्णकी पूर्णता चाहता हूँ। मेरा मन इसीसे शान्त हो सकेगा इसीसे तृप्त हो सकेगा!

५ ५ ५

वतन की मिट्टी

विजयकुमार पणिकर, पदवीपूर्व शास्त्र

अचानक ताला खुलने की आवाज सुनकर सुनील ने चौंकर सर उठाया। एक सशस्त्र चीनी सैनिक उसके सामने खाना रखकर चला गया। सुनील को रोज वही सैनिक खाना रखता था। सुनील को उससे घृणा होती थी, सुनील को उस सैनिक की आँखों में मनुष्य का तेज नहीं दिखता था। उसे लगता कि वह एक शव की आँखें देख रहा हो। भूख के मारे उसमें चलने की भी शक्ति नहीं रह गई थी, लेकिन खाने को देखकर उसे घृणा हो रही थी। वह सोचता था चीनी लोग हमारे यहाँ के कुत्ते-बिल्लियों से भी बदतर खाना खाते हैं, और उससे भी खराब खाना बंदियों को देते हैं। उसने आवेग में उस मिट्टी के थाल को फेंक दिया, आवाज सुनते ही वह चीनी सैनिक क्रोध में दौड़ता आया और रोटियाँ खुद की जेबों में भरकर, एक भद्दी सी गाली दी और एक ठोकर सुनील की पीठ पर लगाई। सुनील इतना दुर्बल हो चुका था कि वह प्रतिकार भी न कर पाया। उसने आज प्रथम बार यह अनुभव किया कि परतंत्रता में जीनेसे स्वतंत्रता में मरना अच्छा है। वह कराह उठा।

सुनील उच्च कुल का लड़का था। माता पिता की इफ़लौती संतान। स्वस्थ और सुंदर। लोग उसकी ओर देखते ही रह जाते थे। पिता सेना में बड़े अफसर थे,

दूसरे महायुद्ध के समय लापता हो गए थे। सुनील और उसकी माँ उसके चाचा के यहाँ रहते थे। सुनील कॉलेज में पढ़ता था, यह उसका अंतिम वर्ष था; परन्तु राष्ट्र-पर संकट आया देखकर माँ के लाख मना करने पर भी वह सेना में भर्ती होही गया और तीन मास के साधारण प्रशिक्षण के बाद मोर्चे पर भेज दिया गया।

उसे याद आया, तब माँके आँसू नहीं थम रहे थे परन्तु वह स्वयं मुस्कराता माँ को मना रहा था, मित्रों से विदा ले रहा था। लेकिन वह जिस व्यक्ति को खोज रहा था वह अभीतक नहीं आया था। उसकी आँखें द्वार की ओर थीं, अचानक उसकी आँखें खुशी से चमक उठीं। उसने देखा आशा उसकी ओर आ रही थी। आशा उसकी प्रेमिका थी, दोनों एकही कक्षा में पढ़ते थे। उसने आते ही सुनील के चरण छुए। सुनीलने उसे चकित होकर उठाया तो उसने कहा “सुनील, मुझे वीर की चरणरज लेने दो। तुम अपना जीवन सार्थक करने जा रहे हो, तुम भारत के वीर सैनिक हो। मुझे पूरी आशा है, तुम अपने देशका गौरव बढ़ाओगे”। फिर वह धीरे से बोली, “मैं भी तुम्हारे चरणों का अनुसरण करूँगी। मैं सेना में नहीं जा सकती लेकिन देश की सेवा दूसरे ढंगसे तो कर सकती हूँ। आज की लड़ाई तो प्रत्येक बच्चे की, जवान की, बूढ़ों

की लड़ाई है, चाहे वह स्त्री हो चाहे पुरुष। मैं नसिंग-की ट्रेनिंग दूँगी। जवानों के लिए गर्म कपड़े भेजूँगी। मैं तुम्हें जपमाला पहने देखना चाहती हूँ। मैं तुम्हारी प्रतीक्षा करूँगी।” सुनील को आश्चर्य हो रहा था कि इतनी भावुक आशा आज इतनी धैर्यवान कैसे बन गई, बोला,—

“आशा, मैं तुम्हारी कसम लेकर कहता हूँ कि कभी भी मानुभूमि की रक्षा करने से पीछे नहीं हटूँगा।” तभी गाड़ी ने सीटी बजाई, सुनील ने माँ के चरण छुए, मित्र से बिदा ली और गाड़ी में बैठ गया। आशा अपने आँसुओं को बरबस रोके खड़ी थी, उसे डर था कहीं उसके आँसू देखकर उसका प्रेमी विचलित न हो जाए। गाड़ी के ओझल होने पर वह फूट-फूट कर रोने लगी।

अपनी चौकी पर जाते समय वह कितना आनन्दित था। चारों ओर सफेद, शुभ्र बर्फ ही बर्फ। दूर कहीं उसे बौद्ध मठ दिखाई दिया, उसने मन ही मन प्रार्थना की, “हे भगवान, मैं अपने वचन को निभा सकूँ।”

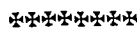
“धॉप, धॉप” वह अपनी बन्दूकसे आग उगल रहा था, उसे सिर्फ शत्रु ही दिखाई दे रहे थे। शत्रु-सैनिकों की संख्या बहुत ज्यादा थी। सुनील के अफसर भी सुनील की प्रशंसा कर रहे थे। सुनील के हाथ मानो मशीन बन गए थे। पहला हमला रोक दिया गया। सुनील घायल हो गया था, लेकिन उसने वापस जाना अस्वीकार कर दिया। उसके अफसर कह रहे थे, “सुनील! आज तुम्हारे ही कारण पहला हमला रुक गया। मैं वापस लौटकर सरकार से तुम्हें इनाम दिलाऊँगा।” यह बात सुनकर सुनील का चेहरा तमतमा गया था, लेकिन तुरन्त संभलते हुए बोला, “साहब! मैं इनाम नहीं चाहता हूँ, मेरा इनाम तो मेरे देश की स्वतंत्रता है। मैं भारतीय सैनिक हूँ, मैं इनाम के लिए, नहीं परन्तु कर्तव्य के लिए लड़ रहा हूँ।” साहब ने कहा, “मैं तुमसे सहमत हूँ, भारतीय वीर देश के लिए प्राण देना अपना कर्तव्य समझते हैं। आज समय की आवश्यकता तुम्हारे समान वीर है।”

उस रात हमला नहीं हुआ परन्तु दूसरे दिन सुबह ही चीनियोंने भारी संख्या में हमला किया। घायल सुनील बड़ी स्फूर्तिसे शत्रुकी गोलियों का जवाब दे रहा था। लेकिन दिन चढ़ आया तो भी चीनी पीछे नहीं हटे। हजारों चीनी मर चुके थे, कई भारतीय भी लड़ाई में काम आए। इतने में अफसर ने जोर से चिल्लाकर कहा, “मेरे बहादुर मित्रो, हमारा आखिरी समय आ गया है।

खून की अंतिम बूँद शेष रहने तक दुश्मन को आगे न बढ़ने देना।” उसी समय गोलियों की बाँछार तेज हो गई, चीनी सैनिक सहमकर पीछे हट गए, परन्तु तुरन्त आगे बढ़ आए। क्योंकि पीछे हटने पर उनके अफसर उन्हें गोलियोंसे उड़ा देते थे। चीनी लहरों के रूप में हमला करते, और सैनिकों के मरने पर दूसरे उन्हें रौंदते हुए आगे बढ़ते थे। अचानक सुनील के कंधेपर गोली लगी, कोशिश करने पर भी वह संभल न सका और बेहोश हो गया।

अब वह तिब्बत के एक युद्धबंदी शिविर में था। वह सोच रहा था, दुश्मन के हाथों पड़ने से पहले वह वीर-गति क्यों नहीं पा गया। वह सोच रहा था, वह आशा को क्या कहेगा। जिससे उसने विजयी होने की आशा रखी वह युद्धबन्दी था। उसने अखबार में पढ़ा था कि वह युद्धबन्दी हो गया है और सरकार ने उसे परमवीर चक्र प्रदान करने का निश्चय किया है, और भी न जाने क्या क्या लिखा था। मगर उसे पढ़ते हुए आनन्द नहीं हो रहा था। उसे खानि हो रही थी कि वह एक युद्ध-बन्दी है। इतने में कई चीनी अफसर और फोटोग्राफर अंदर आ गए। उन्होंने सुनील से कहा कि वे उसके फोटो लेना चाहते हैं इसलिए वह हँसता हुआ खड़ा रहे। स्वामिमानी सुनील को यह अपना अपमान लगा। उसने फोटो खिंचवाने से इन्कार कर दिया। तब चीनी अफसरने अंग्रेजी में कहा, “हम तुम्हारे चित्र तुम्हारे घर भेजना चाहते हैं, ताकि उन्हें मालूम हो जाए कि तुम जीवित हो।” लेकिन सुनील जानता था ये चित्र कभी उसके घर नहीं जाएँगे, ये चित्र चीनी अपनी नीति को फैलाने के काम लाएँगे। फिर भी उसने इन्कार किया तो उसे पीटा गया। यंत्रणाओं से दुर्बल सुनील प्रतिकार न कर सका और बेहोश हो गया।

दस दिन बाद भारत-चीन प्रस्ताव के अनुसार उसे और उसके साथियों को मुक्त किया जा रहा था। उन्हें हवाई जहाज से लड़ाख भेजा गया। सारे सैनिक खुश थे; लेह में उन्हें करीब तीन मास बाद दूध और शक्कर-वाली चाय पीनेको मिली। सुनीलने चाय पी और वह सोचने लगा। उसे मालूम हुआ था कि चीनी पीछे हट गए हैं। उसे आशा के शब्द याद आ गए। उसे लगा वह जयमाला पहने खड़ा है और आशा सामने खड़ी मुस्कुरा रही है। वह आज बहुत खुश था, बहुत खुश! उसने बढ़ कर वतन की मिट्टी माथे पर लगाई।

तीन कविताएँ

रेखा !

ये भाड़ी खड़ी रेखाएँ
बुनती जाती हैं,
जीवन का एक जटिल जाल !

पानी के भँवर में,
गोते खाता है
पागल-सा दिल !

लहरोंपर से सर-सर कर
जाती है याद किसीकी
आँसुओंको साथ लेकर !

इन आड़ी खड़ी रेखाओंसे,
मेरा अटूट रिश्ता है
मैं नहीं चाहता कि
ये मुझे छोड़ जाएँ अकेला !

बरखा !

यह बरखा जब आती है,
दिल मेरा मचल जाता है !
हरी दूब की साड़ी पहने
सफ़ेद सफ़ेद ओढ़नी ओढ़े
बाँकी नज़र से जब देखती है,
बूँदों-की पायल झंकार उठती है !
यह बरखा जब भी आती है,
दिल मेरा मचल जाता है !
खड़ी देहलीपर रहकर
फिर मुड़ना चाहती है,
उसके गीले बालों की बूँदें
मेरी आँखोंके आँसू बनकर
जब गिरती जाती हैं,
एक कसक उठती जाती है !
यह बरखा जब भी आती है,
दिल मेरा मचल जाता है !

राम वेळापुरे, तृतीय वर्ष साहित्य

राम वेळापुरे, तृतीय वर्ष साहित्य

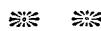
“ अंतिम है विजय हमारी ! ”

यह कौन लूट रहा है आज लहू.
मानवता शर्मायी, यह बात तुम्हें कैसे कहूँ ?
समयकी गति, विधाताकी कहते इसे लीला;
अब कलका इतिहास भाईके खूनसे रंगनेवाला । १

चंद दिन पहले जिसने थी प्रेम-ज्योत सिलगाई;
उसीने भाईचारेको आज है अब आग लगाई ।
अपमानके इस क्षणको कही मैं कैसे सहूँ ?
यह कौन लूट रहा है आज लहू । २

रोना मत औ माँ ! हम जिन्दा हैं;
शहीदोंकी कसम आज हमने ले ली है ।
मर जायेंगे पर ना दिखायेंगे कुछ लाचारी,
सुनो दुश्मनो, अंतिम है विजय हमारी । ३

सुभाष नरहर पाठक, द्वितीय वर्ष साहित्य

‘परशुरामीय’ प्रवर्तितायां संस्कृतनिबन्ध-
स्पर्धायाम् उपस्थापितेषु निबन्धेषु गुणवत्तमः
अयं निबन्धः । स्पर्धापरीक्षकाः आसन् प्रा.
रा. ना. गद्रे-महोदयाः । दण्डगे-सुधायाः
हार्दिकम् अभिनन्दनम्, स्पर्धालूनां चान्येषाम् ।

न साम सर्वत्र करोति कार्यम्

सुधा दत्तात्रय दण्डगे, तृतीय वर्ष साहित्य

“युद्धस्य कथा रम्या” इति सर्वे अनुभवन्ति । परंतु तदेव युद्धं यदा स्वशिरसि एव आपतति तदा सर्वेषां गात्राणि सीदन्ति, मुखानि च परिशुष्यन्ति । १९६२-संवत्सरस्य सप्टेम्बरमासस्य नवमे दिने चीनाः मॅकमोहानसीमा-मुल्लङ्घ्य धोलासमीपवर्तिनि भारतीयप्रदेशं प्रविष्टाः । प्राचीनकालादारभ्य वर्तमानकालं यावत् यः हिमालयो भारतीयानां रक्षकः आसीत् स एव इदानीं रक्षयतां गतः । भारतीयाः प्रगाढसुषुप्त्याः अजागरुः । नेतृगणः स्वनीत्याः पराजयं दृष्ट्वा विस्मितः ।

“चीनानां महामात्यः किमयं बन्धुः उत राक्षसः ?” इति पुनः पुनः मनसि विचार्य पश्चात्तापदग्धाः मन्त्रिमहा-भागाः । १९५७-संवत्सरे कृतः पञ्चशीलसन्धिः चीनैः भग्नः । अहो ! विश्वासघातः जातः ! किं कुर्मः ? किं कुर्मः इदानीम् ? कोऽस्माकं त्राता अस्मिन् कठिनसमये ! सर्पः दुग्धेन पालितः अस्माभिः । अकरुणत्वम्, अकारण-विग्रहः, परप्रदेशे स्पृहा-सर्वे एते दुर्जनगुणाः ननु सम्मिलिता इव भान्ति अत्र !

राजनीतिप्रणीतं सामदानदण्डभेदाः इति उपायचतुष्कं कुत्र प्रणेयं कुत्र वा न इति चिन्त्यम् इदानीमस्माभिः । काले खलु समारब्धाः फलं बध्नन्ति नीतयः ।

तत्र साम पणबन्धः सन्धिर्वा कथ्यते । शान्त्युपायोऽयं सर्वभूतहितः । दानं तु सर्वविज्ञातमेव । ‘नवपैसा’तः लक्षादिरूप्यकाणि यावत् दानं याचकेभ्यः दत्त्वा वयम् आत्मानं कृतार्थमन्यामहे । दण्डमाहात्म्यं तु सर्वविख्यातमेव । दण्डः एव सर्वाः प्रजाः शास्ति । अभिरक्षति च । दण्डः सुप्तेषु जागर्ति । दण्डस्य हि भयात् सर्वे जगत् यथाविधि आचरति । शुचिर्नरः दुर्लभः लोके । अतः सर्वे जगत् दण्डजितमेव । दण्डस्य तेजः एतावत् वर्तते यत् धर्माद्विचलितं नृपमपि तद् सन्धान्वधं हन्ति । साम्प्रतं यथा धनप्रभावः दृश्यते, तथैव दण्डस्यापि महान् प्रभावः लक्ष्यते । भेदोऽपि राजनीत्यां सर्वत्र उपयुक्तः । भेदः नाम शत्रुं प्रति गूढं द्रोहाचरणम्, अपकारो वा । “चारचक्षुषः हि

राजानः” इत्यनुसृत्य शत्रूणां छिद्राणि ज्ञात्वा राज्ञा अरि-सेनायाम् अथवा अरिजनतायाम् अवश्यं भेदः कर्तव्यः इत्येव राजनीतिः । एवं विजिगीषोः ये परिपन्थिनः तान् सर्वान् सामादिभिरुपक्रमैः वशमानयेत् ।

सामादीनां चतुर्णामपि उपायानां राष्ट्राभिवृद्धये सामदण्डौ नित्यं प्रशंसन्ति पण्डिताः । यथा व्यवहारे तथैव राजनीत्यामपि ‘सत्सु सरलता’ युक्ता । ‘शठेषु शाठ्यं समाचरेत्’ इति सनातनी नीतिः । यत्सत्यं सामावृताः खलु राजनीतेः कृष्णाचाराः । कञ्जलनिभहृदयायाः राजनीतेः साम एव रूपाधायकं वस्त्रजातम् । सामदानभेदाः यत्र अफलाः, तत्र दण्ड एव प्रयोक्तव्यः ।

इतिहासे नैके ईदृशाः अवसराः । ‘क्यूबा’-प्रकरणे श्रीमता केनेडीमहोदयैः का नीतिः प्रयुक्ता ? ‘रशिया’सेनायाः प्रतिगमनार्थं दण्ड एव प्रबलतमः प्राभवत् । सामोल्लङ्घन-मेव अत्र उपकारि बभूव । द्वितीयमहासमरस्य उत्पत्तिरपि ‘जिनेहा-समय’स्य उल्लङ्घनादेव । गोमन्तकविमोचनं दण्डाश्रयादेव ।

एतानि तावत् अस्यैव शतकस्योदाहरणानि । परन्तु इदानी-मेव नेयं प्रवृत्तिः खलानाम् । पुरातनेऽपि काले स्वपराक्रम-स्थापनार्थं दुर्जनः तेजस्विनं पीडयति स्म । स्वभावसिद्धमेव तस्य लक्षणम् इदम् ।

महाकविना व्यासेन बहुविधः मानवस्वभावः चित्रितः । महाभारतपुराणादिः ग्रन्थसंभारः देदीप्यमानः भारतीयानाम् अभिमानस्थानं वर्तते । अत एव साधु इदम् उक्तम्— ‘व्यासोच्छिष्टं जगत्सर्वं’मिति ।

तत्र अतिविख्यातः सर्वज्ञातः प्रसङ्गः भारतीययुद्धस्य । संधि चिकीर्षुः भगवान् श्रीकृष्णः कौरवसभायां माध्यस्थ्यं स्वीचकार । सभागतं दुर्योधनं प्रति अब्रवीत्, “कौरवेश्वर, अनुभूतं महत् दुःखं परिपालितश्च समयः । पाण्डवानां धर्म्यं यद् दायाद्यं तद् विभज्यताम् । नो चेत् ते समुद्र-पर्यन्तं पृथिवीं हरिष्यन्ति ।” इति । परन्तु अज्ञातपाण्डव-विक्रमेण सुयोधनेन ‘न’ इति कथयित्वा तत्प्रत्याख्यानं कृतम् ।

नैतावता पर्याप्तम् । अपि तु निर्बन्धनोऽपि जगदीश्वरः तेन बन्धनं प्रापितः । भगवतः गीतोपनिषत्प्रणेतुरपि ईदृश्यवस्था, का पुनरस्माकं प्राकृतानाम् ?

अस्तु इदं राजनीतिविषये । सामाजिके व्यवहारे साम सर्वत्र कार्यं करोति किम् ? तत्रापि घनान्धकारः एव दृश्यते । यदि नरः अमर्षशून्यः स्यात् तर्हि—

“ अथात् काकः पुरोडाशं श्वा च लिह्यात् हविस्तथा ।
स्वाम्यं च न स्यात् कस्मिंश्चित् प्रवर्तेताधरोत्तरम् ॥ ”
ईदृशी अवस्था भवेत् ।

मानवस्वभावः तथा विचित्रो वर्तते यथा अल्पिष्ठेनापि कारणेन सः युद्धाय प्रवर्तते । युयुत्सवः यथा नैकविधानि शस्त्रास्त्राणि उपयुञ्जते तथैव अत्रापि । तत्र उत्तानशायिनां बालकानां शस्त्रं वर्तते रोदनं नाम । येन साधनेन कार्यान्तर-व्यापृतामपि ते मातरमावर्जयन्ति स्वेच्छया, यथा ऋत्विजः देवान् मन्त्रैः आह्वयन्ति । अत्र कोपाविष्टापि माता दुग्धदानेनैव शिशुं संतर्पयति । इमामेव प्रहरणविद्यां शिशवः आजीवितम् उपयुञ्जते ।

चतुष्पञ्चवर्षीयाः शिशवः बहिर्गत्वा मित्राणां चित्र-विचित्राणि क्रीडनीयकानि पश्यन्ति । गृहमागत्य तत्कृते हठाग्रहं धारयन्ति । मातापितरौ सर्वाणि वस्तूनि क्रेतुं दुर्बलौ । ततः बालकाः नान्नं खादन्ति, न जलं पिबन्ति, सत्याग्रहमिव कुर्वन्ति । तदा पितरौ कम् आश्रयतः ? दण्डः एव तत्र प्रभवति । तौ तान् बालकान् चपेटां ददतः । बालानां दुष्प्रवृत्तिं परिहर्तुमपि दण्डः एव प्रधानं साधनं तर्हि चीनराक्षसान्-दूरीकर्तुं तत्प्रयोगे कः प्रत्यवायः ? अहिंसावादिनः वयं शूराः योद्धुं शक्ताः अथवा न इति सर्वे ईक्षेरेन् ।

न तितिक्षासममस्ति साधनमिति । नात्र संदेहलवः । परंतु तस्यापि मर्यादा वर्तते । अवन्ध्यकोपः एव राजा आपदो हन्ति । समिद्धं वह्निं जनः न आस्फन्दति परं भस्मचये पदं निदधाति । तथैव महाभरते वर्णितः युधिष्ठिरः क्षमामूर्तिः अथवा दुर्बलः इति बहूनां संशयः । यतः, सन्नद्धबलत्रयादिना एव उक्ता शान्तिः परैः स्वीक्रियते । निर्बलोक्ता खलु निष्फलीभवेत् । इयमेव स्थितिः युधि-ष्ठिरंविषयेऽपि । किमयं दूरदर्शी अथवा दुर्बलः अहिंसकः ? अतः एकदा गुणत्वेन गणितः शमः अन्यत्र दोषत्वेन गण्यते । न तत्र-निश्चितः कोऽपि नियमः । कार्ये वीक्ष्य सुप्तः समाचरेत् ।

अध्ययनविषये तु पुरातनी उक्तिः “ ताडनादेव विद्या ” (“ छडी लगे छम छम । विद्या येई घमघम. ”) इति । क्रीडासक्तं पुत्रं कैः कैरपि उपायैः प्रलोभनैर्वा माता अध्ययनप्रवर्णं कर्तुं प्रयतते ।

“ अधीष्व पुत्रकाधीष्व, तुभ्यं दास्यामि मोदकान् यद्वाऽन्यस्यै प्रदास्यामि, कर्णमुत्पाटयामि ते ॥ ”

इति केनचित् कविना उपवर्णितमस्ति । प्रथमं मोदकानां प्रलोभनं दर्शितम् । अभिलाषा प्रचोदिता । परन्तु अन्ततः कर्णात्पाटनविधिरेव श्रेष्ठं साधनम् । सः च दण्डस्यैव प्रकारः ।

महाविद्यालयेऽपि वयं एवमेव अनुभवामः । आलस्य-प्रियान् विद्यार्थिनः अध्ययने स्वाध्यायलेखने (Tutorial) वा प्रवर्तयितुं साम न प्रभवति ।

दिव्यं पारिजातकं प्राप्तुकामा कृष्णप्रिया सत्यभामापि कृष्णकृतान् शान्त्युपायानपाकरोत् । भामिनी एव सा ! अर्थात्, रूष्टा । कोपात् मौनमभजत् । एवम् आत्मलाभम् अपूरयत् । एवं प्रतिक्षणं वयं दण्डप्रवृत्तिमनुभवामः ।

परन्तु चिन्तनीयमिदमपि भवद्भिः, किं कुत्रापि साम न प्रवर्तते ? सर्वत्र सान्त्वमपक्रिया एव ? नेदम् अव्यभि-चारि, निरपवादम् इति मे मतिः । युद्धप्रवृत्तिः प्रधाना वर्तते इदं स्वीकरणीयम्, स्वीकृतम् । परं प्रेमसंबन्धे, मित्रतासंपादने विग्रहेण किम् ? लोकव्यवहारे तु दण्डापेक्षया साम एव नचिरात् कार्यसाधकं भवति ।

नववधूः प्रथमवारं पतिगृहं याति । तत्र सामाचारिणी सा गृहजनान् अचिरादेव प्रेम्णा जयति । देवरेभ्यः ननान्दभ्यश्च सा भ्रातृजाया अतीव रोचते । सर्वे तां बहु मन्यन्ते । अत्र सामाभावः गृहकलहमेव जनयेत् ।

बालाः यदा किमपि मधुरमधुरं खाद्यमिच्छन्ति तदा तेऽपि मधु जिह्वाग्रे धारयन्तः मधुरभाषणेन मातृमानसं विजित्य स्वकार्याणि साधयन्ति । तत्र वात्सल्यात् माताऽपि द्रवति । तैः यथेच्छं खादयति । क्वचित् क्वचिन्नैपि तान् संतोषं प्रापयति । अत्र शिशुः यदि क्रोशन् आगच्छेत् अथवा मातरं ताडयेत् तर्हि माताऽपि तं मुष्टिमोदकमेव प्रयच्छेत् । यथा याञ्चा तथैव पूर्तिः ।

मार्गे कदाचित् द्विक्रीधारिणोः अनवधानेन संघर्षः भवति । तदा ते परस्परं दूषयतः । तौ वीक्ष्य कोऽपि सभ्यः आगत्य कथयति, “ भवतु तिष्ठतु, किमर्थे विग्रहः कर्तव्यः ? द्वाभ्यामपि प्रमादस्खलितं क्षन्तव्यं परस्परम् ” इति । एवं तयोः द्वन्द्वं दूरीकरोति । अनेन तावपि पुनरेकदा परस्परं वीक्ष्य स्वस्वमार्गेण गच्छतः । अत्र विग्रहो-पायात् अस्थाने खलु सर्वेषां कालव्ययः शक्तिव्ययश्च ।

अध्यापनशास्त्रे अधुना ‘ साम एव उचितोपायः ’ इति अध्यापनविद्यानदीष्णाः । विशेषतः बालान् प्रति तदधिकमेव योजनीयम् । अध्ययने रुचिम् उत्पादयितुं मृदुः वाक् व्यवहारः च सिद्धिदः न ताडनम् । पञ्च वर्षाणि लालयेत् दश वर्षाणि ताडयेत् इति पुरातनोक्तिः । अतिलाल-नात् यथा हानिर्भवति तथैव अतिताडनादपि । अतः ताडनं

सर्वत्र न प्रवर्तते । मधुरवचसा बाल्यः यत् कार्यं झटिति कुर्वन्ति तत् ताडनेन न कदाचन । अतः आधुनिकाः बालमानसज्ञाः बालानां हिताय साम एव आश्रयणीयम् इति प्रणीतवन्तः बालाध्यापनग्रन्थेषु । सामाभावात् श्वश्रूस्तुपयोः, पतिपत्न्योः, स्वसृभ्रात्रोः वाक्कलहाः वर्धन्ते । गृहभेदाः जायन्ते । ‘ गृहिणी गृहमुच्यते ’ इत्युक्त्या इदमेव स्पष्टीभवति । सर्वेषां गृहजनानामपराधान् स्वान्तःकरणे समावेशयन्ती गृहिणी सर्वसहा क्षमेव शोभते । एतादृशाः एव नार्यः आर्यैः पूजिताः पूजनीयाः च ।

शान्त्या हृदयवतः एव हृदयपरिवर्तनं रिपोः । एतदनुभूतम् अस्माभिः गौरशासने । भारतीयस्वातन्त्र्यार्थं सत्याग्रहशस्त्रं प्रयुक्तं महात्मभिः गान्धिमहाभागैः । सत्याग्रहः सामप्रतीकमेव । यत् नैकानां प्राणदानादपि अजेयं तत् अहिंसोपायेन, सत्याग्रहशस्त्रेण आङ्ग्लानां हृदयपरिवर्तनं कृत्वा लब्धम् ।

अतः धनार्थिनाम्, ज्ञानार्थिनाम्, कलार्थिनाम्, सेवकानां च साम एव लाभकरम् । मुनयः एव शमेन शोभन्ते ।

अन्यत् च या आज्ञा राज्ञा दत्ता सा दण्डवत् कार्यं करोति । परन्तु तदेव वचनं यदि कान्तासम्मिततयोपदेशयोगि स्यात् तर्हि सा अनुल्लङ्घनीया भवति । तथैव काव्यमपि ‘ रामादिवत् प्रवर्तितव्यम्, न रावणादिवत् ’ इति अनायासेनैव कथयति । काव्यं श्रेयसि अप्रेयस्त्वबुद्धिं निर्वर्त्य प्रेयस्त्वबुद्धिमुत्पादयति । ततश्च श्रेयःप्रेयसोरविरोधं प्रस्थापयति । अतः यः उपदेशः निबन्धस्वरूपेण कृतः, तदपेक्षया जनेभ्यः कथाद्वारा कृतोपदेशः सितशर्करेव अधिकं रोचते । अतः अल्पकष्टात् महाफलं सर्वे लब्धुमिच्छन्ति एव ।

परं भिन्नरुचिर्हि लोकः । अतः यदि सर्वे साम्नैव वर्तेयुः तर्हि अरक्षकाणामावश्यकतापि नैव । महात्मना गान्धिना सङ्कल्पितं राज्यमीदृशमेव । परं सा कल्पना एव अतिष्ठत् । न बहुदोषविशिष्टा जनता सद्य एव तथा भवति ।

रघुवंशीयाः राजानः राजनीतिक्षेत्रे भूषणभूताः । “ न खरो न च भूयसा मृदुः पवमानः पृथिवीरुहानिव । स पुरस्कृतमभ्यमक्रमो नमयामास नृपाननुद्धरन् ॥ ” अजः पणवन्धादीन् गुणान् तेषां फलं समीक्ष्यैव उपायुङ्क्त । किञ्च ‘ अहमेव मतो महीपतेरिति ’ प्रकृतिषु सर्वाः अचिन्तयन् ।

अतः उपाययोजने तु ममेयं मतिः—
तत्त्वैस्तथोच्चैश्च विचारभूषितैः

स्थिति न संवीक्ष्य कृतोपयोजनैः ।

यशस्विता स्यान्न तु कण्ठगर्जितैः

नयः प्रयोज्यो व्यवहारसाक्षिकः ॥

त्रिकालात्राधितोऽपि अयं प्रश्नः अद्यैव, तीव्रस्वरूपं कथं धारयति ? यवनैः आङ्ग्लैः यथा वयं पारतन्त्र्यपञ्जरे निबद्धाः तथा कर्तुं चीनाः अपि प्रयतन्ते । सुचिरात् खलु कालात् बृहत्तरं भारतवर्षं सुप्रतिष्ठितमस्ति चीनसमुद्रात् पश्चिमतो रामसमुद्रपर्यन्तम् । तस्य भारतस्य उत्तरसीमायां विषये संदेहः कथमुत्थापितः अद्यैव ? चीनानां राज्य-सीमाभिवृद्ध्याभिलाषा एव अत्र प्रधानं प्रयोजनम् । एवं-विधानं शत्रून् प्रति कथं शान्त्युपायः कार्यसाधकः ? उक्तं हि चतुर्थोपायसाध्ये तु रिपौ सान्त्वमपक्रिया । स्वैद्यमामज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति ॥

यथा यादृशः च शत्रुः तथा तादृशः च तस्य प्रतीकारः । अस्माभिः तावत् साम्प्रतं तीक्ष्णया नीत्या एव आचरणीयम् । सर्वदा इदमपि स्मरणीयं सर्वैः—

राष्ट्रेण केनापि नवोदयात्मना,

अन्यैः सुहृत्वारजनकार्यकारिणा ।

निधेयमश्रान्तमिदं स्वमानसे,

सुहृज्जगत्यां न हि कस्य कश्चन ॥

राजनीतिः वाराङ्गनेव विविधरूपा । तथा तथैव भवितव्यम् । परन्तु सर्वे तस्याः एतादृशम् अन्तरङ्गं स्वरूपम् अजानन्त एव बाह्यं रूपमेव सत्यमिति मन्यन्ते । रघुवंशीयाः एतदर्थमेव प्रसिद्धाः । यत् नृपनीतेः बहुविधत्वं तैः सुज्ञातम् । तात्पर्यं किम् ? सर्वथैव साम न त्याज्यम्, न वा सर्वथैव ग्राह्यम् । निर्दाता यथा कश्चमुद्धरति धान्यं च रक्षति तथैव अस्माभिः अपि परिपन्थिनः हन्तव्याः राष्ट्रं च रक्षणीयम् । यथासमयं कार्यस्वरूपं वीक्ष्य उचितोपायः प्रयोक्तव्यः ।

इदानीं तृतीयमहायुद्धात् भीताः सर्वे शाक्तशालिनः सामाश्रयं कृत्वा अण्वस्त्रनिर्बन्धसम्बन्धिनं पणवन्धमकुर्वन् । यदि अधुनापि तैः एवं न कृतम्, तर्हि अखिलमानव-समाजविनाशः अविमृश्यकारिभिः तैः संकल्पितो भवेत् । अतः मानवरक्षणवर्धनाय साम एव युक्तम् ।

परन्तु राष्ट्रसंरक्षणार्थम् अद्य दण्डाश्रयणमेव उचितम् । अतः भारतविजयार्थम् इमामेव प्रार्थनां वयं कुर्मः—

निद्रा गता सम्प्रति जाग्रता वयम्,

सहामहे मानमहो न भग्नम् ।

धगद्धगत्प्रज्वलितोऽग्निरेपः,

सृष्टं समस्तं प्रदहेद् दुराकृतम् ॥

लेखविषयान्वेषणतत्परा अहम् ।

जयश्री लक्ष्मण कानिटकर, प्रथम वर्ष साहित्य

लेखी लेखनीयः इति आदिष्टास्मि । कं विषयम् अधिष्ठेयं लिखेयम् ? सन्ना मे मतिः । न कश्चित् स्फुरति विषयः । सुकरं लेखनम्, न लेखविषयसंशोधनम् ।

हन्त विषयं जानामि । दुष्टाः चीनाः अस्माकं प्रियां मातृभूमिम् आक्रामन्ति । तेषां निषेधपरः कोऽपि लेखः.... ! परं... । न न । अतितरां चर्चितः अयं विचारः । न चर्चितचर्चणं कर्तुम् इच्छामि ।

तत्सदृशः एव युद्धस्य विषयः । अनुभविभिः एव कृता युद्धस्य वार्ता रम्या । युद्धस्य वर्णने मम मृदुमृदुलः शब्दकोशः असमर्थः । न विद्यन्ते दारुणाः शब्दाः अस्मिन्विषये । झटिति त्यक्ता इयं कल्पना । एकमेव युद्धं जानामि । पानीयक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे स्त्रीभिः कृतं कटुकटोरं कर्ण-कर्कशं खड्खडंगमयं युद्धम् । तस्य वर्णने न केवलं मम परं वाग्देव्या अपि (स्त्री भूतायाः अपि) वाक् कुण्ठिता भवेत् इति मम दृढः विश्वासः ।

जानामि । राजकारणे विविधाः विषयाः विद्यन्ते । ' अमेरिकायाः विपुलं द्रव्यवितरणम् ' इति विषयः विद्वत्ताप्रचुरः । परं न जानामि एकामपि वार्ताम् अस्मिन् विषये । किं करोमि ? कः साहाय्यकारी भवेत् अस्माकम् अस्मिन् विषये ? कः माम् अस्मात् चिन्तासागरात् तारयितुं समर्थः ? परमेश्वरमेव प्रार्थये ।

लब्धः उपायः । अतीते वर्षे कैः कैः केषु केषु विषयेषु निबन्धनं कृतम् ? तानेव विषयान् उद्धरामि । परम्... ! अस्माकं शिक्षकाः अस्माकं चौर्यं ज्ञास्यन्ति । तस्मात्... त्याज्यः अयं विचारः ।

निबन्धः वा कथाविभागः वा माम् आह्वयति । तत्र एव एकाग्रचित्ता अहम् । विचारजटिलः समासप्रचुरः निबन्धः मम विचारस्य प्रगल्भतायाः साक्षी भविष्यति । परम्... विचारस्य कठोरता असह्या । कविहृदया अहम् ।

न विचारजटिलं निबन्धं रचयामि । हन्त . तर्हि काव्यमेव प्रसारयामि ।

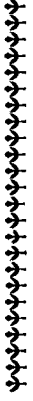
हा ! किंतु इदमपि अशक्यम् । असंशयं मम अवस्था ' हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां वधकरी ' इत्येव भविष्यति । किं च काव्यस्य अनर्थकताम् अपि जानामि । नवकाव्यं हि अर्थहीनम् । अहं च नवा कवियित्री । तत्कारणात् मम काव्यम् ' अनर्थ ' (न विद्यते अर्थोऽशः अपि यत्र तद्) भविष्यति इति मे न अस्थाने भीतिः ।

अनूदितः लेखः प्रसिद्धिं प्रापयति इति मम कस्याश्चित् सख्याः अनुभवसिद्धं मतम् । तां शरणमनुप्रपन्नाऽपि अहं तत् कर्तुम् असमर्था । कस्मात् कारणात् ? - कथयामि । न मम आङ्ग्लभाषादारिद्र्यात् परं संस्कृताभिमानेन परकीयायाः आङ्ग्लभाषायाः तिरस्कारात् सुलभः अनुवादमार्गः अनुसर्तुम् अशक्यः ।

किं करोमि अधुना ? कस्यचित् पुराणग्रन्थस्य उपयोगः अपि अशक्यः । अनुवादे मम मतिः न रमते । ' गद्यं कवीनां निकषं वदन्ति ' इति उक्तिः सत्यतां प्राप्नोति न सरलार्थेन परं वक्रोक्त्या, -मम काव्यं गद्यप्रायं खड्खडायमानं भवति इति ।

विचारसागरे आपातालात् निमग्ना अहम् । किं करोमि ? कं प्रार्थये ? कं चिन्तयामि ? अतिविचारसागरस्य मथनादपि न विषयः समुत्पन्नः । न विषयस्य अमृतं परं शिरोवेदनायाः विषं समुद्भूतम् । मम सर्वाः अपि आकाङ्क्षणं दरिद्राणां मनोरथाः इव विफलाः भविष्यन्ति इति दासाः दुःखम् ।

हे भगवन् दुराराध्य लेखविषय ! एषा अहं त्वां शिरसा प्रणमामि । सकृत् अपराद्धां क्षमस्व मां तपस्विनीम् । न भूयः त्वद्विषयगोचरा भविष्यामि ।

संस्कृतं भारतस्यात्मा मूर्धा हिमिगिरिस्तथा ।

धनञ्जय मुकुन्द चोरकर, पदवीपूर्व शास्त्र

आत्मा अमर इत्युच्यते । श्रीमद्भगवद्गीतायामपि तदेव कथितम् । द्वितीयेऽध्याये भगवान् श्रीकृष्णः पार्थाय कथयति—

‘नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥’

इत्युक्त आत्मा यथाऽमरस्तथैव संस्कृतमपि । यथा संस्कृतस्यात्मनाऽमरत्वे तथाऽन्यत्रापि सादृश्यं दृश्यते । यथा आत्मनो मूलस्थानं न ज्ञायते, तथैव संस्कृतस्यापि न ज्ञायते, न दृश्यते न श्रूयते वा । यथात्मना विना शरीरं निर्जीवं भवति, न स्थातुं शक्यते तेन, तथैव संस्कृतं विना भारतीयसंस्कृतिजीवनमशक्यप्रायमेव । ‘विना संस्कृतं नैवं संस्कृतिः ।’

सर्वे सर्वमान्या ग्रन्थाः श्रुतिस्मृत्यादयः संस्कृतभाषया एव निबद्धाः । कुत्रापि गच्छन्तु भवन्तो भारतवर्षे आहिमालय-सागरमासिन्धुवङ्गम्, एते एतादृशाश्च संस्कृतग्रन्था एव प्रमाणमित्युपयुज्यन्ते इति दृग्गोचरं भविष्यति । दक्षिणे भारते निवसन्तोद्राविडाः स्वभाषास्तेल्लूमल्याळमकन्नडादीः संस्कृताद्विभक्ता मन्यन्ते । असाध्वेवं मन्तुम्, यत् ताः सर्वाः संस्कृतजा एव । यां रामकथां वयं संस्कृतभाषायां पठामस्तामेव तेल्लूमभाषायां तामेव कन्नडभाषायाम् । सैव रामकथा मल्याळमभाषायामपि विद्यते । भारतखण्डेऽस्माकं चतुर्दश भाषा वर्तन्ते । परं सर्वाः संस्कृतोत्पन्ना एव । सर्वा भाषाः सर्वे जनाः संस्कृतेनैव एकत्रीकृताः; संस्कृतेनैव

तेष्वेकात्मता निर्मिता । अतः ‘संस्कृतं भारतस्यात्मा’ इति यदुच्यते तद्युक्तमेव ।

हिमगिरिर्नाम हिमालयो मूर्धा । उत्तरस्यां दिशि तिष्ठत्यसौ । यथा शिरः शरीरस्य शोभादायि भवति, तस्योच्चविन्दुर्गण्यते, उक्तं हि ‘सर्वेषु गात्रेषु शिरः प्रधानम्’ इति, तथैव नगाधिराजो भारतभूषणास्पदं पृथिव्या मानदण्डश्च, —यथा कुमारसंभवे प्रथमे सर्गे कविकुलगुरुः कालिदासः हिमालयं वर्णयति ।

हेमन्तर्तौ हिमजडा वायव आमङ्गोलियातिबेटं निखिलं प्रदेशं हिमप्रायं कुर्वन्ति । यदि हिमालयो न स्यात् तर्हि तेऽनिलाः न तु तिबेटपर्यन्तं परं बङ्गपर्यन्तं प्रदेशं हिमप्रायं कुर्युः । एते तु हिमालयोपकारा एव ।

मूर्ध्नः कार्यं विचारकार्यम् । अस्माकं पूर्वसूरिभिस्तद्विहायसाहाय्येन कृतम् । हिमालये तैस्तपस्तप्तम् । तस्मादेव तेषां ज्ञानप्राप्तिरभूत् । तस्माद् हिमालयस्तेषां स्फूर्तिस्थान-विचारस्थानत्वं गतः । अन्यच्चासौ देवभूमिरित्युच्यते । बहूनि कार्यान्तराणि क्रियन्ते हिमगिरिणा । अतस्तदर्थं शिरःपदमेव योग्यम् ।

यथात्मना नाम संस्कृतेन तथा शिरसो नाम हिमालया-द्विनाऽस्माकं भारतदेशो निर्जीवो भवेत् । उक्तं हि—

‘विनात्मना कथं जीवः शरीरं शिरसा विना ।
गीर्वाणीहिमवद्वर्जं भारतं स्यादभारतम् ॥’

अतोऽस्माभिरेतादृश्यां गभीरपरिस्थितौ द्वयोरपि रक्षणं कार्यम् ।

शान्त्युपायो युद्धमिति मुधा धूर्तप्रतारणा

अविनाश माधव साठये, पदवीपूर्व शास्त्र

अद्याधुना युद्धानलेन संदह्यमाने प्राणव्यसने च प्रक्षिप्यमाणेऽस्मिन्भारतराष्ट्रे 'शान्त्युपायो युद्धमिति' मुधा धूर्तप्रतारणे 'तीदं मे वचः श्रुत्वा परं विस्मयं गच्छेयुर्भवंतः । चीनशासकैः कं ध्येयसूर्ये दृष्टिलक्ष्यीकृत्या-क्रमणमिदमारब्धमिति जिज्ञासा चेच्छ्रूयतां तेषां नेतुर्वचः यद्— 'War is the only doorway to peace'— अर्थाद् युद्धमेव शान्तेः प्रवेशद्वारमिति । अहो उपहास-विषयोऽयम् । कथं निखिलं विश्वं युद्धार्णवे प्रक्षेप्तुं चेष्टमानैरेभिर्वैराकैर्जगत्यस्मिञ्छान्त्याः पदं प्रवेशितं स्यात् ? अथ वा तेषां मनसां लक्ष्यीभूतया शान्त्या किमप्यन्यदेव स्वान्तं धारितं स्यात् । कीदृशी तेषां मनःस्वामिनी शान्तिरिति चिन्तनविषय एव ।

प्रथमं त्विदं चिन्तयामः, शान्त्याः कीदृशं रूपं वय-माराधयामः, कीदृशीं तन्मूर्तिं वयं पूजयाम इति । 'सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः । सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमानुयात् ।' इत्यावेदकालादोपनिषत्कालाच्चास्माकं द्रष्टीयसी मनःकामना । परस्परसुखदुःखं सम्य-ग्विचिन्त्य, अकृत्वा परसंतापमनुस्त्वज्य च सतां वर्त्म, खेदजनकान् कलहान् जगतोऽशेषं निःसार्य, प्रेम्णा, परस्परं विकासयन्तो यदेह देहिनो जीवितमुपभुञ्जते, तदैवात्र सा स्वानसंचारिणी शान्तिमूर्तिराविर्भूतेति भाषितुं शक्यम् । किमस्या निर्माणस्य पन्था युद्धमस्ति ? किं निरतिशयेन पैशुन्येन कोमलाङ्ग्या अस्या दर्शनं सुलभं स्यात् ? अकारणमेव कस्यचिदुरसि निगाटं ताडयित्वाऽनन्तरं च तत्प्रसादार्थं तत्पदयुगलं युगान्तं यावद् वन्दित्वा तस्य कृपा संभाव्या ? कमपि प्रतिदिनं प्रहारैः संत्रासयन्नितरां च निपीडयन्त्येवं वक्तुकामे यत् 'तव प्रेम्णैव मयेदं सर्वं क्रियत' इति, तर्हि किमत्र विषये भवतामभिमतम् ?

किमिमे समराङ्गणान्छान्तिं प्राप्तुकामाः कण्टकेनैव कण्टकमपनिनीषव इदं विचिन्तयन्ति यत्सर्वेषु नरेषु निश्चेत-नेषु संजातेषु सर्वत्र या श्मशानशान्ताऽधिशासकत्वमारोपिता स्यात्सैवास्माकं श्रेष्ठा गतिरिति ? अद्याधुना निमिषमात्रेणैव कालेन निखिलं विश्वं भस्मीकरिष्यन्त्यामणुशक्त्यामाविर्भूत-रूपायां संगरसमये समापन्ने तदुत्तरं भविष्यन्तीं शान्तता-मनुभवितुं केनापि भाग्यवता मनुजेन संवासः.

शक्यो वा मन्तव्यः ? 'अद्य निखिलं विश्वमिदं प्रोत्तुङ्गांस्य शैल्यङ्गस्य शिरसीव तिष्ठति । अत्रतो नीचैस्तिष्ठन्त्युपत्यका-ऽश्रयीकर्तव्येत्यत्र न कस्यचिद् विमतम् । परमाततायिन इमेऽल्पपदस्खलनेनापि प्राणसंकटं नेष्यन्त्यां परिस्थित्यां सत्वरमुत्कृत्य नीचैराजिगमिषन्ति । यथाऽऽङ्गलभाषायामुच्यते 'Operation successful, but the patient died, —सफला शस्त्रक्रिया, परं नष्टासू रुग्णः', तथवास्य फलं प्राण्येतास्माभिः ।

अथवा यदधुना तेषां चीनानां देशे सर्वे न तावन्निः-संज्ञतां परं निःस्वनतां भजन्ति, सैव विश्वसिंहासनमारोक्ष्यन्ती तेषां शान्तिर्मन्तव्या ? तदनुसारं पश्यत जगतो भावि रूपम्-सर्वे सुखदुःखादीन्विस्मृत्य, शासनेन नियुक्तं स्वकार्यं मुक्त्वा किमप्यन्यच्चिन्तयितुमसमर्थाः, कलहमूलस्यापगमनाच्छान्त्या जीवन्तः...अहो आश्चर्यम् ! इयमेवास्माकमपेक्षिता शान्तिः ! इमामेवानुधावन्तो वयम् ? सूक्ष्मेक्षिक्या चेदालोकयते, कस्यचिद् वृषभस्य वा गर्दभस्य वा वर्णनमिदम् । नात्र जीवितस्योपभोगः । नात्र मनसः समाधानम्, किंतु तस्यान्तिमा शान्तिः, निश्चेतनत्वात् । नात्र परस्परानां विकासो न वाऽत्र प्रेमवासः । सर्वे तु शासनेनापरिहार्यतां नीतस्य जीवितस्योद्बहनमेव । अत्र या प्रगतिः स्यात्सा—ऽनियन्त्रितशासकानाम् । विभवं स्यात्तेषामेव । अन्येषां जीवितं क्षुद्रं निर्मूल्यं तेषां सुखमन्दिरस्य पदस्थप्रस्तरिभूतम् । किमिमां शान्तिमपेक्षामहे यत्र खड्गभयेन सर्वे संचाल्यते ?

अर्थाद्यद्यस्माकं चेतःस्वप्नं सत्यत्वं प्रापयितव्यं भवति तर्हि युद्धपथं परिहृत्य प्रेमपथ एवाङ्गीकार्यः । 'शान्त्युपायो युद्धमेव', 'तेन विना जगतः प्रगतिरसंभाव्या', 'If you want peace, be ready for war'—शान्तिं लिप्ससि चेद्युद्धाय सज्जो भव, इतीमे विफलाः प्रलपा धूर्तानाम् । स्वप्रतिष्ठाधनादीनां लोभेन सर्वानन्यान्हन्तुमुद्यता मानुषराक्षसा अमी । सर्वैरवैकत्रीभूय परस्परपरिस्थितिमनुभूय, अपचिन्तिता-न्यपवार्य, वैराणि विमुच्य युद्धप्रवृत्तिं निःसार्य जीवितमुप-भोक्तव्यम् । अनेनैव सुवर्तनेन मोहिता सती शान्तिः सुखं समृद्धिश्चास्मिन् जगति पदं करिष्यन्ति । अयमेव शान्त्याः प्राप्तिपथः । इममेवानुसरन्तो वयमेवं वक्तुं शक्यामः— 'शान्तमदः शान्तमिदं शान्ताच्छान्तमुदच्यते,' इति ॥

मुक्तकानि

अविनाश माधव साठये, पदवीपूर्व शास्त्र

हेमन्ते विगताभ्रलक्ष्मविभवे सूर्ये सुवर्णाङ्किते
क्षेत्रे चात्र विपकसस्यविभवे सौवर्णवर्णायिते ।
विश्वे चापि विलीनकाञ्चनरसे रङ्गयमाने मुदा
दिष्टया शुद्धतमं सुवर्णमपि तद्दण्डेन नायोजितम् ॥ १ ॥

सुधारसजा मनुजान् हसन्ति
सुस्वादुभोक्ता च कदम्बभक्षम् ।
सोऽपि स्वयं सूकरसारभेगान्
परानुमेयं न सुखं स्वकीयम् ॥ २ ॥

आस्तिक्यं यत्तैलं वर्तिश्चाशा शिखाऽपि हृद्द्वैर्यम् ।
एवं प्रकाशितेऽस्मिन्मनसि निराशातमोभयं कस्मात् ॥ ३ ॥

कश्चिद्धि कूर्मो जगतः स धर्ता
काचिच्च धेनुः किल कामदोग्धी ।
कश्चित्कपिः सागरपारगो यो
न जातु जातौ निहिता महत्ता ॥ ४ ॥

अज्ञानसंछादनकार्ययोगे
धात्रा नियुक्तं किल मौनमेतत् ।
उद्गामिनी चक्रवतीव तन्त्री (spring)
उत्क्षेपणेऽदृक्कृतिरस्य सज्जा ॥ ५ ॥

प्रा. कृ. रा. कुळकर्णी
सेकंड लेफ्टनंट
एन्. सी. सी. कमिशन

प्रा. पा. ना. कुळकर्णी
सेकंड लेफ्टनंट
एन्. सी. सी. कमिशन

प्रा. पां. श्री. घारे
सेकंड लेफ्टनंट
एन्. सी. सी. कमिशन

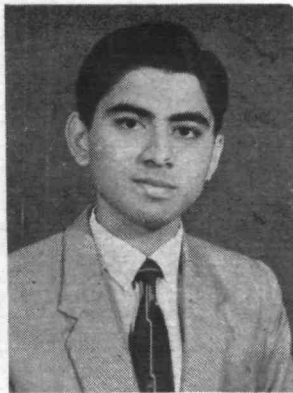
प्रा. प्र. अ. भगवतवार
सेकंड लेफ्टनंट
एन्. सी. सी. कमिशन

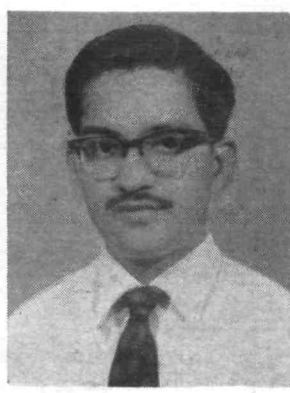
श्री. भ. रा. जोशी
सेकंड लेफ्टनंट
एन्. सी. सी. कमिशन

शानंद भावे
लष्करात इमर्जेन्सी कमिशन

श्री. शरच्चंद्र काले
आय. ए. एस् परीक्षा उत्तीर्ण

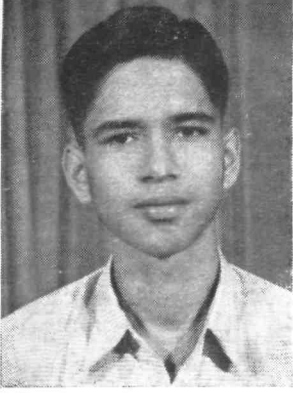

श्री. शा. सवदी
पुणे विद्यापीठ स्वामी विवेकानंद
निबंध स्पर्धा पहिले पारितोषिक

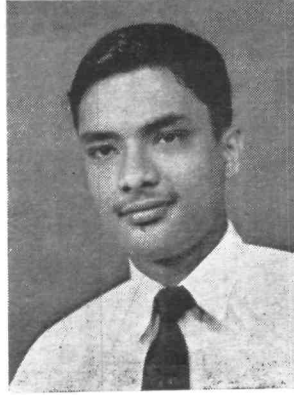

नीला बर्वे
पुणे विद्यापीठ स्वामी विवेकानंद
निबंध स्पर्धा दुसरे पारितोषिक

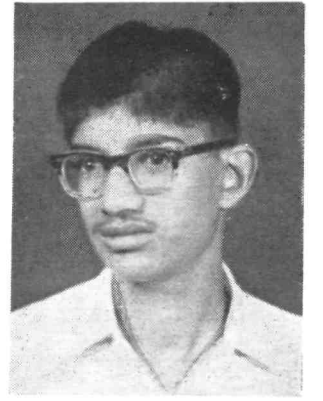
मार्च १९६३ च्या पदवीपूर्व शास्त्र परीक्षेत प्रथम श्रेणीत विशेष प्राविण्य
संपादन करणारे विद्यार्थी

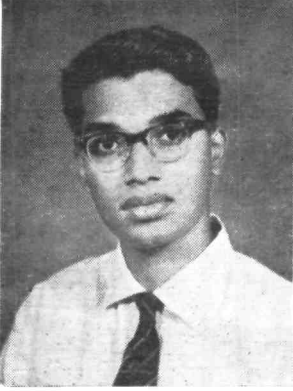
घ. अ. भट

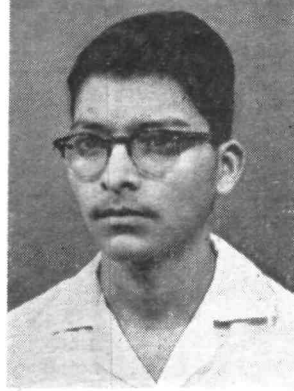
विलास अधिकारी

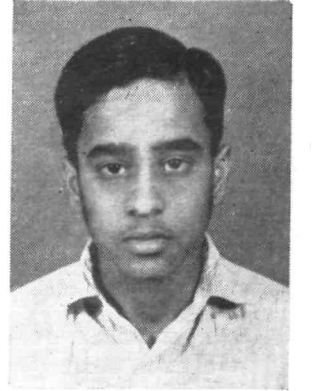
वि. कृ. गद्रे

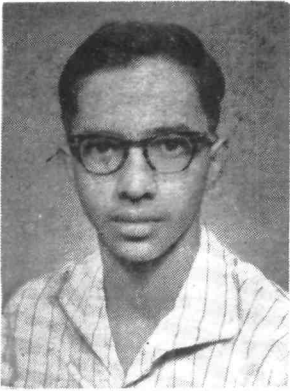
एम्. एन्. केंदळे

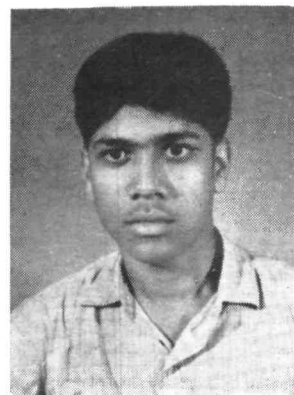
सं. वि. देशमुख

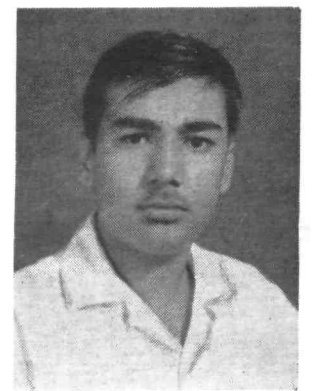
शरद् देशपांडे

श्री. म. भाटवडेकर

ध. दि. कानिटकर

का. श्री. घोटणकर

To The Young Writers

Prof. B. N. Kulkarni

Should we write in English after all that has been said against its use in this country? The dust appears to have settled and once again we have shelved the issue. No 'agonising re-appraisal' for us, any way when the government is our conscience-keeper. Hearty welcome, therefore, to the budding authors writing in English.

You cannot write about things that beckon to you from beyond the range of your individual experience—real or imaginative. Dearth of personal experience, of emotions intensely felt, of dreams beautifully coloured is compensated for, in these articles, by a freshness of outlook. These are attempts of fledglings at their first flight. There should not be a wrong smile to the lips of the knowing because the young writers are innocent of technical subtleties.

But what are they writing about? One is dismayed. Here is no urge to burn one's

boats; no yearning to rebel against fettered existence, no awareness of suffering around us, either. Temptation of respectability has eaten into the vitals of the generation. Or is it the foreign language that does the trick?

My congratulations to the winner of Prize for English essay. Others would, I hope, follow Mr. Deshpande and come forth with contributions for summer Issue.

In spite of the stress of administration, Prof. Mangalvedhekar went through the competition essays very carefully. I specially thank him for that.

Some of you have your articles rejected. Don't lose heart. One has to rummage very assiduously this colourful Bag of Life full of knives, ropes, chocolates and coins. To the lucky goes the coin that is literary success.

FAR FROM THE NEST

It was a beautiful evening
When I lay on the bank of a river.
It was heavenly to see
Still water and the sky blue for ever.
Beside me was my sweet love
Singing, whispering with gaiety.
Her eyes echoed her tender heart
And mine were gathering beauty.
Alas! the pang! How it came!
My lovely home, loving sisters, mother.
I thought of them sadly, gloomily
And I found there beauty no more.

Sharad Balpathak,
Third Year B. A.

My Favourite Corner On The College Premises

V. R. Deshpande, Third Year B. A.

[*This is the best among the essays received for English Essay Competition.
Referee was Professor K. P. Mangalvedhekar, Congratulations to Mr. V. R.
Deshpande.]*

I do not know what makes me stand in the corner by which my class, staircase reserved for ladies, psychology hall, professors' common-room and our Vice-Principal's office are huddled, when the bell rings. I love the spot not because of its nearness to the fairs' staircase and have a chance to look at, but because it looks upon most of the parts of the college which have a great significance in my college life. It is my true friend as it were. It speaks to me of innumerable things and I also tell the truths of my heart. A hundred sweet memories rush to my mind, when I stand in the corner looking all over the premises.

I look at the play-ground and remember I was a good player and skipper of the cricket team and made hundreds of runs in several matches. The ground is not worth remembering if I do not remember the best of the tug of wars between inter-collegiates, our college winning the prize. I am always surprised when I see all students coming out of the chemistry class and laboratory who are doctors and engineers of future generation. A thought comes to my mind, Destiny makes a man. It depends more upon luck than upon efforts.

I am very lucky, that at times I hear the literary discussions of professors. Their discussions are so fruitful that if one listens, one gets an idea of both sides. I remember once there was a discussion—a sort of a debate—on Shakespeare. It continued to such an extent that our professor forgot the period, but he was surprised when he saw all students of English listened to his talk. From this perhaps I am made to think that better knowledge in the college is gained not by attending the regular periods but by listening to such discussions.

I can see through the window of my class Lady Ramabai Hall which is the place of lucid memories. I attended many lectures of the best speakers and all the performances held by Art Circle. I always remember my performance. I gave a recital of a song to the accompaniment of a

hormonium I look at the study-room and the library. I am little concerned with that edifice as I am not a scholar, but a wanderer from corner to corner in the college. I do not know the truth, but so far as my knowledge is concerned one cannot study in the room where there are many obstacles and disturbances. It must necessarily be a lonely place given to thought, meditation, and repose.

I see a beautiful lawn from the verandah. Once I have been there with my senior friend whom the send-off and best wishes have been offered by the Principal along with his friends. I remember a good speech delivered by the Principal which I cannot forget in my life. Parting-ceremony is after all a sweet-sorrowful performance. Looking at swimming pool nearby, I remember the prize that has been awarded to me for having stood first in swimming.

This corner always tells me something and I also listen to it. If I am absent even for a day, it tells what I have lost. I am always thankful in this respect. It knows psychology of men and also has an art to tell correctly and impressively as psychology class is one of the partners to make its existence. It tells truth. Whatever may be the instruction or the matter, it tells me lowly, humbly. All ladies are in good books of it. It also looks at Parvati symbolizing the need to raise moral standards. We should always look up and pine for what is not. We must try to achieve good character and career. Parvati stands for high ideals.

Thank God, that I preferred English to Hindi as a special subject, otherwise I would not have been in fellowship with this friend who is true and sincere. I meet him every day, even on holidays and speak to him hours together. I think for a moment what will be the condition of both of us when I will be leaving this college for university examination. Tears gather into my eyes and they forbid me to think over the last-meeting which can be experienced and cannot be thought. If I want to depict my college life—a happy

and glorious life as I have enjoyed, I do not ask to see all parts of my college where my name shines almost in capital letters, but to visit the corners that tell my happy history of college days. In my good old

age, I may perhaps forget all the details of this glorious life, but I have no doubt in my mind that I will be faintly remembering the corner—the only truest and sincerest friend of my college days.

* * *

IN PRAISE OF ROBBERY

V. S. Bhat, First Year B. A.

The other day I had an invitation from the Vocational Guidance Bureau. I had come to know that this bureau was on the summit of success in performing its noble task—solving the annoying problem of unemployment. Really it is one of the most dreadful problems before most of our youths. They do not know what they would become in future. If they know more aptly, if they can guess they cannot put their ideas into practice. I am cock sure that the majority of the youths quite sweetly guess that they are going to become either a doctor or an engineer. But these lavender hopes and ideas only sail in the dreamland, and can hardly reach the port of reality. The 'would be' doctor unfortunately becomes the 'compounder' and the poor 'would be' engineer lingers in life as a labourer. Sometimes the cruel fate makes a barber of the 'would be' surgeon! But is it not true that there is many a slip between the cup and the lip? In short, the unfortunate youths of today are in the cruel jaws of this problem and this bureau is performing a noble work of guiding these millions of youths. I was helpless even to find a job for myself alone. I was at my wit's end wondering how could this bureau guide or shower jobs on the thousands of youths. Obviously my desire to attend the function became stronger and at last pulled me to the function. The organisers had arranged the lectures of those who in their occupation were at the top with the view, that by their precious advice the torturing problem will be solved within no time.

I had never believed in any committee and I thought that the bureau was a word with a meaning not much different to that of a committee. I hold that the committee means a formed body of many people which undertakes such a work which can be completed by a single man in

a single day and hardly completes it. I do not know whether this tragedy has some relation with 'specialization' or 'the division of labour' but I remember a proverb 'Two many cooks spoil the broth'. The committee has much similarity with our modern Hindi pictures for, as in pictures the real intention of the 'film critic' is never fulfilled, in committee nothing is fulfilled except fuss and mess. I thought that this bureau would be a shining exception to this pattern of committees but when I went to the programme I was shocked to find that it was no better than a 'committee'. All the speakers 'lectured' in such a way that none under the moon would 'dare' to step in their reserved professions. I even thought that they wanted none to become their competitor and therefore spoke with the equal brilliance of the pleader. Was it not a whimsical, poetic, imaginary effort to brush out their would be 'competitors'? Every speaker assured that there was not a grain of profit in his calling and on the other hand there was much 'scope for sacrifice'. I could not make sure whether they were 'all clergymen or the great patriots.' The doctor announced that he could not afford to get even a daily nap and even at dead of night he had to run to his patients. One of the doctors even dared to say that he had to run to his patient even at the time of his marriage and until he made the short work of the patient—in plain words—managed to kill him—the poor bride had to wait! The merchant, with the enough skill of an actor with tears in his eyes, gave the account of his losses and in pathetic tone recorded his protest that he is always called a 'king of dishonesty'.

These lectures deeply affected me and I immediately decided not to enter their 'reserved' fields and to become a thief, a robber. I do not know why all clever

dullards are dead against this neglected profession. Of course, they do not consider it as a noble one. But if some one throws a gauntlet and asks to point out any noble profession under the moon these 'chummies' would have to retreat. It is often said that all the professions are but a hidden robbery. If it is so, why not perform robbery quite openly? For honesty is the best policy. Observe minutely any five of the professions and you will at once notice that the hidden robbery, is massacring all honesty. The dispute between the production chiefs and the labourers is constant. The production chief considers labourer as a 'machine' and the labourer considers chief as a 'bank'. The production chief wants the labourer to do work from dawn and dusk for little wages. The history gives us shuddering descriptions of the persecution of labourers while we also see the clever tricks of the labourer to rob their masters. They shirk their duty and pretend to be hard workers. Destructions of the factories made by labourers in a mad spirit of strike is the clear sign of the hidden robbery performed by labourers. In our every day life we find the grocer selling wheat and rice with a heap of dust mixed in it while the milkman sells water under the title 'milk'. Even in the field of literature the pot boiler newspapers and the modern poems, so much criticized by Sir John Squire are not different with this hidden robbery! Certainly open robbery is far better than this type of robbery. Then why should we stain this noble profession with so-called 'fraud and dishonesty'?

There are always two sides to the shield. Though robbery is cursed by some clever dullards it has its own virtues and virtue has its own reward. The robber is the very image of gallantry. He is the very incarnation of courage. Unless one is courageous one cannot perform a heroic act and obviously it is needless to say that robbery is certainly a heroic act. The common man shakes from top to toe with the very thought of going to any 'public office' and that too in office hours. One has to become desperate and has to be armed with money and shamelessness and then alone one can dare to enter any such office. What a cowardice! And now turn from the common man to the superman—a robber. The common man is filled with fright and fear even while

entering any public office while the superman, robber is filled with energy and enthusiasm, zeal and zest, courage and bravery while going stealthily to any palace. The ordinary man shakes from top to toe while doing such a simple act of going to the public office while the extraordinary robber will make others to shake in shoes. Would you not call it an 'heroic act' united with gallantry?

The rare union of courage and cleverness is often found in the robber. He would not 'jump' into his heroic act all at once. He has a power of anticipation. So he gives full consideration to his plans and then alone undertakes his task. He is always far away from haste and hurry and when he is convinced that the whole state of affairs is quite safe and sound for him then alone he will proceed. His wisdom, bravery, power of anticipation, brilliance, daring, skill and dexterity deserve all praise. In one of our classic tales I remember a clever king who had appointed one of the most skillful robbers as his minister and within no time his kingdom became a paradise and the robber got a golden chance to show his skill openly. These days wisdom is vanishing and so the poor robber has no chance to show his brilliance and wisdom.

Yet he cares a tuppence for it. He is not dependent on the circumstances or the opinions of the public. He is only dependent on himself. He is really 'a master of his soul and captain of his fate'. If he wants name and fame he can get it within no time. After his every shining deed he comes out with flying colours in newspapers. Yet he is a model of modesty. For even after getting such a fame he will not come to claim his fame and will not come in the limelight openly like others. He is a perfect model, ideal, a superman whose footsteps the ordinary man may follow. By the failure and frustration, sorrow and suffering, woes and worries the common man is tired of life. He can have a good example of a robber. Though he is not born with a silver spoon in mouth he himself achieves what he wants and considers life 'lovable and livable'. By his perfect heroic behaviour he proves:

"Life is real! Life is earnest!
And the grave is not its goal
Dust thou art, to dust returnest
Was not spoken of the soul."

“ AND -- NO MORE ”

E. K. Thakur, Second Year B. A.

It was a few minutes since Sadu had retired to bed, he heard tapping at the door. It was eleven p. m. and after day's labour Sadu had retired to bed. Exhausted he was tempted to sleep and as such he showed indifference to tapping and further, with a gesture of unconcern, pulled the blanket over his head. Once again there was loud tapping at the door and a shout "Sadu, O' Sadu, get up Sadu. Your 'Dada' has come, get up Sadu".

The voice was so loud that it pierced Sadu's ear-drums and Sadu rushed to the door as if he was haunted by a night-mare. He took the latch off and while rubbing his eyes with his fingers, he saw the old Dada, his neighbour, with a lantern in his left hand and a stick in his right. The bewildered look on his face indicated that something was wrong.

When Sadu opened the door the old Dada rushed to him and fell on his knees saying "Sadu, I am doomed. My Meeni is delirious with fever. My little flower is not herself, cannot recognise me."

Sadu was shocked to know that pretty Meeni should be so delirious, for he had seen her only a couple of days ago and had given her a bar of chocolate. Sadu, though he was agitated, just patted on the old man's shoulder and asked him to go back to Meeni and meanwhile he would fetch the doctor.

Monsoon had recently set in and there was heavy downpour. Sadu took a *ghongadi* on his head and with a bamboo-stick and a lantern, left his home for the town. By now the torrential downpour had increased with cyclonic winds and frequent lightnings. Sadu was walking fast in spite of heavy rains.

The only hospital was four miles distant from his village. Sadu was, therefore, in haste to reach the doctor. A storm without had created a storm within. He knew how Meeni's mother had left her for ever out of pangs of her delivery. How her father had then gone mad, due to the bereavement, and how one day out of utter craziness, he had thrown himself in a flooded river and killed himself. Meeni was left to the care of her grand-father, Dada, who was working in a saw-mill. The old Dada's duty was to collect the

saw-dust, for which he got fifteen rupees per month. He was over-worked and under-paid. Though he had himself found it difficult to make both ends meet he had always looked after the child.

With these thoughts Sadu was moving fast. He was now thinking of fetching the doctor with him and after treatment seeing the child recover from illness and once again playing with her pretty-dolls, which her 'Dada' had purchased for her. So thinking he came to the private hospital. He went to the door and tapped it hard with his stick. After a few minutes a boy came out with a fierce look and pointing out to the door-bell railed at the villager, "You fool, don't you know why that bell is made for? What do you want at this late hour?" The boy, hurt by the humiliation of the servant answered, "*Maaf Karo Sahib*, I want to take the doctor with me to my village."

"What, doctor?" cried the boy, adding "Have you hired a car to take him there?"

"No" said Sadu, "Pray, call him out and I will let him know how we need him."

The boy, who was disturbed in his sweet sleep by the bell, by now, recovered his patience. He had realised from Sadu's facial expressions that the villager had a serious case, and therefore went in to call the doctor. When the doctor came out Sadu entreated him to accompany him to his village. But the doctor was after all a businessman. He asked Sadu in a business-like manner whether he had brought the required sum to pay. Sadu had not a single farthing in his pocket. The doctor insisted upon his paying Rs. 20/- in advance and then only he would accompany Sadu to his village.

Sadu said, "Sahib, I have not a single pie with me. But I earnestly request you to accompany me on humanitarian grounds and save the life of Meeni. I will pay your fees, when I receive the money-order from the city."

The doctor reiterated forcibly, "You know, I am not a philanthropist to squander my medicines and labour on public welfare. If you want me to come at this odd hour, pay the fees or else be gone".

The doctor closed the door noisily. Sadu fixed his eyes on the closed door for a while

knowing not what to do. There was no other doctor in the town. Sadu had, therefore, to return to his village. A chain of thoughts has absorbed his mind. He was irritated but to him the life of Meeni was of grave importance. He returned to old Dada's house, where his Dada was standing outside with a frantic look. As the footsteps became audible, the old man recognised that Sadu had come. Had come alone. Old man recognised that Sadu had come. Sadu told him all that had happened in the clinic and how the money-hunting doctor had refused to come to the village. The poor old man began shedding tears. He had nothing to sell and collect money for the fees of the visit. Sadu consoled him, "Dada, be courageous. Let us make some way out of it. Tomorrow morning I will bring the money from some where and bring the doctor too". So they sat together and did not sleep for the whole night.

At the hour of dawn, Sadu went home. He was perplexed as to what was to be done. As he was sitting on a 'choupai' his attention was diverted towards a bullock which was chewing the cud. That very sight was a solution to his problem. With a heavy heart, he loosened the string and took the bullock to the bazaar in the same town, where the doctor was residing.

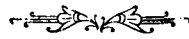
After much of haggling he sold his bul-

lock in the evening and straightway went to the doctor. He paid the fees in advance and hired a car for the doctor. It was the time of sunset and rays of the sun were receding. They reached to the hutment of old man where the only lantern shed a dim light and that too was moved by the breezes of the wind.

The doctor went in. The old man told him that his Meeni had been sleeping for last half an hour. The doctor felt the pulse. His approach to the patient's bed being coincided with a lightning outside the hutment. The old man tried to take the lantern, which was hanging to a nail, to the patient's bed. But in haste he lost the hold of it and it fell down. The glass was broken to pieces and the light too was gone. And in the darkness of the hutment the doctor exclaimed, "God had willed otherwise! I am sorry."

This followed a loud cry, "Meeni, my heart, don't go alone. I follow you. I don't want to survive in this world of money-hunters, where there is no love. They think that lives can be purchased and sold. Why here? See I have come."—and in the darkness they heard a sound as if something had tumbled down.

And... a few minutes later, Sadu, with a heavy heart, was carrying the hand-bag of the doctor to the car.

Jane Eyre : An Appreciation

Vidyagauri Malegaonkar, First Year B. A.

A story full of the intense love, the creative imagination of the most powerful kind, the fiery passions the heart moving pathos, a poetic style. This, in brief, is Jane Eyre.

Before Charlotte Bronte, the revelation of personality was unknown to English literature. She and her sisters were the pioneers of the novel of emancipation. She was the first, 'to go beneath the skin and get to the heart'. She was the first to make the change of attention from outer to inner. She is a subjective writer and therefore the world she creates is her own inner life, and the principal characters she presents are herself.

She is a piquant contrast, both to Jane Austen and George Eliot. Jane Austen skims the pleasant surface of life, but she probes deeper, and while George Eliot is obsessed with the moral questions of right and wrong, for her, the emotion for itself and by itself is of more importance. Charlotte Bronte is more emotional, more passionate. She has revealed woman's mind with a passion and intensity. The passion of love was the breath of life to her. Every page in Jane Eyre breathes and burns with vitality. She always goes to the extreme as for instance—"Sitting by him, roused by the nightmare of parting, called to the paradise of union. I thought only of the bliss given me to drink, in so abundant a flow."

The heart-moving agony of her mind, when she left Mr. Rochester is really a fiery passion—"May your eyes never pour, such heart-wrung tears, as poured from mine, may you never appeal to Heaven in prayers so agonized as in that hour left my lips; for never may you, like me, try to be the instrument of evil to what you wholly love." And as David Cecil says—"She abandons herself to a sorrow, as if it is eternal, to a joy, as if it carries no impossibility of bitter afterwards."

Love is the central theme of her story, for it is the extreme emotion and it occupied her passionate mind. In Jane Eyre she does not analyse anything, she only feels very strongly about everything. And as it is said, there are not given the exercises of mind but the cries of heart.

In spite of its faults—for it has faults—the charm of the novel has not lessened

at all—because of its powerful creative imagination. Her plots are not very striking excepting the episode of Mr. Rochester's wife. But they are touched by her bright imagination. Mystery does not actually take place in her novel, but by her skillful imagination she creates such a lively atmosphere around the red-room, that we also feel suffocated and oppressed as the ten years old Jane Eyre does. By the aid of her powerful imagination, she conveys the strong passion and suggests the mysterious. To make the characters more impressive the settings are also in harmony with them. She has so deftly woven the net of mystery around the thorn field hall, describing the locked doors, the silent atmosphere, and the unnatural, horrible laughs of Grace Pool, that we are really very much astonished by her ability and power to describe the extreme passions love, despair, as well as terror. But sometimes, in the force of passion, Charlotte Bronte goes on narrating, like a child—the episode of Mr. Rochester, in the guise of a gipsy, that seems really childish. But she is a poor story-teller. Her personality and her power of awakening suspense, hold our attention from the first page to the last. The childishness does not weaken its intensity, but, on the other hand, invests the intensity with sincerity. She is the pioneer of the imaginative revival in fiction.

We do not find delightful humour in her novel. Her passionate seriousness has left little room for her humour. But we do find pathetic tones in it. It is impossible for so passionate a temperament not to be pathetic. The dialogue between Jane Eyre and Mr. Rochester, before their departure, is really so moving: "One instant Jane! give one glance to my horrible life before you are gone. All happiness will be torn away. What then is left? What shall I do? Where turn for a companion and hope? Oh Jane! You fling me back on lust for a passion, vice for an occupation."

The fiery passion, the intensity of love, and in addition to it, the pure lyrical poetic style that is effortless and inevitable, help Charlotte Bronte to make her pathetic incidents more impressive.

The occasional snatches of philosophy that creep in the novel are very pleasant.

The untidy, precocious Helen Burns says, "Would you not be happier, if you tried to forget others' severity, together with the passionate emotions it excited? Life seems to me too short in nursing animosity or registering wrongs."

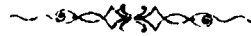
"It is weak and silly to say, you cannot bear what it is your fate to be required to bear". The philosophy is the result of misery, and misery speaks more charmingly in the world than happiness does.

Her style is simple, it is inspired and an odd one. The story is narrated by the authoress, and as her passions change, the effect of her style changes, but generally it is the mixture of grandeur and provinciality, having a poetic touch. For instance, "Look at the difference! Compare these clear eyes, with the red balls yonder. This face with that mask. This form with that bulk; then judge me, priest of gospel and man of law, and remember with what judgment ye judge, ye shall be judged."

But Jane Eyre has its own defect. The plots are loosely constructed. The first part of the novel, is about Jane's childhood, the next one is about her intense love with Rochester, in the last part of the book St. John Rivers appear. There seems no causal connection between the

parts. The last two chapters seem artificial. Jane Eyre's coming back to Rochester, only serves to make her more triumphant, impressive, by showing herself sacrifice. Secondly, these are incidents that are improbable. It is unbelievable that a lunatic wife, constantly roaming around the house, can be hidden on the top of a ball, for so many years, without anybody noticing it. It is really fantastic that Jane Eyre should collapse on an unknown doorstep, after leaving Rochester, and that it should turn out to be the doorstep of her cousin's. But these small defects are forgotten in the onrush of her instinct, emotion. The tragic splendour of the emotion of the central character of the story, holds our attention.

But "Jane Eyre" does impress us. The simple love story of a simple governess, 'at once frail and indomitable', does attract our mind. Her passions, her impressions, become our passion and our emotion. We are lost in her, we are swept away by the irresistible force of her instinct. And the final impression that remains on after reading Jane Eyre, is that of the intense love of these two elemental souls, Rochester and Jane Eyre; love, which does not obey the normal code of decorum but shines in the intensity of its own light

कृष्णा गोदावरी } ऐतिहासिक पार्श्वभूमि व पाणीवांटप समस्या } महाराष्ट्राची भूमिका

मधुकर प्रभुदेसाई, तृतीय वर्ष साहित्य

राष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेत व मानवी जीवनांत, मग ते राष्ट्र अथवा मानवी समाज अप्रगत असो किंवा प्रगत असो, पाणी या निसर्गसंपत्तीला एक आगळें स्थान आहे. मानवाला पिण्यासाठी, अन्नासाठी व स्वच्छतेसाठी पाण्याची गरज असते. तसेंच शेती ही प्रामुख्याने तीस मिळणाऱ्या पाणी पुरवठ्यावर अवलंबून असते. अप्रगत अथवा प्रगतीपथावर वाटचाल करीत असलेल्या शेतीप्रधान राष्ट्रांना याचा अनुभव विशेषकरून येतो. अलीकडच्या काळांत पाण्याचा उपयोग विद्युत्निर्मितीसाठी करण्यांत येतो व इतर सर्व मार्गांनी होणाऱ्या वीजनिर्मितीपेक्षा ही वीज स्वस्त असल्यामुळे उद्योगधंद्यासाठी ती फायदेशीर ठरते. रासायनिक प्रक्रिया करणारे कारखाने, साखर कारखाने व रंगाचे कारखाने यांच्याकरता मोठ्या प्रमाणावर पाण्याची आवश्यकता असते. समुद्र, खाड्या व कांहीं मोठ्या नद्यांवर चालणाऱ्या मच्छीमारीच्या धंद्यावर बऱ्याच लोकांची उपजीविका चालते. गंगा, यमुना व कावेरी यांसारख्या नद्यांच्या प्रवाहाचा उपयोग दळणवळणासाठी होऊन वाहतुकीचा प्रश्न सोडविता येतो.

नद्या या अनेक प्रदेशांतून वाहात असतात आणि प्रत्येक प्रदेशांतून नद्यांच्या प्रवाहांत पडणारी पाण्याची भर ही प्रांतोप्रांतींच्या भिन्न पर्जन्यमानामुळे वेगळी असते आणि नेमक्या याच गोष्टीमुळे ज्येव्ही नद्यांच्या पाण्याच्या वांटपाचा प्रश्न उद्भवतो त्यावेळी कोणत्या राज्यास किती प्रमाणांत पाणी मिळावे यासंबंधीचा वाद निर्माण होतो.

राज्यांची रचना ही आर्थिक अथवा भागोलिक दृष्टिकोनांतून झाली असेल तर असा वाद निर्माण होण्याचा प्रसंगच येत नाही. उदाहरणार्थ, भीमेचें लोरे हा एक संलग्न राजकीय विभाग मानून त्याच्या आर्थिक विकासाच्या योजना आखल्या तर ते उपयुक्त ठरेल. पण घटक राज्यांची निर्मिती “राज्य हा मूलतः राजकीय घटक” या तत्वावर होत असल्याने, विशिष्ट राज्याच्या जनतेतील एकजिनसीपणा हा एक अपरिहार्य घटक ठरतो आणि त्यामुळे भाषेसारख्या गोष्टींचा राज्यनिर्मितीत अंतर्भाव

होणे व त्याच गोष्टी आधारभूत ठरणें नैसर्गिक आहे. त्यामुळे अनेक राज्यांशी संबंधित नद्यांच्या योजनांच्या बाबतींत क्वचित् प्रसंगी संघर्ष उद्भवणें अपरिहार्य आहे. अशा वेळीं राज्यराज्यांतील शासनांनी राजकीय गोष्टी गौण मानून प्रधानतः आर्थिक दृष्टिकोनांतून हा प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

उत्पलब्ध साधनसंपत्तीपासून आर्थिकदृष्ट्या अधिकांत अधिक फलश्रुति ज्या प्रदेशांत मिळेल त्या प्रदेशांत त्या साधनांचा वापर त्या मार्गाने व्हावा असा आग्रह शास्त्रपूत होय यांत संशय नाही.

नद्यांच्या पाण्याच्या वापराचा विचार करतांना त्या वापरानें त्या प्रदेशांत अधिकांत अधिक फलश्रुति निर्माण व्हावी हा पहिला निकष असावा. दुसऱ्या निकषांत त्या प्रदेशांतील लोकसंख्येची गरज लक्षांत घ्यावी. या दृष्टीने पाहतां ज्या प्रदेशांत तुलनेने पाटबंधाऱ्यांची सोय अपुरी असेल आणि लागवडीखालील क्षेत्र तुलनेने कमी प्रमाणांत असेल त्या ठिकाणी पाण्याचा वापर होऊं देणें आवश्यक ठरेल. लागवडीखालील जमिनीचा विचार करतांना त्या जमिनीच्या उत्पादनक्षमतेचा विचार करून जेथें पाण्याच्या वापरानें जमिनीची उत्पादनक्षमता चांगली वाढणें शक्य आहे तेथें पाण्याचा वापर करूं देणें आर्थिक दृष्ट्या आवश्यक आहे. महाराष्ट्रांतील साखर कारखान्यांचे या ठिकाणी उदाहरण देतां येईल. पाण्याचा योग्य पुरवठा, मानवी परिश्रम आणि प्रगत उत्पादनयंत्रें यांच्या वापरामुळे महाराष्ट्रांतील उसाचें दर एकरी सरासरी उत्पादन ४७ टन व साखरेचें दर एकरी ५.७५ टन इतकें म्हणजे भारतांत प्रथम प्रतीचें आहे आणि साखर उद्योगाच्या बाबतींत नेतेपण महाराष्ट्राकडेच आहे असें म्हणणें वावगें होणार नाही.

पाण्याचा वापर शेतीबरोबरच उद्योगधंद्यांसाठीही होतो. शक्य असल्यास नदीच्या उगमाजवळील डोंगराळ मुलखांत किंवा कृत्रिमरीत्या धरणानें पाणी अडवून केलेल्या वीजनिर्मितीमुळे औद्योगिक विकासास चालना मिळते. पाण्याचा

उपयोग शेतीसाठी केल्याने होणारी फलश्रुति आणि विद्युत्निर्मितीसाठी होणारी फलश्रुति यापैकी तुलनेने जी अधिक असेल त्यासाठी पाण्याचा वापर होऊं वेणें आर्थिक-दृष्ट्या उपयुक्त ठरेल.

लोकसंख्या आणि पाण्याची गरज हा शेवटचा तथापि तितकाच महत्त्वाचा निकष होय. पावसाच्या अनिश्चितते-मुळे आणि विषम वांटणीमुळे कित्येक जनवस्तीस उन्हाळ्यांत पाण्याविना जीवन कंटावें लागतें तर कित्येक प्रदेश दुष्काळी म्हणून जाहीर करावे लागतात. अशा प्रदेशांना पाटबंधान्यासारख्या कृत्रिम साधनांनी पाणी पुरवठा करणें आवश्यक आहे. अशा वेळीं आर्थिक फायद्यातोड्याचा प्रश्न निर्माण करतां कामा नये.

प्रस्तुत संदर्भांमध्ये कृष्णागोदावरीच्या पाणी वांटपाच्या प्रश्नाचा विचार होणें जरूर आहे. या प्रश्नाचें आकलन होण्यासाठी या वादास कारणीभूत असणारी भौगोलिक परिस्थिति व ऐतिहासिक घटना समजून घेणें आवश्यक आहे. भारत सरकारने १९६१ साली नेमलेल्या गुल्हाटी मंडळाचा अहवाल वरील माहितीनें परिपूर्ण आहे.

कृष्णा नदी महाराष्ट्रांत महाबळेश्वर येथें ४३८५ फूट उंचीवर उगम पावते. ८५ मैलांवर तिला कोयना मिळते. कृष्णेची एकूण लांबी ८७० मैल असून त्यापैकीं सुमारे २०० मैल महाराष्ट्रांत आहेत. कृष्णेची सर्वांत मोठी उपनदी मीमा ५०० मैलांहून जास्त लांबीची आहे.

कृष्णेच्या पाण्यापैकीं मुख्य भाग पश्चिम घाटांतून मिळतो. तेथें १० ते २० मैलांच्या पट्टींत १०० ते २०० इंच पाऊस पडतो. पश्चिम घाटाचे ४५० मैल कृष्णेच्या खोऱ्यांत येतात. त्यापैकीं २७५ मैल महाराष्ट्रांत व १७५ मैल म्हैसूरमध्ये आहेत. कृष्णेच्या पाण्यानें सुमारे १ लक्ष चौरस मैल जमीन भिजते. त्याची विभागणी म्हैसूर ४४ हजार चौरस मैल, महाराष्ट्र २७ ह. चौ. मै. व आंध्र २९ ह. चौ. मै. अशी झालेली आहे. या नदीतून २२२० अब्ज घनफूट पाणी वाहातें. ही भर महाराष्ट्र ९५५ अ. घ. फू. (४३%), म्हैसूर ८६५ अ. घ. फू. (३९%) व आंध्र ४०० अ. घ. फू. (१८%) अशा प्रमाणांत पडते.

महाराष्ट्रातील नाशिक जिल्ह्यांत समुद्रसपाटीपासून ३५०० फूट उंचीवर उगम पावणारी गोदावरी नदी लांबीनें ९१० मैलांची असून त्यापैकीं अंदाजे ४३१ मैल महाराष्ट्रांत आहेत. गोदावरीच्या खोऱ्यांत एकूण १२०७७७ चौरस मैलांचा समावेश होतो. त्याची टक्केवार प्रादेशिक विभागणी आंध्र २३.४%, मध्यप्रदेश २०.८६%, महाराष्ट्र ४८.६५%, म्हैसूर १.४% व ओरिसा

५.६७% अशी झालेली आहे.

गोदावरीच्या प्रवाहाचें मोजमाप प्राणहिता संगमार्पयंतच उपलब्ध आहे. तेथपर्यंत ८७० अब्ज घनफूट पाणी उपलब्ध असून ही भर महाराष्ट्र ५५५ अ. घ. फू. (६३.९%), म्हैसूर ४० अ. घ. फू. ४.६% व आंध्र २७५ अ. घ. फू. (३१.५%) अशा प्रमाणांत पडते.

कृष्णा-गोदावरी या दोन्ही खोऱ्यांची व्याप्ति फ्रान्सपेक्षां मोठी आहे व हा प्रदेश भारताच्या $\frac{1}{4}$ एवढा आहे. देशातील लागवडीस उपयुक्त असलेल्या जमिनीपैकीं सुमारे $\frac{1}{4}$ (२३%) जमीन यांत मोडते. महाराष्ट्राचा ७२%, म्हैसूरचा ६१%, आंध्रचा ५३%, मध्यप्रदेशचा १५% आणि ओरिसाचा ११% भाग यांत समाविष्ट होतो. दोन्ही खोऱ्यांतील लोकसंख्या ५९५.४६ लक्ष इतकी असून त्याची आंध्र १८६.५९, महाराष्ट्र २४३.११ म्हैसूर १२३.८८ लक्ष, मध्यप्रदेश ३१.२४ लक्ष व ओरिसा १०.६६ लक्ष अशी विभागणी झालेली आहे.

आतां या वादाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी पाहूं. जुलै १९५१ मध्ये नियोजन मंडळानें दोन्ही खोऱ्यांतील राज्यांची बैठक घेतली होती. त्यावेळीं तयार असलेल्या योजनांना पाणी किती देतां येईल या दृष्टीनें विचार करून तीं कामें त्वरित हातीं घेणें हा या बैठकीचा मूळ उद्देश होता. या परिषदेची परिणति कृष्णा गोदावरीच्या पाण्याचें २५ वर्षांसाठीं राज्यवार वांटप ठरविण्यांत झाली. त्याचवेळीं १९७६ सालीं या वांटपाचा फेरविचार करण्याची तरतूद या करारांत करण्यांत आली.

१९५१ चा हा करार तात्त्विक, तांत्रिक, न्याय्य आणि कायदेशीर दृष्ट्या अयोग्य आणि सदोष होता. ही गोष्ट ज्या प्रमाणांत पाण्याचें राज्यवार वांटप झालें त्यावरून दिसून येईल. कृष्णा खोऱ्याच्या संबंधानें पुढील वांटप करण्यांत आलें होतें :

राज्य	खोऱ्यांतील विभाग	चौरस मैल	टक्केवारी	पाणी वांटप	ह.द.घ. टक्केवारी
मुंबई		३८,०००	३९.२	४१६	२३.८५
म्हैसूर		११,१००	११.४	१०८.५	६.२४
हैद्राबाद		३५,४५०	३६.५	४६०	२६.२७
मद्रास		१२,५००	१२.९	७६०	४३.५४

मुंबई राज्याचा कृष्णा खोऱ्यांतील प्रदेश ३९.२ टक्के असतांना त्यास २३.८५ टक्के इतकेंच पाणी मिळालें व मद्रास राज्याच्या १२.९% च्या मानानें त्यास ४३.५४% इतकें पाणी मिळालें. नदीच्या प्रवाहांत

पडणाऱ्या भरीचें प्रमाण, दुष्काळी व निमदुष्काळी भागाच्या गरजा, लोकसंख्या या बाबी विचारांत घेतल्या तरी देखील पाण्याच्या न्याय्य वांटा मुंबई राज्यास मिळाला नव्हता. हा करार करतांना विचारांत घेतलेला एकूण पाण्याचा सांठा निर्देश पद्धतीने घेतला नव्हता व पाझरण्यामुळे पुनः नदींत येणाऱ्या पाण्याचें प्रमाण विचारांत घेतलें नव्हतें. या परिषदेंत सर्व संबंधित राज्यांनी ज्यांचीं कामें लगेच हातीं घेतां येतील अशाच योजना सादर करान्यात असें ठरलें असतांना देखील कांहीं राज्यांनी ज्यांचे प्राथमिक आराखडे तयार नाहींत अशा अंदाजी योजना सादर करून पाण्याची भरमसाठ मागणी केली. आणि अशा योजनांची छाननीदेखील केली गेली नाहीं. त्यावेळीं सुचविलेल्या योजनांपैकी कांहीं योजना पूर्णपणें नंतर बारगळल्या तर कांहींत खूपच बदल करण्यांत आले. यावरून वरील विधानाची सत्यता पटेल.

कराराच्या कायदेशीरपणाबाबत असें म्हणतां येईल कीं वरील करारास म्हैसूर सरकारनें मान्यता दिली नव्हती व संबंधित राज्यांपैकीं ओरिसा राज्यास परिपदेस बोलावण्यांतच आलें नव्हतें.

१९५६ च्या राज्यपुनर्रचनेमुळे संबंधित राज्यांच्या प्रदेशांत बरेच मोठे फेरबदल झाले. हैद्राबाद व मद्रासमधील कृष्णा खोऱ्यांचा सर्व प्रदेश आंध्रराज्यांत समाविष्ट झाला होता. या कारणांमुळे १९५९ मध्ये केंद्र सरकारनें १९५१ च्या करारांत फेरबदल करण्यासाठीं सर्व संबंधित राज्यांची परिषद बोलावण्याची सूचना केली. १९६० साली महाराष्ट्र राज्याची स्थापना झाली.

नव्या महाराष्ट्र सरकारनें केंद्र सरकारला १९५१ च्या करारांतील दोष दाखवून दिले आणि संपूर्ण प्रश्नाचा मूलतः नव्यानें विचार करण्याची सूचना मांडली. सप्टेंबर १९६० साली भरलेल्या परिषदेंत हा प्रश्न म्हैसूर-महाराष्ट्र सरकारनें उपस्थित केला. पण आंध्रनें त्यास विरोध दर्शविला. कराराच्या कायदेशीरपणाचा प्रश्न उपस्थित झाल्यानें भारत सरकारनें यावर अॅटर्नी जनरल यांचें मत मागविलें. त्यांनीं हा करार कायदेशीर नाहीं असें मत दिलें.

संपूर्ण माहितीच्या आधारें या प्रश्नाचा फेरविचार करण्यासाठीं १९६१ साली केंद्रानें गुल्हाटी मंडळाची नेमणूक केली. या मंडळाचें काम उपलब्ध माहिती गोळा करून खानीशीर आंकडेवारी संकलित करणें हें होतें. पाण्याचें वांटप कोणत्या तत्वावर करावयाचें ह्याची शिफारस करणें हें ह्या मंडळाचें कार्यक्षेत्र नव्हतें. उच्च श्रेणीच्या तीन तंत्रविशारदांचा समावेश असलेल्या या मंडळानें १५ महिन्यांच्या परिश्रमानंतर ऑगस्ट १९६२

ला आपला १८ प्रकरणी अहवाल भारत सरकारला सादर केला. हा अहवाल २३ मार्च १९६३ रोजी राज्य सभेंत ठेवण्यांत आला.

या मंडळानें आपल्या अहवालांत या प्रश्नासंबंधी उपलब्ध असलेली माहिती अपुरी असून याचा अभ्यास अजून झाला पाहिजे असें नमूद केलें आहे. शिल्क असलेल्या पाण्याचा सांठा फारच कमी असल्यानें पाण्याचा वापर फारच काळजीपूर्वक झाला पाहिजे आणि यासाठीं राज्यांच्या सहकार्यानें नदीमंडळें स्थापून संकलित योजनांची आखणी करावी अशी शिफारस केली आहे. भारत सरकारनें या अहवालास मान्यता दिली असून संशोधनाचें कार्य पूर्ण होईपर्यंत विकास कार्य थांबू नये म्हणून १५-२० वर्षांसाठीं पाण्याचें वाटप करून टाकलें आहे. आणि हें वाटपच वादविषय झालें आहे. कृष्णेचें पाणी महाराष्ट्रानें ४०० अ. घ. फू., म्हैसूरनें ६०० अ. घ. फू. व आंध्रनें ८०० अ. घ. फू. वापरवें असा निर्णय केंद्रानें दिला. हा निर्णय आपण कांहीं तत्वांच्या आधारें घेतला असा केंद्राचा दावा आहे. तीं पांच तत्वां अशीं— (१) पाण्याच्या प्रवाहाविषयी माहिती गोळा करणें (२) गोदावरीमधून किती पाणी कृष्णेंत वळवितां येईल याचा अहवाल तयार करणें (३) पाटबंधाऱ्याची व्यवस्था व कारभार यांची घोरणें ठरविणें. (४) दोन्ही खोऱ्यासंबंधीच्या योजनाचा मास्टर प्लॅन तयार करणें. (५) वरील कार्य पूर्ण होईपर्यंत विकासकार्य स्थगित न करतां चालू व लगतच्या भविष्यकाळांतील योजनांचें काम, राज्यांचे रास्त हितसंबंध सुरक्षित राखण्याच्या दृष्टीनें योग्य ते फेरफार करून, चालू ठेवणें.

पण खरें पाहिलें असतां ही पांच तत्वां नसून कमिशनच्या शिफारसी कार्यवाहीत आणण्याच्या केवळ तरतुदी आहेत. तसेंच माहिती व आंकडेवारी संकलित करण्याकरितां लागणारा काळ विचारांत घेऊन हें वांटप तात्पुरतें आहे व १९७६ साली निश्चित माहितीवर आधारित असें कायमचें वांटप करतां येईल असें केंद्र सरकारनें जाहीर केलें आहे. पण १९७६ पर्यंत आंध्रच्या श्रीशैलम्, पोचमपाडा, नागार्जुनसागर या योजना पूर्ण झाल्या तर वांटप करण्यासाठीं पाणीच शिल्क राहाणार नाहीं. म्हणून हें तात्कालिक वांटप व १९७६ चें कायमचें वांटप यांत कांहींच फरक राहाणार नाहीं.

केंद्र सरकारच्या या नव्या निर्णयामुळे महाराष्ट्राचें अतिशय नुकसान झालें असून येथील सुमारे ७५ ते ८० टक्के जनतेचा विकास खुंटल्यासारखें झालें आहे. कोयना योजना ही महाराष्ट्राची कामधेनु समजली जाते. या योज-

नेच्या आतांपर्यंत अस्तित्वांत आलेल्या टप्प्यांत ६७.५ अब्ज घनफूट पाण्याचे पश्चिम परावर्तन संकल्पित आहे. या योजनेच्या पुढील टप्प्यांत आणखी ५१ अब्ज घनफूट पाण्याचे परावर्तन करून ३२० मॅगॅवॉट इतकी विद्युत् निर्मिति महाराष्ट्र करणार आहे. शिवाय कृष्णेच्या इतर उपनद्यांचें सुमारे १७५ अब्ज घनफूट पाणी पश्चिमेकडे वळवून सुमारे १३०० मॅगॅवॉट इतकी विद्युत् निर्मिति करण्याचा संकल्प आहे. कोळसा, डिझेल, अणुभजन यापासून वीज तयार करतां येते. पण महाराष्ट्रांतील परिस्थिति केवळ पाण्यापासून वीज निर्माण करतां येईल अशी आहे. कारण पाण्याशिवाय इतर सर्व निसर्ग संपत्तीची महाराष्ट्रांत अनुपलब्धता आहे. पण केंद्र सरकारनें अशा पश्चिमी परावर्तनास मनाई करून महाराष्ट्रावर एक प्रकारचा अन्याय केला आहे. कारण पाण्यापासून निर्माण केलेली वीज हें केवळ एकच असें साधन आमच्याजवळ आहे कीं ज्यायोगें येथील कोंकणपट्टीचा मनिआर्डरीवर जगणारा भाग व भीमेच्या खोऱ्यांतील सुपीक पण अवर्षणामुळें दुष्काळी असलेला प्रदेश प्रगत होऊं शकेल. महाराष्ट्रांतील सुमारे ८० ते ८५ टक्के लोकांचें जीवनमान कसें वाढवावें हा प्रश्न केवळ विजेच्या साहाय्यानें कोंकणपट्टीत व ग्रामीण भागांत उद्योगधंदे सुरू केल्यानेंच सुटणार आहे. आणि यासाठीं पाण्याचा न्याय्य वाटा आपणास मिळावा असा महाराष्ट्राचा आग्रह आहे.

कोयनेच्या चवथ्या टप्प्यासाठीं व इतर योजनांसाठीं लागणारें पाणी पुरेशी आकडेवारी उपलब्ध नाहीं म्हणून नाकारण्यांत येत आहे. तर मग तेंच तत्त्व आंध्रच्या बाबतीत कां लागू करीत नाहीं ? आंध्र प्रदेशाला ८०० अब्ज घनफूट पाणी कोणत्या तत्त्वावर दिलें ? नागार्जुन, श्रीशैलम्, पोचमवाडा यांच्या सारख्या योजनांचें काम सध्यां विचारांत घेऊं नये असें गुल्हाटी मंडळानें निश्चून सांगितलें असतां या योजनांना परवानगी कां देण्यांत आली ? सर्व घटक राज्यांना विकासाची समान संधि देण्याच्या घटनेंतील तत्त्व यावेळीं कोठें गेलें ? या सर्व पश्नांना केंद्र सरकार-जवळ उत्तर नाहीं.

या वाटपांत महाराष्ट्राचा न्याय्य वाटा ७४० अब्ज घनफूट आहे. दुष्काळी भागाच्या गरजा व अविकसित भागाचे प्रश्न विचारांत घेऊन आपणास जास्त पाणी मिळावें अशी मागणी महाराष्ट्रानें केली होती. नदीच्या प्रवाहांत पडणाऱ्या भरीचें प्रमाण लक्षांत घेतां महाराष्ट्राचा वाटा ८५० अ. घ. फू. झाला असता. महाराष्ट्रानें यापेक्षां जास्त मागणी केली नव्हती. पण ७४० ते ८५० च्या ऐवजीं ४०० अब्ज घनफूट पाणी वापरा व आणखी

मागणीचा नंतर विचार करूं असें केंद्रातर्फें सांगण्यांत आलें. प्रवाहाचें पाणी पश्चिमेकडे वळविण्यास विरोध करणारांची भूमिका अशी कीं त्यामुळें हें सर्व पाणी पश्चिमेकडील समुद्रांत वाया जाणार आहे व तेंच पा आंध्रमध्ये शेतीसाठीं वापरल्यास तें कारणी लागेल्ल वरकरणी या युक्तिवादांत तथ्य वाटत असलें तरा या पाण्याच्या वीजनिर्मितीपासून मिळणारे फायदे विचारांत घेतले तर तें पाणी “फुगट” जात नाहीं असें दिसून येईल. श्रीशैलम्, पोचमवाडा व नागार्जुनसागर योजनेंतील जें पाणी तेथील उष्ण हवेमुळें बाष्पीभवनानें नाहीसें होतें तें “फुगट गेलें” असें निश्चितपणें म्हणतां येईल. शिवाय हें पश्चिमेकडे वळवून घेतलेलें पाणी वीजनिर्मितीनंतर थेट समुद्रांत सोडून दिलें जाणार नसून त्याचा उपयोग कोंकणपट्टीत शेती, नागरी उपयोग व उद्योगधंदे यासाठीं करण्यांत यावयाचा आहे. पाथरपुंज, गोठण, फोंडा या योजनेंत हजारों एकर जमिनीला पाणीपुरवण्याची तरतूद केली जाणार आहे. महाराष्ट्रांतील जमीन सुपीक असून योग्य प्रमाणांत पाणीपुरवठा होऊन श्रम व भांडवल यांचें पर्याप्त प्रमाण साधल्यास येथील पिकांचें दर एकरी उत्पन्न चांगलेंच वाढण्याची शक्यता आहे. पुण्याच्या गोखले अर्थशास्त्रसंस्थेनें महाराष्ट्राचा विकास होण्यासाठीं स्वस्त प्रमाणावर वीज मिळून उद्योगधंद्यांची वाढ करणें हाच एकमेव मार्ग आहे असें आग्रहपूर्वक प्रतिपादन केलें आहे.

या ठिकाणीं पाणी वीजेसाठीं वापरावें कीं आंध्रमध्ये शेतीसाठीं वापरावें असा अर्थशास्त्रीय प्रश्न निर्माण झाला आहे. निरनिराळ्या राज्यांतील योजनांची परिस्थिति भिन्न असते व उद्देशदेखील भिन्न असतात अशावेळीं हा प्रश्न पर्यायी योजनांच्या तौलनिक फायदा-खर्च प्रमाणावरून सोडवितां येतो. सर्व योजनांचें अंतिम उद्दिष्ट अर्थोत्पादन हें असतें आणि म्हणून तुलनेनें ज्या योजनेतून जास्त अर्थप्राप्ति होईल ती योजना स्वीकारणें योग्य आहे. प्रत्येक योजनेचा फायदा-खर्च प्रमाण फायदा ÷ खर्च या सूत्रानें काढतां येतें हें प्रमाण १ अथवा त्यापेक्षां जास्त असल्यास ती योजना फायदेशीर समजावी. प्रमाण १ पेक्षां कमी असल्यास ती योजना तोट्याची समजावी. अशा फायदा-खर्चाचें प्रमाण महाराष्ट्रांतील योजनांचें २.२ ते ३.२ असून म्हैसूर व आंध्र यांच्या योजनांचें ०.९ ते १.२ एवढेंच आहे. यावरून महाराष्ट्रांतील योजना राष्ट्रीय संपत्तीच्या वाढीस चालना देणाऱ्या आहेत असें निश्चितपणें दिसून येईल.

एवंच, महाराष्ट्राची भूमिका राष्ट्रीयतेचीच आहे.

त्यांत फाजील प्रांताभिमान नाही. आमच्या योजना कोण-
ताही निकष लावला तरी युक्तच आहेत. मग तो निकष
लोकसंख्येचा, दुष्काळी भागांतील गरजेचा, राष्ट्रीय संप-
न्नोच्या वाढीचा, फायदा-खर्च प्रमाणाचा अथवा अन्य
कोणताहि असो. आम्ही ही गोष्ट कोणासहि पटवून देण्यास

तयार आहोत. आणि सर्वांत महत्त्वाचें म्हणजे ह्या योजनां-
शिवाय आमच्या विकासास अन्य मार्ग नाही. त्यासाठी
आम्हांस पाण्याचें झुकतें माप वाटल्यास देऊं नका, पण
आमचा न्याय्य वाटा आम्हांस मिळालाच पाहिजे अशी
महाराष्ट्राची भूमिका आहे.

Child Psychology

Kunda Kale,

Third Year B. A.

[Miss Kunda Kale gave a talk on ' Child Psychology ' at the Rotary Club, Poona on August 12, 1963. It is printed here in a suitably abridged form.]

If you want a beautiful rose flower, you should take care of it from its bud condition. Same is the case of child. And as there are certain green petals which protect the flower in its bud stage, similarly there are three important things which protect the child from all future dangers. Those are Early impressions, Emotional health and Discipline in childhood. These are the threads which form the fabric of child's life:

Early impressions :

These are the impressions made by heredity and environment. These are the bed rock of child's life. Each child's development is determined to an important degree by the seed from which it sprang. Everything in his development is the product of the two factors. His development is a product of an interplay between heredity and environment. Heredity and environment both affect child's life in different ways.

Therefore, the most prudent approach to a child is to combine the concern about his environment with the deep respect for his heredity. Parents are powerful figures in his environment, but they cannot hold the "whole wide world in their hands." Child's inborn qualities make the difference which parents can and cannot do. If you want the welfare of your child, you must take into account his potentialities and capacities. You should not force your own ambitions and wishes on him. Father wants his child to be a doctor and he has an inclination for arts subject. Then the conflict will arise. To avoid these conflicts, you must consider his inborn resources and potentialities. If, for example, child has

inherited high qualities then it is evident that he needs an environment which helps him to realise his own potentialities. But if his inherent qualities are below average then it is important to help him to use those resources to the best advantage rather than to place demands on him which will require more of him and parents also. These demands will result in failure and self-reproach. You must understand that child is not born clever, he is made clever. You think that child is like the empty bottle so that you can put any amount of knowledge into it. But such is not the case. We must try strenuously to make them realise their inborn qualities.

Emotional Health :

Freud and his disciples for the first time thought that children also have emotional necessities. If you put undue demands on them, their emotional health is disturbed. These emotional necessities have a deep effect on their life.

When child understands his emotional, intellectual and social necessities, then it is a 'must' for the parents to provide him with those necessities. Emotionally child is very delicate. You must take care of his emotions. The ways of expressing emotions are different at different stages of life. While talking about emotions, first we must see what is emotion. It is a state of 'being moved'. Outwardly it shows itself in laughter or in tears. Inwardly it includes three qualities of experience which sometimes are clear and sometimes are blurred. First, it involves feelings, then impulse and the awareness or perception of what it might be that produces this feeling and impulse. Emotion arises when

something hinders the activities or aspirations of the child. A child is poised for an action. If you hold him tightly, then he naturally becomes angry. But if he is in a mood to be cuddled, he will enjoy being hold. But it is impossible to list all the emotions or drives.

The development of emotions during infancy and childhood is always interwoven with the other aspects of growth. As child's sense becomes accute, as his capacities for the discrimination or perception mature, the range of events which arouse emotions grows wider and wider. The same external stimulus produces different responses at different stages of life. A child, who is six months, smiles when you speak to him, even if your voice is angry. But the same angry voice produces fear at later stage and annoyance at still later phase of life. A youngster who is eight months, grabs the toy merrily, but at twelve months, slams it down in anger as he fails to figure out its working. During the later phase he shows the signs of pleasure when he finds out its working. At later phase, when the toy is no longer a challenge to his hands or to his wits, it neither attracts him nor offends him. A child, who is one year old, talks freely with the stranger but when he becomes one and half years old, he only, answers the questions, he does not sing or dance before them. As he grows old, he may view the strangers with curiosity and interest. Thus, the emotional reactions that occur in connection with the child's intellectual, social and motor development, go on changing.

We must see something about affection. Affection is the key-note of his emotional health. He craves affection from his parents and then he tries to get the affection from all other people. It is well said that "children are the flowers from the god's garden." But they will be flowers only when they get necessary affection of their parents. Apparently normal looking events sometimes affect his emotional health. For example the birth of a new baby. When new baby comes to home, you are naturally attracted to her. And you give less attention to the elder child. He thinks that now you are not loving him. He is an unwanted guest of the family. And he feels that this is all because of the new baby. Then he develops a feeling of jealousy towards the new baby. As the elder child grows old, he learns new activities and he wants some-

body to give response to his activities. But if you neglect him, he becomes disappointed. He wants one of his parents to talk and play for all the time; because it is hard to share one's parent when one has not been the only child. Therefore, you should not ~~cut~~ the hours of story-telling, playing and talking with them. It is important for him to see that you are loving and fair to each one of them. Therefore, you must be specially observant of the elder child when new baby is born.

There are other things also which affect his emotional health. For example, his reading, his friends, and parental behaviour towards him affect his emotional health to a large extent.

When we try to help the child to understand his own potentialities, it is essential to foster his emotional development. Mental health depends on emotional health. You take care of his physical health, his physical injuries. You are ready to do anything for his intellectual development. But unfortunately you are not so attentive to his emotional injuries. He cannot show you and you cannot see them. Therefore, you must allow him to express his emotions as freely as possible. You must try to understand them, you must examine them. Never laugh at his emotions. If his emotions are repressed, then he develops an abnormality. A girl whose emotions were repressed, developed an abnormality of stuttering. So the free expression of emotions is essential for sound emotional health. When he expresses his emotions freely, he is free from the burden which he bares in his mind. If his emotions are repressed, then he lives in an isolated world, he never mixes with other children. He tries to keep his emotional difficulties away from others. Therefore, you must ask him to express or show his emotions freely; because their emotional health depends on it.

Discipline

And when you provide him sound emotional health, when you provide him with necessary emotional security, then only he takes your discipline which you want to give him in good manners, in sportsman spirit. Infancy and childhood are supposed to be the periods of domestication. In this period child is soon under the pressure to conform to certain standards of conduct. And these pressures constitute the beginning of discipline. Discipline is any kind of influence designed to help the

child to learn to deal with the environment. There are certain demands from his environment and certain demands which child wants to put upon his environment. And there is every possibility of conflict between these two demands. And discipline arises out of the need to bring about a balance between individual wishes and limitations and restrictions of the society.

You must discipline your child from his early childhood. You neglect many things as you think them as unimportant, or you think that child is too young to understand them. You should be permissive as well as restrictive. You should not give too much freedom to him. He cannot handle it and he gets into troubles. He needs freedom to grow and to learn in his own way, but he cannot thrive on unlimited freedom. He needs discipline. Without discipline he cannot survive, and if survives he would probably be a wreck. Because of discipline he learns to accept many rules and regulations even if they are meaningless to him. He learns to bow to some facts of life without which he will wear himself out by futile resistance. He understands to curb down his own wishes and expectations without which he will be due for hard jolts as he moves in years. Therefore, discipline is a great need.

विज्ञान विभाग

Part = Whole ?

††††††††††††††

††††††††††††††

B. B. Phadke, Third Year B. A.

One of the frequent contradictions which we used to show, while proving certain theorems from the school-geometry, by the method of reductio-ad-absurdum, was to show that 'part' was equal to the 'whole'. But the other day, I came across some situations that led to the conclusion that it was not always true, that 'part' cannot be equal to the 'whole', i. e. to say, 'part can be equal to the whole under certain conditions.

Consider this situation for example. Suppose that there is going to be a biggest-ever conference to decide on the 'disarmament' in Delhi and delegates from every nook and corner of the world are to attend. Now, the Government of India builds up a

Discipline as such is never good or bad. It depends on its appropriateness. Good discipline is scaled with child's maturity level. It is a foundation for healthy self-discipline. It is unhealthy when it is unduly restrictive or when it is administered unfairly. Sometimes you insist on the level of cleanliness which is impossible for the child to achieve. You think that your child should be calm and quiet for hours together when his organism is geared to be active. You expect that he should not become angry when some one offends him. He should restrain his temper. When you yourself cannot restrain your temper, how can you expect these things from child ? In such cases discipline becomes unhealthy and unduly restrictive. When the child is subjected to the discipline only for the sake of discipline, he is likely to rebel either openly or by devious means.

In the course of day to day voyage with children, you are bound to strike squalls, but if you want to sail through them safely, you must discipline your children. It is a great national duty. Now India needs a disciplined young generation. Children of to-day are the citizens of tomorrow. Therefore, discipline must start in early childhood. I know that it is a Herculean task, but we must work hard for the success.

grand assembly hall. The chairs in that hall are so numerous that (suppose that) there is no end to them. All of them are neatly arranged and numbered down as 1, 2, 3 etc. Every chair is followed up by another. And then one day the conference begins. The house is completely packed. Still, at the eleventh hour, arrives an important delegate. Will this delegate be accommodated ? (Of course without making additions to the chairs.)

If the answer be in the affirmative, delegates now in the hall = the number of chairs in the hall = the delegates already in the hall (for the hall was packed). Never the less, there is one man extra now. So the previous assembly was only a part of the

assembly now. Therefore, the above statement of equality would seem to give the contradiction of part equal to the whole. But, in the present case, that is not a contradiction, for the late-comer can be proved to be accommodated. To this end, follow this course—Number the delegates already in the hall giving them the numbers of the chairs they occupy. Now ask D_n (i. e. delegate bearing number n) to sit himself in C_{n+1} (i.e. the chair bearing number $n+1$). Now, because the chairs are so numerous that every chair is followed up by another for any delegate there exists a chair next to it, and hence every delegate, previously in the hall is accommodated in this new arrangement as well. Then call in the late-comer and seat him in the first chair; so that all the men are seated again. Thus part becomes equal to the whole.

Before going to consider how it has come to pass, let us consider one more situation. This time let us go to the Riviera in South France and conceive of a big hotel there, which has so many rooms that, like the chairs in the Assembly Hall, every room is followed up by another; that is to say, there is no end to the number of rooms. Now suppose that the season being the spring, tourists, all in couples, have poured in such vast numbers that the hotel is 'housefull.' And here arises a queer situation ! Every Mrs. X quarrels away with every Mr. X and wants to sojourn in a separate room ! The problem, as before, is that, whether the manager will be able to cope up with this emergency or not.

If the answer is in the affirmative, rooms now occupied = twice the rooms previously engaged = the total number of rooms in the hotel. And this means that a thing is equal to its half—whole is equal to its part. However, interestingly enough, we can 'prove' that the answer is in the affirmative. For the manager would follow this course—Name the couple in room number ' n ' as ' C_n ', the wife in it as ' W_n ', & the husband in it as ' H_n '. Now ask W_n to go in room number $(2n+1)$ and H_n in room number $2n$. Clearly, because the rooms are endless, however large ' n ' may be, there exist rooms bearing numbers $2n$ and $2n+1$. So all couples C_n are again accommodated separately.

Now take up the question how it has come to pass. Consider the first example. Give the late-comer the number zero. Then,

if we arrange the first numbers, they are 1, 2, 3 etc. endlessly, and the second arrangement of numbers will be 0, 1, 2 etc. endlessly. Clearly, we see that, we can 'pair' the numbers in these two arrangements. That is, number 1 from the first set can be paired with 0 in the second, 2 with 1, 3 with 2 and so on. Again, any given number from a set is paired with a fresh number in the other; so that every number is paired with one and only one number. Hence we may say that the two sets are equal. In the second example also, the same explanation can be given. The numbers of rooms occupied by the husbands were, at first, 1, 2, 3 etc. endlessly, and now they are 2, 4, 6...etc. endlessly i. e. only a part of the previous numbers. Still neither set can claim to be greater because the members in those two sets can be continually paired—1 with 2, and 2 with 4 and so on and so forth.

In the technical language of mathematics, this pairing is called 'one-to-one correspondence,' that is to say, for each member from one class, there is one and only one correspondent in the other. And because the sets have this correspondence neither of them can claim to contain 'more' members than the other. Now it is the characteristic property of endless sets (which are called 'infinite' sets) that their part has one-to-one correspondence with the whole in some particular cases (and by no means they are few) as detailed above. Then in those cases part becomes equal to the whole—a statement somewhat shocking to Aristotelian logic.

In fine, it would not be inappropriate to say a word about Cantor (1845-1918), German mathematician and philosopher, whose ingenuity it was to probe the infinite sets more competently than ever. It was his epoch-making paper of 1874 which laid the foundations of this theory. He constructed transfinite numbers where a number meant a class of equal sets (equal in the above sense of one-to-one correspondence). In its infancy the theory was subjected to severe criticism but now it has come to stay in Mathematics and to put it in the words of 'Kamke', "the theory of sets has had particular influence on the investigations of the foundations of mathematics, acting in this respect, as a connecting link between mathematics and philosophy."

☆☆☆☆

ANTIBIOTICS

Shri. P. V. Kelkar, Biology Department

Now-a-days every body knows drugs like penicillin, streptomycin etc. At least penicillin is familiar to all. These drugs are dominating other drugs. This is due to their astonishing effects against some of the deadly diseases which were formerly not controlled so effectively by using other drugs. Drugs like penicillin, streptomycin are known as antibiotics. Antibiotics are nothing but the chemical substances produced in the bodies of various organisms. These organisms are so small that these are not, generally, seen with naked eye. So these are called micro-organisms.

The use of antibiotics as a medicine is very recent. In ancient days different parts of various plants were used as medicine to control the various diseases. But in those days either the properties of plant parts or the nature of the various diseases was not known to the people. The plant parts were used by trial and error method. Moreover, all plants are not available at all places and in all seasons. So, the treatment was dependent on the availability of the required plant.

Man is always curious about the things, living or non-living, which are around him. He tries to study them. In studying the non-living things it was seen that some of these things possess particular properties. Such things, or such substances were called chemicals. Depending upon the properties these substances were tried against some diseases and were found effective. Then chemicals were used commonly as medicines. These chemicals can be prepared artificially. So these can be given at any place, at any time whenever required. Thus, the difficulty, in using the plants as medicine, that the required plant should be available at the particular place and at particular time, was solved to a good extent.

Chemicals can control or cure some of the deadly diseases like typhoid, malaria etc. But the chemicals cannot control the vigorous spread of such diseases. If once started these diseases spread like anything and create a panic in the society. Contacts or

exhaled air of the victim of the disease is enough to the spread of the disease.

To control the spread of such diseases a new technique was introduced in medicine. This is called vaccination i. e. the method of introducing vaccine in the body of man. When a disease producing micro-organism enters the human body some substances are produced in the blood. These substances are called antibodies. Antibodies neutralise the effect of disease producing micro-organisms. In such cases the human body is said to be immune to the disease. This immunity is natural. But in some persons the antibodies are not produced naturally and they become the victim of the disease. To save them antibodies are produced in the bodies of other animals by injecting them with the particular disease producing micro-organism. Then that blood, with the antibodies formed, is taken out from the animal and is introduced in the bodies of persons not naturally immune to the disease. The animal blood with the antibodies, which is introduced in the human body is known as vaccine. The word vaccine is taken up from the word vacca which means a cow. For the first time in the world blood of a cow, with the antibodies formed, was used to control the spread of small-pox. Vaccines, obtained from the bodies of animals like horses, goat, rabbit, etc. are called serum. Serum from the horse body is used against diphtheria.

Then along with the oral and external treatment of various chemicals the technique of injecting various chemicals, vitamins etc. into the human body was introduced. This proved to be excellent.

Now-a-days some chemicals called sulphadiazine drugs are predominating in the medical science. These are proved to be better than many medicines prescribed formerly. But of all the medicines used now-a-days antibiotics are most effective and popular.

As said above antibiotics are the chemical substances produced in the bodies of the micro-organisms. But these chemical substances, antibiotics, cannot be prepared

artificially.

At the end of the nineteenth century scientists like Pasteur, De Bary and Ward observed that when one micro-organism lives with association with other micro-organism it retards the growth or completely destroys the other micro-organism. These were called unfavourable or antagonistic relationship between the two micro-organisms. When Ward observed this phenomenon he named it as antibiosis. When this phenomenon was studied in details it was observed, that the growth of the micro-organism diminishes or it is completely destroyed, when it lives with association with other micro-organism, due to some chemical substances produced from the body of that micro-organism. This chemical substance was called antibiotic [anti-against; biotic-life or living thing.]

Various antibiotic substances are produced from various micro-organisms. It was also concluded that this phenomenon can be used in controlling the diseases. This was because many of the diseases are caused by bacteria of the micro-organisms.

Though it was concluded in the last century only that the antibiotics can be used against some diseases, it was not put into practice till Sir Alexander Flemming, accidentally, invented the antibiotic called penicillin, in the middle of this century. He was studying one micro-organism called penicillium. Penicillium belongs to the group of micro-organisms called fungi. For his studies he was growing this Penicillium on an artificially prepared substance. One day he observed the colour of the artificial substance is changing. So he studied that substance in details. He found that the substance was with other micro-organism which is known as bacteria. He found that in the part of the artificial substance in which Penicillium was not growing, the bacteria were growing well. But the part of the artificial substance in which penicillium was growing bacteria were killed or their growth is minimised to a great extent. He also observed that in this region a new chemical substance was formed which was not used while preparing the original substance. He after some more observation found that the new chemical substance was

produced in the body of Penicillium. It was released in the artificial substance and it acted against the bacteria present in that substance. As this chemical-antibiotic was produced from the body of Penicillium he called it penicillin.

Then the bacteria present in that substance were studied and found that they were pathogenic, i.e. causing diseases in the human body. Due to these bacteria deadly diseases like pneumonia, syphilis, typhus etc. were caused. Penicillin was tried against these diseases and was found to be much more effective than the drugs used before. So, penicillin was the first antibiotic introduced in the medical science.

The other antibiotic which is now popular is chloromycetin. Now-a-days it is a wonderful drug against typhoid. Due to this drug, these days very rarely the typhoid case becomes fatal.

Some other antibiotics used commonly are :

Aureomycin—used against boils; pneumonia, syphilis and whooping cough.

Streptomycin—used against tuberculosis.

Terramycin—used against typhus fever and typhoid.

When antibiotics were first introduced as medicines, they were considered as rare and costly ones. This was because of their limited production. And these were used only in emergency cases. But now the production of antibiotics has stepped up considerably. So antibiotics are available easily and that too with accessible prices.

It is also known that antibiotics are effective in controlling the plant diseases. But for this the antibiotic will have to be mixed up with the soil or will have to be introduced in the body of diseased plants. To introduce antibiotic in the plant body is not practicable because in fields there are numerous plants. So it will be time consuming thing. And though antibiotics are produced in greater amounts than formerly, they are not in such an excess that they can be mixed up with the soil in the quantity required. For this a great quantity of antibiotics will be required. Due to these difficulties antibiotics are not used to control the plant diseases.

शिक्षण प्रसारक मंडळीच्या विविध शिक्षणसंस्था

नू. म. वि. मराठी शाळा, पुणे	...१८८३
नू. म. वि. प्रशाळा, पुणे	...१८८३
स. प. महाविद्यालय, पुणे	...१९१६
ह. दे. प्रशाळा, सोलापूर	...१९१८
मीमांसा विद्यालय, पुणे	...१९२४
मनारायण रुइया महाविद्यालय, मुंबई	...१९३७
टिळक शिक्षण महाविद्यालय, पुणे	...१९४१
रा. आ. पोदार व्यापार महाविद्यालय, मुंबई	...१९४१
ज्ञातरीक शिक्षण विद्यालय, पुणे	...१९५०
एस्. टी. सी. इन्स्टिट्यूट, पुणे	...१९५०
रुइया मूकबधिर विद्यालय, पुणे	...१९५३
नू. म. वि. मुलींची शाळा, पुणे	...१९५६
नू. म. वि. शिशुशाळा, पुणे	...१९५६
नू. म. वि. मराठी शाळा, सोलापूर	...१९५९

शिक्षण प्रसारक मंडळीच्या

कौशिक व्याख्यानमालेंतील प्रकाशनें

१. वैदिक देवतांचें अभिनव दर्शन

रा. ना. दांडेकर
(किंमत तीन रुपये)

२. ऋग्वेदांतील भक्तिमार्ग

ह. दा. वेलणकर
(किंमत दोन रुपये)

३. ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास

शं. दा. पेंडसे
(किंमत अडीच रुपये)

४. श्री शैवागम आणि ज्ञानेश्वर

बाळाचार्य माधवाचार्य स्वुपेरकरशास्त्री
(किंमत दोन रुपये)

(हीं प्रकाशनें शिक्षण संस्थांस ,सवलतीनें
मिळतील. चिटणीस, शि. प्र. मंडळी, पुणे २
यांच्याकडे चौकशी करावी.)

— परशुरामीय —

वर्ष अठ्ठेचाळिसावें : अंक पहिला
ऑक्टोबर १९६३

प्रकाशक : डॉ. श्री. र. कावळे
स. प. महाविद्यालय, पुणे २
मुद्रक : य. गो. जोशी
आनंद मुद्रणालय,
१५२३ सदाशिव, पुणे २.